

KORUNK

A ROMÁN KOMMUNISTA PÁRT:
TÁRSADALMI RENDÜNK ÉLTETŐ
KÖZPONTJA • MOST 60 ÉVE... •
BÁNYAJÁRADÉK ÉS ENERGIA-
GAZDÁLKODÁS • SZEMLÉLETI
KÉRDÉSEK A HISTÓRIÁBAN •
CHIRNOAGĂ JELENÉSEI • MÉG
EGYSZER AZ ÖNKRITIKÁRÓL •
A VILÁGÉLELMÉZÉS FÖLDRAJ-
ZA • „PARASZT” VOLTAM HOL-
LANDIÁBAN • A PSZICHOLÓGIA
ALAPKÉRDÉSEI • KASSÁK LE-
VELEI PETRE PASCUHOZ • • •

1981 • 4

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XL. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM • 1981. ÁPRILIS

- SZTRANYICZKI GÁBOR** • Hétköznapi gondolatok ünnepi évfordulóra 241
TEODOR LUPŞE—ION IUGA • A Román Kommunista Párt — társadalmi rendszerünk éltető központja (D. G. fordítása) 246
RADU FLORIAN • A román társadalom marxista vizsgálata Lucreţiu Pătrăşcanu műveiben (Balázs Sándor fordítása) 250
VERESS PÁL • Most hatvan éve 256
J. MÁRTON GIZELLA • Börtönben és szabadon 261
FURDEK MÁTYÁS • Bányajáradék és energiagazdálkodás 265
MAROSI PÉTER • A megállt idő nyomása 270
DITRÓI ERVIN • Chirnoagă jelenései (Kezesség) 274
BEKE GYÖRGY • „Paraszt” voltam Hollandiában (Utak, eszmék, viták) 279
PUSZTAI JÁNOS • Csapdában (regényrészlet) 286
MÁRKI ZOLTÁN • Varázslat volt, A fény egy könnyet ejt (versek) 291

JEGYZETEK

- HERÉDI GUSZTÁV** • Véleményem szerint... 292
VERESS ZOLTÁN • Még egyszer az önkritikáról 293
SZABÓ ILONA • Kell a törődés 295
KASSAY MIKLÓS • Hajnal 296

DOKUMENTUMOK

- VEZÉR ERZSÉBET** • Nagykárolyi emlékek (Itóka levele Jászi Oszkárhoz) 298
PETRE PASCU • Kassák Lajos levelei Petre Pascuhoz 300

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- PÁSZKA IMRE** • Szemléleti kérdések a történelemben 304

NEMZETKÖZI ÉLET

- MOLNÁR JENŐ** • A világelelmzés földrajza 308

SZEMLE

- BORCSA JÁNOS** • Költői létanalízis — kételkedő hit (Gondolatok a könyvtárban) 313
NAGY MIKLÓS • Egy fontos szakszótárunkról 318
FODOR KATALIN • A pszichológia alapkérdései 320
A. J. • Presa şi lectia (Könyvről könyvre) 322
K. M. • Făbián Ernő: Az ember szabad lehet (Könyvről könyvre) 323
SZ. I. • Jakab István: Nyelvünkéről — nyelvünkért (Könyvről könyvre) 324
F. G. R. • The Idea of English Literature — The Foundations of English Criticism (Könyvről könyvre) 324

LÁTÓHATÁR

Kántor Lajos: Mészöly Miklóssal — történelemről, etikáról (Jelenkor); Sz. J.: Román líra, próza, kritika 1980-ban (Románia literarű); P. J. A.: A közgazdaságtan mint magatartástudomány (Közgazdasági Szemle); A. J.: Városok emlékezete (A (Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gaál Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző
Felelős titkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, cűsuţa poştalű 273. Republica Socialistű Roműnia.

Hétköznapi gondolatok ünnepi évfordulóra

Minden történelmi évforduló, immár hagyományosan, a visszaemlékezésre, a múlt felidézésére készítő, ünnepi alkalom. A mostani különlegesen az, hiszen hatvanéves pártunkat köszöntjük és vele azt a páratlan sűrűségű hat évtizedet, amely egyet jelent népünk történetének hősi harcokban, mélyreható forradalmi átalakulásokban leggazdagabb korszakával. Kivételes alkalom ez az évforduló újból felidézni azokat az önfeláldozó küzdelmeket,

amelyekben pártunk megedződött és nagyra nőtt, azokat a történelemformáló győzelmeket, amelyekkel maradéktalanul igazolta mélyen gyökerező jelenvalóságát ebben a hazában, törhetetlen erejét és a követelmények növekedésével együtt izmosodó képességét arra, hogy biztos irányítúje legyen világunkat a *hic et nunc* jegyében forradalmasító történelmi folyamatnak.

Az ünnepi alkalom azonban mérhetetlenül többre kötelez. Túl a múltbanéző méltatásokon, amelyekkel gyűlések és szimpozionok, kulturális rendezvények és tudományos szessziók a hatvanadik évfordulónak illőn tisztelnek, felmérni mai önmagát a Holnap felelősségteljes vállalása érdekében — ez a párthoz legméltóbb ünneplés. Pártunk mindig is így cselekedett hat évtizedes történetének első pillanatától kezdve. A valósággal való kritikai szembesülésben, a jövő tudatos vállalásában, a forradalmi gyakorlattal való teljes azonosulásban adta kétségtelen bizonyosságot annak, hogy számára a létezés mindenekelőtt, és mindenekfelett, szüntelen megújulás.

A kommunista párt az a fajta forradalmi intézmény, amelynek ünnepléséhez aligha illik a múlttal, az elért sikerekkel kérkedő, harsány hurrázás. Sokkal inkább méltó hozzá a kritikai magaszembesítés. Márpedig azzal a szüntelenül megújuló igénnyel, hogy a Holnap magasabb szintű lehetőségeinek tudatában és birtokában túlléphessen a Ma történelmi korlátain. Pártunk számára a bíráló önszembesítés meghatározó létkövetelmény, történelmi fennmaradásának és fejlődésének parancsoló öntörvénye.

De mit is jelenthet a létének hetedik évtizedébe lépő pártunk számára az önazonosítás *itt és most* követelménye? Van-e és lehet-e valamilyen különleges indítéka, illetve értelme a számonkérő önszembesítésnek azok után, hogy a törvényenkívüliség és az üldöztetés legembertelenebb körülményei között is magasra tudta tartani a társadalmi és nemzeti felszabadulásért vívott harc messzevilágító fátyláját; azok után, hogy immár több mint egy emberöltő óta kormánypártként töretlenül vezeti dolgozó népünket a szocialista megújulás, a magasabb rendű civilizáció megteremtésének útján? Vajon ez a hat évtizedbe sűrített tömény történelem nem a leghitelesebb önazonosítás-e? Hiszen azóta, hogy hat évtizeddel ezelőtt megszületett, pártunk minden egyes tettével, kezdeményezésével, lépésével forradalmi önmagát oltotta bele ennek az országnak a történelmébe, olyan maradéktalan hűséggel, hogy e történelem minden egyes fordulata, minden mozzanata, pillanata márványba illő maradandósággal hirdeti: Ime, a párt!

Pártunk mindenkor a tudatos alkotásban, magában a történelmi műben határozta meg tömören és kifejezően a maga igazi lényegét. Azért tudott szilárdan helytállni, hivatásának méltón eleget tenni vérzivatarban és békés, alkotó építésben egyaránt, mivel a történelmet formálva, önmagát, önnön lényegét alakította, bontotta ki mind teljesebben. Ez nem is lehetett volna másként. Ma azonban ennek a törvényszerűségnek teljesebb érvényesülése új követelményt támaszt. A szocializmus sokoldalú kiteljesítése a tudatos történelemalakításnak azt a fokát fémjelzi, amelyen a párt számára a kritikailag tudatos önformálódás a forradalmi gyakorlat elsőrendű feltételévé lépett elő. Pártunk belépett abba a korba, amelyben kritikai tudatossággal szembe kell néznie a számonkérő önazonosítás felelősségteljes problematikusságával. A tudatosítás kritikai jellege ezúttal nemcsak külön hangsúlyt, de mindezen túl kivételesen sajtószzerű jelentést is kap. Annál is inkább, mivel a számonkérő önazonosítás kötelezettségét a pártévfordulót fényes sikerekkel köszöntő, pozitív eredménymérleg tudatában kell vállalni.

A hatvanéves pártnak tisztelegve, egyáltalán nem ünneprontás, ellenkezőleg, nagyon is az alkalomhoz illő kötelesség kritikailag újragondolni a történelmi tapasztalatot jogos intelmét. Mi is figyelmeztetne hitelesebben, mint éppen az ünneplés perce, arra, hogy a pártot is lehet elvont, társadalomfeletti hatalommá eszményíteni, kultuszt lehet köréje vonni, varázserővel felruházni. Hiszen maguk a párt-dokumentumok óvnak a leghatározottabban az effajta veszéllyel szemben. Emlékezzünk csak: éppen tíz esztendővel ezelőtt, a fél évszázados évfordulón nyitotta rá szemünket a párt főtítkára erre a jelenségre. Vajon nem mond-e önmagában is sokat ez az alkalmi apropó? „Szokássá vált — mutatott rá pártunk főtítkára —, hogy a pátról mint valami általános fogalomról beszéljünk, hogy idealizáljuk. Néha azonban megfélekedezünk arról, hogy végtére is a pártot emberek alkotják, hogy a párt története az emberek története, öntudata pedig az emberek öntudata.”

Talán sohasem volt annyira időszerű, annyira életbevágó, mint éppen ma, annak az igazságnak a tudatosítása, hogy a párt eszményesítése, általános fogalomná önállósítása, abszolutizálása olyan elidegenítő mechanizmusokat indít el, amelyek akarva-akaratlan valamiféle társadalomfeletti varázshatalom látszatát teremtik meg. Márpedig a pártnak nemcsak hogy nincs szüksége effajta látszatra, de egyenesen káros a forradalmi gyakorlatra nézve, hiszen az utópisztikus csodavárás önállóságra éretlen mentalitását szüli és táplálja. Mi kötelezhetne jogosabban, ha nem a hatvanadik életévét betöltő párt forradalmi érettsége, nyíltan szembenézni azzal a ténnyel, hogy az elidegenítő eszményítés olyan tudathatalmi viszonyok életre hívója lehet, amelyek elsenyvesztik a szabad, merész, újító gondolkodást, a kockázatokat is vállaló, forradalmi kezdeményezést, a bátor önálló cselekvést, a szabad, alkotó vitát? A kommunisták mindenkinél inkább tisztában vannak — tisztában kell lenniük — azzal, hogy az eszményi hatalmak teremtése mögött mindig is az objektív viszonyoknak az élő tevékenység feletti uralma rejtőzik. Márpedig, pártunk programjának szavaival szólva, „forradalmárnak lenni, kommunistának lenni azt jelenti, hogy merészen kutadjuk az újat, mindig előre nézünk, a fejlődő irányába, hogy merészen gondolkozunk a tömegek forradalmi tapasztalatának fényében, s cselekszünk, hogy egyesítsük a tömegek erőfeszítéseit a társadalom forradalmi átalakítása érdekében“. Ha tehát a forradalmi gyakorlat igazi értelme a spontán viszonyok embert béklyózó uralmának a leküzdése, az objektív feltételek tudatos emberi birtokbavétele, úgy e gyakorlatra való érettség legfőbb próbatétele a határozott kommunista kiállás minden olyan jelenséggel szemben, amely a pártot elvont fogalomná idegeníti, önálló általános eszmévé abszolutizálja, hogy mindenható erővé eszményített látszatában a valóságos, élő forradalmi tevékenység fölé rendelje.

Bizonyos értelemben jogosnak tűnhet a kérdés: van-e helye a történelmi évfordulóra emlékező sorok között a párt profán szemlélete mellett érvelő gondolatoknak? Nos, mint ahogy a pártnak nincs szüksége bálványokat teremtő idealizálásra, eszményítő felnagyításra, felfmagasztalásra, ugyanúgy a párt reális, józan megítélésének semmi köze a közönséget mércévé emelő profanizáláshoz, a mindenáron való prózaiság álláspontjához. A hazug illúziók lerombolása, a hamis bálványok ledöntése távolról sem azonos magának az eszmének, az elvnek a megtagadásával. Ellenkezőleg, csakis a kíméletlen kritikai-önkritikai hozzáállás szabaddíthatja fel igazán a meggyőződésből, az eszmei elkötelezettségből fakadó, cselekvő erőt. Annak a reális igazságnak a józan belátása, amelyet pártunk főtítkára ekképp summázott: „a párt sem nem jobb, sem nem rosszabb nálunk“, valóban illúziókat oszlat, de egyszersmind tettekre is serkent.

Ki más lehetne illetékes arra, hogy illúzióktól mentesen, józanul ítélje meg hazánk politikai vezetőjének valóságos helyzetét, képességeit, ha nem ő maga: a párt. Ez a kritikai önismeret, ellenőrzés, számonkérő azonosítás a kommunista párt lényegi sajátja. Ma már a nyugati politológia azzal büszkélkedhet, hogy külön önálló szakdiszciplinával rendelkezik a politikai párt lényegének tudományos igényű tanulmányozására. A jelenkori sztasziológiai kutatások keretében elméleti górcső alá kerül a politikai párt minden eleme, összetevője, szerkezete és működése, funkciói és válfajai, történeti múltja és jelene. Nos, minél inkább a pártatlanság igényével lép fel ez a szaktudomány, annál kevésbé lesz képes arra, hogy valamit is megragadjon a kommunista párt lényegéből, éppen azért, mivel ez a párt nem más, mint az eddigi hagyományos társadalmi rendet és emberi létmódot minden ízében felforgató, azt mélyrehatóan átalakító, forradalmasító történelmi mozgás szervezett, tudatos hordozója. Mint ahogy a szociológia vagy akár a lélektan, az antropológia vagy akár az anatómia önmagában képtelen az ember nembeliségét megismerni, ugyanúgy a politológia, illetve a sztasziológia is kínálhat ugyan kimerítő ismereteket a politikai párt valamennyi jellemzőjéről, mégis idegen és megfoghatatlan marad számára a kommunista párt valódi lényege. Per-

sze, egyáltalán nem azért, mintha ezt a pártot valamiféle különleges, a közönséges megismerés számára hozzáférhetetlen anyagból gyúrták volna. Az ember sem azért bizonyul megfejtethetetlen rejtélynek a megosztott tudomány számára, mintha valamiféle különleges, természetfeletti erő lakoznék benne. A dolog nyitja abban van, hogy az ember nembelisége nem eleve adotttság, tehát nem is teheti az ember megismerésének tárgyává, csak abban a mértékben és abban a formában, ahogyan történelmileg termeli. Csakúgy, mint maga az ember, a kommunista párt is, igazi lényege szerint, élő, eleven szubjektum, magamagát teremtő, formáló és szüntelenül megújító, tudatos cselekvés. Nincs ebben semmiféle különös titokzatosság, semmiféle rejtélyes csoda. Csupán azt kell világosan megérteni, hogy az ember, midőn tudatosan önmagára vonatkozik, midőn gondolkodásának és cselekvésének tárgyává teszi tulajdon magát, akkor egyszersmind meg is haladja — legalábbis a szubjektív lehetőségek szintjén — történelmileg adott önmagát, túl lép rajta, és így szubjektive képessé válik arra, hogy mássá fejlődjék, minőségileg több legyen. Az ember történelmi önazonosítása ilyenképpen eleve feltételezi a meglévőnek pozitív tagadását is. Ha mindezt szem előtt tartjuk, rá kell eszmélnünk, hogy a fentebb idézett igazság, amely szerint a pártot maguk az emberek alkotják, nagyon is messzemenő jelentést hordoz. Korántsem elegendő pusztán azt nyugtázní, hogy a kommunista párt nem valamiféle különleges anyagból gyúrt szervezet, hiszen sem nem rosszabb, sem nem jobb az embereknél, akikből összetevődik. A kommunista ugyanis sohasem mérheti az embert a történelmi jelen átlagával. Számára az ember a nembeliség sokoldalú kibontásának, kiteljesítésének a felelősségteljes kötelezettségét a tudatosan szervezett mozgalom keretében, meggyőződésből vállaló, forradalmi cselekvéssel azonos. A kommunista párt szervezetében és tevékenységében intézményesülő forradalmi gyakorlat az ember nembeliségének legfőbb sajátját, a szüntelen önmeghaladást a mindennapi lét meghatározó követelményévé avatja.

A hatvanadik évfordulónak szóló tisztelgés kiváló alkalom a forradalmi hétköznapok kommunista jelentésének a tudatosítására. Már csak azért is, mivel az ünnepi visszaemlékezés azokat a történelmi idöket is megidézi, amelyekben a forradalom értelme egy pillanatra sem lehetett kérdéses. A forradalom értelmét nyilván könnyű felfogni, megérteni olyan viszonyok között, amelyek a társadalmat viszonylag egyértelműen a „Mi“ és a „Mások“ táborára hasítják. De van-e értelme a forradalmi gyakorlatnak az objektív közösségi viszonyok talapatán megvalósult társadalmi egység körülményei között? A helyzet valóban nagyot fordult, hiszen ma már a „Mi“-vel kell felvennünk a harcot, mégpedig azért, hogy „Mások“ lehessünk. Az önmagunkhoz való forradalmi, tehát kritikai-önkritikai viszonyulás bizonyos értelemben bonyolultabb, problematikusabb feladat minden korábbinál. Talán nem is csupán azért, mivel hosszú évszázadok és évezredek során úgyszólván belénk idegződött, mintegy természetünkbe vált az a történelmi létforma, amelyben a fennmaradás, a meglét diktálta önazonosítás csakis a másságot tagadó, kizárólagos és feltétlen öngazolás lehetett. Ámbár úgy tűnik, ez a történelmi beállítottság a mindenáron való öngazolásra, éppen mivel a hatalom népi jellege és a társadalmi igazságosságra való céltudatos irányultsága az önazonosításnak pozitív tartalmat kölcsönöz, nemhogy teljesen elvesztette volna alapját, de bizonyos értelemben újabb ösztönzést kapott. Egy dolog mindenképpen bizonyos: a történelmi öngazolás valójában a meglét törvénye, a befejezettség, a lezárultság létkövetelménye. A szocialista forradalmi gyakorlatot vezérlő kommunista párt ezzel szemben magát a történelmi nyitottságot testesíti meg, arra hivatott, hogy szervezett, intézményes formában sokoldalúan kifejlessze és maradéktalanul felszabadítsa az ember szüntelen önmeghaladásának kollektív nembeli képességét. Számára ennél fogva a kritika—önkritika jegyében érvényesülő szüntelen önmeghaladás törvényszerű lét mód. Az önazonosítás számára nem más, mint maga a forradalmi önejlődés. Forradalmi önejlődésének mértéke pedig azoknak a társadalmi feltételeknek történelmi kimunkálása, amelyek lehetővé teszik mindenfajta társadalmi megosztottság, lényeges különbség és ezen belül párt és társadalom, párt és nép közti elkülönültség, megosztottság, az öket elválasztó különbségek fokozatos meghaladását. A kommunista párt számára ezért az öngazolás a korábbi jelentéssel éppenséggel ellentétes értelmet hordoz. Korántsem tételezi fel az öntisztázó elhatárolódást a forradalmi gyakorlat nehézségeivel, zökkenőivel, botladozásával, ellentmondásaival, esetleges kudarcaival szemben, kizárva ezáltal a tulajdon gyöngéivel való önszembesülést. Ellenkezőleg, éppen azok fenntartás nélküli, tudatos kritikai-önkritikai vállalásában igazolja töretlen kommunista álláspontját, forradalmi képességét arra, hogy újra meg újra meghaladja azokat.

Ez a fajta forradalmi próbatétel annál is problematikusabb, mivel azt a forradalmiságnak a hétköznapok építőmunkájává történő fegyelmezésével és állan-

dósitásával lehet és kell elvégezni. Ki tagadhatná, hogy a szocialista forradalom eszméjéhez a mozgalom hősi korszakaiban szinte természetesen hozzátapadt a világmegváltó harc messianisztikus hite, eszméje? Leküzdeni ezt a romantikus illúziót, s méghozzá úgy, hogy az illúziórombolás ne ártson magának a forradalmi szellemnek, de képes legyen újjíteremteni azt — nos van-e ennél nehezebb, problematikusabb feladat? Ha igen, akkor az éppen a forradalmiság beépítése a szocialista hétköznapokba. Bár az igazi történelem mindig is a mindennapoknak gondokból összeláncolódo, fárasztó egymásutánjában, a hétköznapi erőfeszítések és viaskodások felszín néma világában készült és érlelődött, emberalkotta mi-voltát a múltban csakis olyan vulkányszerű kitörésekben villanthatta fel, amelyeknek el kellett sülyeszteniük a hétköznapokat, hogy az új világ piros betűs ünneppé kiálthassa ki diadalmas eljövételét. Való igaz, a kommunisták számára, kezdettől fogva, a történelem emberi formálása egybeesett a mindennapok forradalmi küzdelmeivel. Am legalább annyira igaz az is, hogy a mindennapok hősi áldozatvállalásai mögött mindig ott lángolt a nagy „végső harcba“ vetett romantikus hit. Lám, elérkezett az ideje annak, hogy az „ünnepes“ történelem illúzióját a hétköznapok forradalmiságának szívós tudatával váltsuk fel.

A céltudatos emberi történelemformálás hétköznapokra bontása korántsem jelenti a forradalom „hétköznapiasítását“ e szó hagyományos értelmében. A forradalmi folyamat nem hétköznapi jelenség, lényegét nem lehet és nem is szabad a hagyományos hétköznapok szintjére és értelmére lefokozni. A mindennapokba oltva is, a forradalomnak meg kell őriznie tudatos történelemformáló jelentését, semmiféle megalkuvást nem ismerő, kritikai értelmét. Mi több, éppen a szocialista hétköznapokkal érlelődő formájában kell elnyernie igazi, humanizált tartalmát. A hétköznapok szüntelen újrakezdő, szívós harcában, munkájában kell levetköznie azt a harsány, látványos, ünneplő, külső, felszíni formát, amely a múltban tartalmi elidegenedettséget leplezte. A szocializmusnak magukban a mindennapokban kell szavatolnia a tudatos emberi történelemformálás lehetőségét, a forradalmiság szüntelen jelenvalóságát.

A kommunista párt élcsapat-funkcióját, vezető szerepének, e szerep növekedésének szükségességét is mindenekelőtt társadalmi gyakorlatunk, hétköznapjaink forradalmi tartalma, jellege indokolja. A párt hivatása, kötelessége hétköznapokra bontani a békés építómunkát oly módon, hogy azok valóban forradalmi tartalommal telítődjenek. A hétköznapok forradalmi szellemének ápolása, fejlesztése távolról sem öncélú vagy netán szimbolikus feladat. Ma a forradalmi álláspont természetesen magában foglalja annak az igazságnak a felismerését, elismerését, tudatosítását és vállalását, hogy az emberidegen viszonyok elleni küzdelem korántsem ért véget. A hétköznapok szívós, fáradhatatlan építómunkája ezért csakis annyiban nyeri — nyerheti — el igazi értelmét, amennyiben a létfeltételek humanizálásának, az emberarcú társadalom megteremtésének a célját mozditja elő, viszi közelebb a megvalósításhoz. A XII. pártkongresszus dokumentumaiban körvonalazott célkitűzések nem egyszerűen a gazdasági-társadalmi fejlődés új, magasabb szintjének elérését írják elő, hanem egyben olyan fejlődést, amely újabb jelentős lépést tesz lehetővé az emberi emancipáció forradalmi útján. Az új, magasabb rendű minőség korántsem pusztán tudományos-műszaki vagy éppen társadalmi-technikai feladat, hanem mélységesen forradalmi követelmény is. Hiszen mi célja lehetne a magasabb hatékonyságnak a szocialista gyakorlat álláspontjáról, ha nem éppen az, hogy a lét emberi tartalmát, gazdagságát gyarapítsa, hogy előteremtse a társadalmi lét időbeli és térbeli feltételeit mindenki számára a tényleges egyéni önmegvalósításhoz? Vagy meg lehet-e igazán érteni a XII. pártkongresszus dokumentumainak államiságunk fejlődési irányát kijelölő gondolatait, anélkül hogy felismernénk a bennük megfogalmazódó időszerű feladat forradalmi lényegét, a hatalom közvetlen birtokbavételét szavatoló demokrácia kifejtésének követelményét?

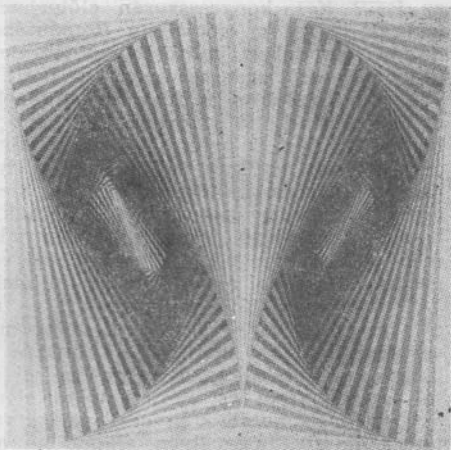
A hétköznapokra bontott forradalom olykor bizony sziszifuszi munkának tűnhet. A mindennapok vesződéseiben, erőfeszítéseiben nemcsak a vállalkozás történelmi nagysága sikkadhat el, de az előrelépés lehetősége vagy éppen valósága is jelentéktelenné bizonytalanodhat. Még ha maga a gazdaság látványos eredményekkel igazolja is rohamos fejlődését. A hétköznapok forradalmi szelleméhez aligha illenek a nagy szavak. A hétköznapok forradalmában a feladat igazi történelmi nagyságát csakis a már elért szint elégtelenségének kritikai tudata képes felmérni. Persze csak akkor, ha ez a kritikai tudat a szocialista gyakorlatot szervező, irányító és valóra váltó tudatos cselekvés forradalmi önkritikája. Erre annál is inkább szükség van, mivel a hatalmi viszonyok olyan ideologikus mechanizmusokban termelődnek újra, amelyek gyökerei a hagyományos mindennapi lét spontán, sztereotípiák uralta és előítéletekkel terhelt világába nyúlnak vissza. Itt az

ideje annak, hogy ezek a mechanizmusok a forradalmi hétköznapok gyakorlati ellenőrzése alá kerüljenek, ami csakis azzal a feltétellel lehetséges, ha a kommunisták magatartását, cselekvését az a kritikai megértés, az a forradalmi tudat vezérli, hogy minőségük, funkciójuk nem valamiféle különleges jog, nem természetes kiváltság, hanem éppenséggel a legmesszebbmenő felelősséget hordozó, elkötelezettségi viszony. Különös nyomatékkal húzta alá ennek az igazságnak az időszerűségét a párt tavaly októberi plenárisa, amikor hangsúlyozta: „Abból kell kiindulnunk, hogy a pártzerveknek, a kommunistáknak nincsenek és nem is lehetnek külön jogaik vagy kedvezményeik.“

A hétköznapok forradalmasítása óhatatlanul megköveteli a hagyományos hatalmi tudatnak a lebontását a mindennapi gyakorlat józan, kritikai önismeretére. A jelen konkrét, mindennapi valósága nemcsak az alkalmas közeget kínálja a forradalmi cselekvés reális önszembesüléséhez, de egyedüli hiteles próbaköve is a forradalmi önmeghaladásra való képességnek és készségnek.

Nem edződhet, nem szívósodhat a forradalmi gyakorlat mindennapivá anélkül, hogy meg ne kérdőjelezné újra meg újra a kommunista jelző jelentését, tartalmát. Ha valahol, hát éppen a forradalmi hétköznapokban derül ki, hogy ez a minőség a legkevésbé sem valami kész, egyértelmű adottság. Nem, hiszen hétköznapiságában a tevékenység nem ismeri — nem ismerheti — a forradalmira és nem-forradalmira osztottság magától kínálkozó egyértelműségét. Akárcsak magát a létet, a mindennapokban a forradalmiságot is naponta újra kell termelni, teremteni. A mindennapi újrakezdés kényszerű bizonyosságában ezért kommunistának lenni bizonyos értelemben nehezebb, mint a nagy történelmi kihívások hősi korszakaiban. A mindennapok heroizmusa számára nem állanak készen a bátor kiállásra hívó barikádok. A hétköznapok egymásra torlódó közönséges problémáiban kell újra meg újra kitapintania, felfedeznie az elvi helyzet ütközéspontjait, és kell felismernie a forradalmi, a kommunista hozzáállás időszerű, konkrét értelmét, követelményét. Aligha képes erre, amíg az elvi álláspontot és a hétköznapok konkrét problémáit különállókként tekinti. Nem lehet kommunista módon azonosulni az elvi politikával a mindennapok problémáitól függetlenül, már csak azért sem, mivel az elvi vonal a maga tulajdonképpeni értelmét végeredményben a hétköznapok konkrét problémákban, azok megoldásának mértékében és mikéntjében nyeri el.

A hatvanéves párt köszöntése nem egyszerűen ünnepi tisztelgés. Sokkal több annál. Illő, talán a legillőbb alkalom arra, hogy komolyan elgondolkodjunk a kommunista elkötelezettség mai jelentésén, hogy újragondoljuk a forradalmi hétköznapok problémáinak a világánál a tudatos történelemformálás reánk váró feladatait. Számon kérni valódi emberi mivoltunkat, emberi teljességünket a forradalmi hétköznapokban — erre kötelez az ünnepi évforduló, hogy végiggondolt tudatossággal vállalhassuk a mindenkori igazság „itt és most“-felelősségét: a párt olyan, amilyenek mi vagyunk!

A Román Kommunista Párt — társadalmi rendszerünk éltető központja

Társadalmunk gazdasági, valamint anyagi-szellemi struktúrái mint egy bo nyolult, összefüggő és egységes rendszer alkotóelemei kölcsönösen befolyásolják egymást. A szocialista társadalom kibernetikus típusú, magas fokon szervezett rendszer; vezérlő és döntési központjainak kifogástalan működésétől függ mind az alkatrészek, mind az egész rendszer folyamatos haladása és fejlődése. Abban a hálózatban, amely összegyűjti, tárolja, földolgozza és az általános fejlődést szolgáló döntésekké alakítja a kapott információkat, a párt tölti be a vezérlő, koordináló és ellenőrző szerepet; egyfelől kisugározza az alkotóerőt, másfelől összegyűjti a gazdasági, társadalmi és szellemi élet valamennyi ágazatából a — megszakítatlan folyamként érkező — visszacsatolást. „A párt — mutat rá Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP X. kongresszusán előterjesztett jelentésében — az a mag, amely gravitációs körébe vonja az egész társadalmat, s amelyből kisugárzik az energia és a fény egész szocialista rendszerünk mozgásba hozásához, működtetéséhez. A maga részéről pedig a párt szakadatlanul újjászűfletik a szocialista nemzetünkbeli feléje áradó hatalmas energia és fény sugárzásában. Elmondhatjuk, hogy a kommunista párt tölti be egész társadalmi rendszerünk éltető központjának szerepét. E központ normális működése elengedhetetlen feltétele szocialista társadalmunk szüntelen fejlődésének. Ezért állandóan gondoskodnunk kell a párt erősítéséről, szervezési formáinak és munkamódszereinek tökéletesítéséről, egységének megacélozásáról.”

Mindebből következik, hogy a szocialista társadalom építési folyamatának egységes pártvezetése, valamint e vezető szerep állandó növekedése a szocialista forradalom és a szocialista társadalomfejlesztés egyik alapvető törvényszerűsége. Ezt a problémakört a pártok dokumentumok határozottan körvonalazzák: „A párt szerepének növekedése az új társadalmi rend megteremtésének folyamatában — törvényszerű, objektív követelmény. [...] Amilyen mértékben válnak tökéletesebbé a szocialista termelési viszonyok, s tűnnek el a munkások, parasztok, értelmiségiek közötti lényeges különbségek, és összeolvadnak a társadalmi osztályok, erősödik a társadalom valamennyi tagjának egysége, s kialakul a dolgozók egységes társadalma, olyan mértékben nyer még nagyobb hangsúlyt a pártnak mint az egész társadalmi fejlődés motorjának a szerepe. A pártra hárul a feladat, hogy tudatosan vezesse és irányítsa ezt az átfogó társadalmi folyamatot, hogy biztosítsa a kommunista társadalom valóra váltásához vezető megszakítatlan előrehaladásunkat.”

Hazánk forradalmi átalakulása a gyakorlatban próbálta ki és igazolta azt az objektív törvényszerűséget, hogy a párt vállalja a stratégia, a vezető, a szervező és a tömegnevelő szerepét. Ezt a bizonyosságot erősítette meg Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP XII. kongresszusán előterjesztett jelentésében: „Mindenképp számára nyilvánvaló, hogy a szocialista Romániában elért nagy sikerek szervesen kapcsolódnak a társadalom politikai vezetőerejeként rá háruló történelmi küldetését becsülettel teljesítő pártunk hatalmas politikai és szervező tevékenységéhez.”

A társadalom legfőbb vezetőjének szerepét a Román Kommunista Párt oly módon biztosította magának, olyképp vált a társadalmi élet éltető központjává, hogy élen járt a nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott forradalomban, az ország demokratikus fejlődésének folyamatában és a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésében. Vezető szerepének növekedése egyenes következménye, eredménye helyes politikájának, annak, hogy tökéletesen azonosult a tömegek életbevágó érdekeivel, és gyümölcse annak a képességének, hogy határozottan és bölcsen — az egész nép erőfeszítésével együtt — valamennyi dolgozó számára egyre gazdagodó anyagi és szellemi életfeltételeket tudott teremteni.

A Román Kommunista Párt — a politikai vezető erő történelmi küldetésének megfelelően — biztosítja valamennyi tevékenységi ág egységes, tudományos vezetését. Alkotó módon alkalmazza hazánk viszonyaira a tudományos szocializmus, a dialektikus és a történelmi materializmus egyetemes érvényű igazságait, sok szempontból és mélyrehatóan elemzi a szocialista társadalom építésének bo nyolult folyamatát, összegezi saját, valamint más kommunista és munkáspártok tapasztalatait, hogy ilyen alapon — a nép létérdekeinek megfelelően és a világ

haladása általános vonásaival összhangban — kidolgozza politikai és ideológiai vonalát, alapvető célkitűzéseit s a következő fejlődési szakasz irányelveit. A párt egész tevékenységének alapjául a Program szolgál, amely — mint ismeretes — ideológiai, elméleti és politikai törvénykönyvünk, a marxizmus-leninizmus alkotó szellemű alkalmazása Románia viszonyaira.

A pártnak mint „egész társadalmunk éltető központjának“ a meghatározása és értékelése, ebből fakadó különleges szerepének s helyzetének a körülírása nemcsak szervező-politikai és tervező funkcióira világít rá egészen pontosan, hanem arra a belső mechanizmusra is, amelynek hivatása, hogy emez éltető központ a gazdasági és társadalmi élet, a művelődési és oktatási intézmények kebelében fejtsse ki tevékenységét, s vezetése érvényesüljön a párttagok és minden egyes dolgozó napi munkájában.

Ilyen minőségében a párt mint alapvetően tudatos tényező jelenik meg, amely ismeri a történelmi fejlődés törvényszerűségeit, s az ország gazdasági, társadalmi és szellemi fejlődése objektív követelményeinek tekinti őket. Ugyanakkor a párt a társadalomalakító forradalmi folyamat állandóságának és megszakítatlanságának is a megtestesítője, annak az átalakulásnak, amely a munkásosztály hatalomra jutásával nemhogy befejeződné, hanem csak akkor kezdődik el igazán. Társadalmi életünkben a párt hovatovább úgy mutatkozik meg, mint a szocialista demokrácia rendszere többi összetevőjéhez és azok tevékenységéhez sajátosan viszonyuló, magasrendű szervezési és tevékenységi forma; mint olyan politikai szervezet, amelytől és amely felé állandóan áramlik a tömegekkel való eleven eszmei kapcsolat sugárzása. A pártnak mint civilizációs rendünk éltető központjának a tevékenységében az a lényeg, hogy tőle származik a teremtető gondolat, amely biztosítani hivatott a társadalom forradalmi átalakulását, és az erő, amely lelkesíti az egész népet, felszabadítja alkotó energiáit. A párt mintegy megtestesíti a történelmi dialektika törvényeire épülő tudományos gondolkodásnak s a nép alapvető érdekeinek az összefonódását; ilyen módon sikerült a forradalom és a szocialista építés évtizedei során a „spontán-tudatos“ viszonyt tudatos történelemalakítássá változtatnia. Ez a gondolat mondhatni anyagi erővé vált a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom közeli teendőit és messi fejlődésvonalait kidolgozó pártprogramban, a XII. pártkongresszuson hozott határozatokban, feladatkielölésekben, s mint ilyen, új távlatokat nyitott társadalmi létünk és tudatos cselekvésünk, gondolkodásunk egész horizontján.

A párt a tudományos szocializmus forradalmi ideológiájának elveire épül, és annak szellemében fejlődik állandóan. Ez teszi lehetővé mind magának az egész pártnak, mind az egyes kommunistáknak, hogy a teljes valóságot olyan előrehaladott, felsőbbrendű világnézet szemszögéből lássa, amely a kortárs tudomány, a technika és a műveltség, valamint a szakmai és politikai ismeretek alapos elsajátításának talaján áll.

A társadalmi élet szervezésében és vezetésében a párt megtisztelő helyet foglal el. Mivel a szervezés és tevékenység olyan magasrendű elvei vezérlik, mint például a demokratikus centralizmus és a kollektív vezetés, az egységes fegyelem, a bírálat és önbírálat elve, a tömegekhez fűződő szoros kapcsolat, a párt a leg-
haladóbb szervező mechanizmusként működik, s mintaképpül szolgál a társadalmi viszonyok rendszerének mind jobb megszervezéséhez, a társadalmi élet valamennyi intézményes formájának a működéséhez. Ebben a megközelítésben a párt nem úgy jelenik meg, mint olyan entitás, amely a többi társadalmi tényezőt „kívül működik“, hanem olyan szervezetként, amely beépül valamennyi struktúrába, s egyben elő is segíti ezek társadalmi beilleszkedését.

A párt kiváló ideológiai, politikai és szervezeti élcsapat, amely azonban a társadalom más összetevőivel szorosan együttműködik. Ez az együttműködés és kapcsolat állandóan fejlődik annak eredményeként, hogy a párt folyamatosan gazdagítja sorait a társadalom legkülönbözőbb csoportjaiból verbuválódó haladó elemekkel. Ebben a szellemben hangsúlyozzák a XII. kongresszus dokumentumai, hogy kommunista csak az lehet, aki képes harcolni a párt politikájának valóra váltásáért, forradalmi magatartást tanúsít, mindenek fölé helyezi az általános érdekeket, példát mutat a szocializmus ügye és a haza boldogulása iránti odaadás tekintetében.

„A párttagság nem jár pótlólagos jogokkal, ellenkezőleg: megnövekedett kötelezettséget, felelősséget és határtalan odaadást követel a nép jólétét, Románia haladását szolgáló pártpolitika valóra váltásában“ — hangoztatja a XII. kongresszuson előterjesztett központi bizottsági jelentés.

A párt nem kívülről, hanem valamennyi szervezeten belül fejti ki tevékenységét, minden munkahely és tevékenységi ágazat problémáinak „sűrűjében“. Nyilvánvaló, hogy a párt vezető és társadalmi éltetőközpont-szerepe megértésének leg-

magasabb foka az, hogy az egész nép elismeri határozatainak és tevékenységének döntő jelentőségét társadalmunk fejlődési irányának megszabásában és a fejlődés minden eszközzel való biztosításában. A párt természetes módon beilleszkedik a társadalmi életbe, mindenbe, ami sajátos és jellemző: az öntudat kialakításába és a munkába, a gazdasági és társadalmi élet megszervezésébe, a történelemtudomány művelésébe, valamint a kulturális élet fejlesztésébe.

A párt mint éltető központ jellemző sajátosságainak leírásához szorosan hozzátartozik a tömegkapcsolat kérdése. E tekintetben figyelembe kell venni a társadalmi és tömegszervezetek változatos kereteit, ezek tökéletesedését, társadalmi szerepük és hatókörük állandó növekedését, ami megfelel mai fejlődési szakaszunk gazdag kibontakozásának és széles távlatainak.

A párt a kezdeményezője minden újszerű társadalmi viszonylat létrehozásának, felismeri és támogatja ama körülményeket, feltételeket, amelyek elősegítik ezek fejlődését. A XII. pártkongresszus dokumentumainak amaz előírásai, amelyek a szakszervezetek, a nők, az ifjak szervezeteinek, a szövetkezeti és alkotási szövetségek, szakmai társaságok, a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja és más társadalmi szervezetek szerepéről és hatókörük, feladataik kiterjesztéséről szólnak, mind, mind hozzájárulnak szocialista demokráciánk egész felépítésének tökéletesebbé válásához. A tömegkapcsolat elve ebben a széles szervezeti keretben ölt testet, és mintegy érvényesíti társadalmi rendünk demokratizmusának fő célkitűzését: a tömegek számára lehetővé teszi, hogy részt vegyenek a társadalom vezetésében, és hogy saját történelmük teljes értékű alkotóiként lépjenek föl.

Szocialista társadalmunkban a demokrácia a pártnak, a társadalom alapvető politikai vezető tényezőjének az alkotása. Amennyiben a kérdésnek ez az egyik oldala — amelyet a szocialista demokrácia dialektikájának egész valósága igazolt — lényeges, akkor tekintetbe veendő a másik vonatkozás is, mégpedig az, hogy maga a párt, társadalmi és nemzeti, valamint kor, nem és szakma szerinti összetételét illetően a legmagasabb rendű és legszélesebb demokratizmus, a legautentikusabb és legtágabb képviselőt kifejezője is. Éppen ezért a demokrácia kiépítésére és további tökéletesítésére irányuló országos jellegű tevékenységét sem kívülről fejt ki, hanem belsőleg, szervesen, amint ez saját felépítésének demokratikus jellegéből következik. A párt nem a meglévő társadalmi osztályok és csoportok fölött és azokon kívül álló létrehozója a demokráciának, hanem belső alkotója, egyfelől oly módon, hogy tagjainak sorába fogadja amazok leghaladóbb elemeit, másfelől az irányú tevékenysége révén, amelyet a tömegek országvezető részvételét biztosító struktúrák kebelében fejt ki. A tömegek részvétele a vezetésben, a tevékenység állandó kiterjesztése és tökéletesebbé tétele, hatékonyságának fokozása és illetékességének növelése tulajdonképpen a párt és a tömegek mind szorosabbá váló és fejlődő kapcsolatának a megtestesülése.

Az egységes szocialista gazdaság megteremtése országszerte, valamennyi megye harmonikus fejlesztése, a termelőerők igazságos elosztása elősegítette társadalmunk szerkezeti homogenizálódását, a nép erkölcsi, politikai egysége kialakulását — magasabb fejlődési fokon. Ennek nyomán országunkban eddig nem látott mértékben járultak hozzá a tömegek, minden dolgozó, nemzetiségre való tekintet nélkül, a szocialista műveltség és civilizáció felvirágoztatásához.

A Szocialista Demokrácia és Egység Frontja ad átfogó képet arról, hogy a szervek és szervezetek mily változatossága alkotja jelenleg társadalmunk szocialista egységét. A párt a szocialista demokrácia egész rendszerének polarizációs központja, sorainak egysége pedig alapul és mintaképpül szolgál: döntő feltétele és meghatározó tényezője a nép szocialista egységének.

A jelenlegi szakaszban a párt vezető szerepének és jelentőségének növekedése általában új feltételek elé került, új kérdésekkel néz szembe, s mindez a forradalmi fejlődés tartalmának megfelelő megoldási formákat és eszközöket kíván. Az új szakaszban előállt nagy változások bonyolultsága lényegében egy új civilizáció kialakulására utal, minthogy a társadalmi élet vezetési és szervezési rendszerének struktúráin és funkcióin túlmenően a szocialista építés feltételezi a materialista dialektika törvényszerűségeinek ismeretét és alkalmazását, az új és a régi közötti ellentmondások feloldását, a mennyiségről az új minőségre való átmenetet, s gyökeres átrétegződést kíván a társadalmi és egyéni élet minden területén, a tudatban és az élet minőségében, az emberről és az emberiségről alkotott felfogásban, a történelmileg kialakult értékekről vallott nézetünkben egyaránt. Mindez pedig a tudományos-műszaki forradalom vívmányait felhasználó, ellenőrzött és harmonikusan fejlődő korszerű gazdaság alapjára épül. Ha civilizáción az anyagi és szellemi kultúra egy bizonyos fejlődési szintjét értjük, vagyis valamely társadalom anyagi javakban testet öltött alkotásai összességét egy adott történelmi szakaszban, akkor — pártunk elgondolásainak megfelelően — a szocializmus nem eléged-

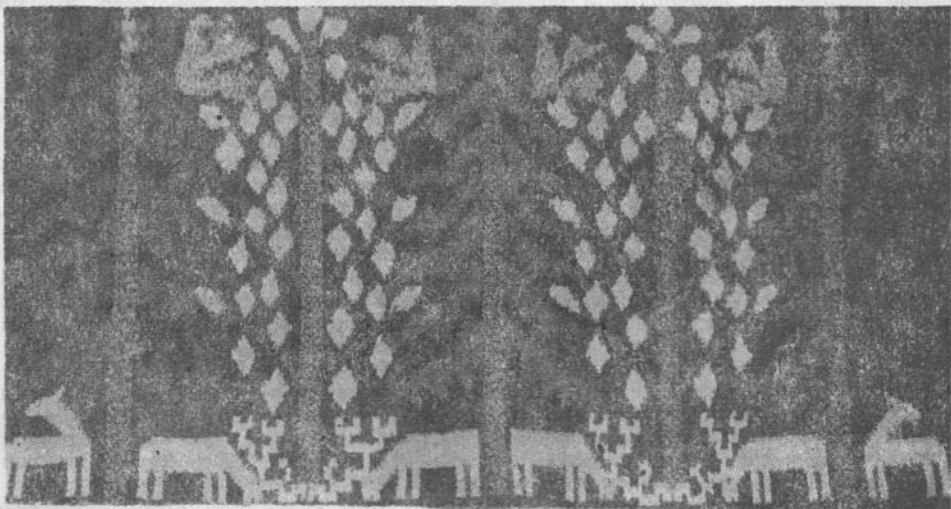
het meg csupán a társadalmi élet egyes vetületeinek a kibontakoztatásával, hanem valamennyi összetevő harmonikus fejlődését kell biztosítani, a sokoldalúság szerves egységének jegyében.

Távlatilag — a pártprogram és a XII. pártkongresszus előírásainak megfelelően — a párt vezető szerepe főleg a korszerű és hatékony nemzetgazdaság kiépítésére irányuló törekvésben fog megnyilvánulni. A párt gazdasági vezető szerepének jogosultságát és helyességét az eddig elért eredmények igazolják. E sikerek nyomán megváltozott gazdaságunk jellege: az elmaradott ország állapotából a fejlődők sorába léptünk, s minden lehetőségünk megvan arra, hogy a jelenlegi öt-éves tervben elérjük a közepesen fejlettek szintjét. Nyilvánvaló azonban, hogy ezen a területen, miként más vonatkozásban is, az eredmények nem maguktól születnek, s nem csupán a vágyaknak és jó szándéknak megfelelően. A gyakorlat mutatja, hogy a gazdaság forradalmi fejlődésének folyamata, a tudomány és kultúra, az életszínvonal, az emberek tudatának alakulása, minden irányú szervezői tevékenység állandóan új meg új megoldásra váró kérdéseket vet fel. Az új fejlődési szakasz ellentmondásainak megoldása a vezetéstől, a kommunistáktól, minden dolgozótól erőfeszítést, következetességet, magas fokú szakmai hozzáértést és forradalmi öntudatot követel.

A történelmileg magasabb rendű szocialista társadalom felépítésének forradalmi folyamata az embert tartja szem előtt, s célja anyagi és szellemi szükségleteinek maximális kielégítése. A szocializmust emberek építik az embereknek, ami magától értetődően az új típusú, sokoldalúan fejlett ember kialakítására tereli a figyelmet. E nemes cél elérésének megfelel pártunk következetes irányvonala, amely amaz igazságra épül, hogy a munka, a társadalmilag hasznos tevékenység a szocialista tudat kialakításának, a tömegek erkölcsi és politikai nevelésének alapvető tényezője. Ezért a párt előtérbe helyezi az emberek, főleg a fiatalok munka révén és munkára való nevelését. Ugyanakkor a politikai és művelődési munkában központi szerepet tölt be — nemzetiségre való tekintet nélkül — az embereknek a forradalmi hazafiság, a nemzetközi szolidaritás és a minden irányú maradiság elleni harcok magatartás szellemében történő nevelése.

A társadalom éltető központjaként a párt mind szervezesebben épül be a társadalmi életbe oly módon, hogy saját tevékenysége összefonódik az egész nép munkájával, úgy hogy a kommunisták minden irányú társadalmi tevékenységben, a dolgozók egész életében részt vegyenek. Végső fokon a párt és a népszervek egysége a biztosítéka annak, hogy a párt a társadalomban a legmagasabb szinten teljesítse küldetését, s vezesse népünket tudatos történelemalkotásának útján, az új kommunista civilizáció felé.

D. G. fordítása

Ráduly Liszka Mária: Tiszta forrásból

A román társadalom marxista vizsgálata Lucrețiu Pătrășcanu műveiben

A romániai marxista társadalmi-politikai művelődésben fontos határhövel jelentenek Lucrețiu Pătrășcanu cikkei, tanulmányai és főleg utolsó nagyszabású munkái. Az 1941—1945 között írott könyvei — *Un veac de frământări sociale, Problemele de bază ale României, Sub trei dictaturi, Curente și tendințe în filozofia românească* címűek — valóságos tetralógiává állnak össze, marxista módon tanulmányozzák a forradalom előtt álló Románia történelmének, társadalmi-politikai és gazdasági sajátosságainak gyökereit, megvilágítják a kibontakozó forradalmi fejlődés alternatíváit. Könyveiben vallott tudományos felfogásának forrásvidékéről, összetevőiről maga Pătrășcanu így nyilatkozott I. Biberi írónak adott interjújában 1945-ben: „Ki kell emelnem, hogy néhány éve, még mielőtt kényszer-lakhelyen éltem volna, szenvedélyesen tanulmányozni kezdtem a román jelenséget minden vonatkozásában. [...] Mivel hiányoztak a román társadalmi élet szerkezetére vonatkozó marxista szellemű előtanulmányok, szükségét éreztem a szellemi leüleltetésnek, annak, hogy személyesen magam kutassam a román életet. [...] Ebből a szükségletből és természetesen abból, hogy értelmileg és lelkileg hozzáöttem a tanulmányozott jelenségekhez, megszületett három munkám, mindhárom a román kérdés tanulmányozásának szenteltem. Az *Un veac de frământări sociale* című munkámban a történelmi jelenség elemzésére törekedtem, a *Problemele de bază ale României* című könyvem gazdasági tárgyú, és benne közvetlen társadalmi problémákat vizsgáltam, a jelenség politikai vetületével pedig a *Sub trei dictaturi* című munkám foglalkozik. Most dolgozom a cikluszáró negyedik könyvön, a *Curente și tendințe în filozofia românească* címűn. Bár ez utóbbi téma alapvetően különbözik az előbbiektől, alapgondolatuk megegyezik: a román jelenség tanulmányozása minden vonatkozásban.” (I. Biberi: *Lumea de mine*. Buc., 1945. 80.)

Ebből a látásmódból kiderül egyrészt a kutatás rendszeressége, másrészt átfogó jellege, mivel a vizsgálódás felöleli a román társadalom minden területét, kezdve a gazdasággal, folytatva a társadalmi-politikai viszonyokkal s befejezve az ideológiai áramlatokkal. Az így felfogott elemzés gyökeresen elhatárolódik a marxizmusnak a maga idejében uralkodó gazdasági-mechanicista értelmezésétől, attól, amely Marx gondolkodását gyakran a társadalmi viszonyok gazdasági magyarázatára korlátozta. Az elemzés ugyanakkor azzal, hogy feltárja a társadalmi erők szerepét a történelemalakítás modellálásában, kiemeli ideológiai és akarati koherenciájuk fontosságát, eltávolodik a társadalmi meghatározottságra vonatkozó fatalista pozitivisták értelmezésektől.

Pătrășcanu említett írásai a román társadalom legárnyaltabb marxista elemzését nyújtják századunk első felében, folytatják és az érvelés szilárdsága, a magyarázat mélysége tekintetében túlhaladják C. Dobrogeanu-Gherea vizsgálódásait. Ezek az alkotások szemmel láthatóan igazolják: marxista módon, nem dogmatikusan lehetett gondolkodni olyan szakaszban is, amikor a dogmatizmus hatása mindinkább elterjedt. Ezek a művek ismét felszínre hozzák a marxizmusnak mint az igazság kutatására és feltárására irányuló eszközknek a tudományos értékeit. Ha Pătrășcanu előző tanulmányaival és cikkeivel vetjük össze ezeket a munkákat, megállapíthatjuk: bár a kor bélyegét magukon viselő, vitatható értékeléseket és megfogalmazásokat is találunk bennük, mégis nagyfokú független gondolkodásról tanúskodnak, a történelmi folyamat kibontakozásával nem egyező sztereotípiáktól való bátor elszakadást igazolják, s ha nem is mindig explicite, olyan megoldásokat igyekeznek feltárni, amelyek megfelelnek a marxizmus szellemének és a romániai történelmi-nemzeti feltételeknek.

(Radu Florian a továbbiakban négy vonatkozást emel ki: 1. a tőkés társadalom kialakulása Romániában s e folyamat jellemző vonásainak feltárása; 2. a modern Románia megteremtését meghatározó társadalmi erők szociológiai vizsgálata; 3. a fasizmus hazai előretöréséhez vezető viszonyok és politikai folyamatok elemzése; 4. a két háború közötti filozófiai áramlatok felmérése. Az alábbiakban e negyedik vonatkozással kapcsolatos fejtegetéseit mutatjuk be.)

Pătrășcanu a román társadalomra vonatkozó vizsgálatait kiegészítette egy negyedik kutatási irány: a két világháború között uralkodó, a politikai folyama-

tokra közvetlenül kiható filozófiai áramlatok elemzése. Ezzel — mint már említettük — a *Curente și tendințe în filozofia românească* című munkájában foglalkozik.

Ezzel a könyvvel kapcsolatban még mindig megfigyelhető bizonyos tartózkodás: egyesek szerint eléggé szűk, dogmatikus látásmód hatása alatt értékeli a két háború közötti filozófiát. Az ilyen álláspont arról árulkodik, hogy megfogalmazója nem értette meg a könyv valós problémáit, mély történelmi dimenzióit, ugyanis egyedül csak ezek feltárása világít rá a szerző igazi szándékára, arra, hogy figyelmét elsősorban a társadalmi viszhangú román filozófiai áramlatokra és irányzatokra fordítsa, azokra, amelyek ideológiai eszközül szolgáltak a kor politikai konfrontációiban. Pătrășcanu e könyvében valóban léteznek sommás értékelések bizonyos európai filozófiai áramlatokról és a román filozófia egyes képviselőiről (M. Florian vagy D. D. Roșca), de igazi mondanivalója egészen más. Ezt a könyvét az 1944. augusztus 23. után Romániában kibontakozó forradalmi folyamat kezdeti szakaszában írta; ezzel a munkájával akart bekapcsolódni a társadalmi-politikai összehangoló mozgásban levő forradalmat kiegészítő eszmei harcba. Könyve nem törekedett arra, hogy a román bölcselétről, a különböző filozófiai művekről mindent átfogó értékelést adjon; főleg azt célozta, hogy visszavágjon a jobboldali, fasiszta politikai áramlatok álértekeit „megalapozó” és forgalomba hozó doktrínáknak, amelyek továbbra is éreztették hatásukat az új történelmi szakaszban.

A könyv bevezetőjében Pătrășcanu rámutatott: a XX. század harmadik évtizedétől kezdődően Romániában is kialakultak „a fiatalok világában elég nagy visszhangot keltő áramlatok. Ezeket a próbálkozásokat nem lehet figyelmen kívül hagyni, mivel valóságosan léteztek; és nem szabad félvállról kezelni őket, mivel ez veszélyes lenne. Itt van egyébként a minket érdeklő probléma magva is.” A kutatás irányát már az elején megvilágítja: nem a tanáros filozófia felé fordítja figyelmét, ennek — bármilyen jelentős legyen is — korlátozott a társadalmi visszhangja, hanem ama tanok felé, amelyek — A. Gramsci kifejezését használva — „organikus ideológiai” bizonyos társadalmi-politikai csoportoknak. A szerző maga jelenti ki: „E munka lapjain a problémák és a gondolkodási irányzatok kutatásakor abból indultam ki, hogy milyen hatást gyakorolhat a filozófia a román társadalmi életben; az egész filozófiai alkotást ennek a szemszögéből, a filozófia ilyen szerepének függvényében ítélem meg. Ismérveim tehát kevésbé a szó szoros értelmében filozófiaiak, inkább ideológiaiak, politikaiak.”

Éppen ezért a vizsgálat nem arra irányul, hogy kimutassa egyik vagy másik idealista filozófiai vonulat érvelésének ingatagságát vagy megalapozottságát: „Más szóval — folytatja Pătrășcanu — szándékosan megkerültem a filozófiai felfogásokban rejlő kritikai nézőpontot, s csak a végső következtetésekre összpontosítottam, mivel egyedül ezt tartottam érdekesnek e lapokon kifejtett tétel szempontjából.” Tette ezt azért, mert — mutat rá ebben az összefüggésben — „nem feledhetjük el: nálunk, sokkal inkább, mint más országokban, a gondolkodási irányzatok összefonódtak a politikai magatartással, s egyes filozófiai iskolák ideológiai támaszpontot nyújtottak főleg a jobboldali mozgalmak számára”. S egy utolsó pontosságot, amely kifejezetten megfogalmazza a könyv szerepét az adott korban — s hozzátéhetjük, az időben —: „Nem lehet azonban alapos munkát végezni a fasiszta és nacionalista ideológia, gondolkodásmód minden maradványának eltávolítása végett, s az ideológiai tisztázást sem kezdhetjük el komolyan anélkül, hogy hozzá ne nyúlánk a román filozófia alapvető problémáihoz.” (*Curente și tendințe în filozofia românească*. Buc., 1946. 5., 8–9.)

A romániai jobboldali és fasiszta áramlatok filozófiai megalapozottsága, annak a lehetősége, hogy ilyen eszmék még e politikai irányzatok eltűnése után is hosszabb ideig fennmaradhatnak, arra készítette Pătrășcanut, hogy könyvét jól ki lehet célzattal írja: az említett eszmék elleni ideológiai kritika eszközüvé tegye. Figyelembe véve a filozófiai eszmék — főleg az idealista metafizika — viszonylagos függetlenségét, ez a könyv ugyanakkor arra is szolgál, hogy figyelmeztesse az elkövetkező nemzedékeket az ilyen színezetű sajátos eszmék politikai implikációinak veszélyére. Ki kell emelnünk, hogy még a korlátozott terjedelmen belül is megvizsgálta az ilyen filozófiai tanok elméleti értékeit, amellet hogy kimutatta ideológiai irányvételüket és az általuk képviselt társadalmi érdekek milyenségét.

E könyv fő érdeme abban áll, hogy igazolta és értelmezte azt a gondolatot, miszerint a közvetlenül vagy közvetve meghirdetett irracionálisizmussal átitatott s metaforikus nyelvezetbe öltöztetett idealista metafizika, amely ortodox, keleti miszticizmusként vagy egyszerűen transzcendentális formájában érte el a csúcst — az egyik vagy másik képviselőjét jellemző árnyalatok sokfélesége ellenére —, valóságba jutott, az antidemokratikus, fasiszálódo politikában stabilizálódást kereső egyes csoportok és egy bizonyos társadalom filozófiáját képviseli. Az említett korreláció bizonyos határokon belül meghatározott, nem függ egyik vagy másik szerző

szubjektív értelmezésétől, bár e filozófiai irányzatok legtöbb híve közvetlenül és szenvélyesen ezt állítja.

S valóban, a huszadik század derekán feltételezni a tárgyilagosságon kívül álló, megismerhetetlen és irracionális hatalmak uralmát, tagadni a racionális megismerés lehetőségét, dicsőíteni a kinyilatkoztatást mind az irracionális, misztikus, transzcendentális, az észnél úgymond magasabb rendű megismerést, egyet jelent azzal, hogy egészen a kizárásig menően semmibe veszik az emberi alkotóképességet. Az emberi kreativitás arra az emberi képességre épül, hogy racionálisan meg lehet ismerni és gyakorlatilag át lehet alakítani a világot. Az ész — és nemcsak az ész — segítségével — állítja Pátrășcanu — az értelem változatos szerkezetei és módszerei révén meg lehet ismerni a természeti és társadalmi tárgyakat és jelenségeket, s ennek alapján át lehet alakítani őket az adott történelmi szakaszban érvényesülő emberi érdekeknek megfelelően.

Eppen ezért a ráció minden hiteles humanista elmélet koordinátája, mivel kifejezi az emberi haladásnak, az ember fejlődésének objektív meghatározottságát minden körülmények között. Az a tény, hogy a történelem távoli vagy közeli szakaszaiban az észet nemegyszer lábbal tiporták, nem cáfolja a fenti megfogalmazott gondolatot, csupán azt emeli ki, hogy gyakran hiányoztak — még nincsenek megteremtve — az ész megbecsüléséhez és győzelméhez szükséges feltételek.

Nem tagadjuk: sokan megtalálják lelki egyensúlyukat azáltal, hogy összeegyeztetik a racionális megismerést az irracionális szellemi viselkedéssel, de ez arra épül, hogy lemondanak az emberi lét teljességének megvalósításáról. Az emberi ésszerűség tagadása vagy alárendelése az irracionálisnak — így vagy úgy, függetlenül attól, hogy ki mit hisz magáról vagy milyen nyelvezettel fejezi ki a gondolatot — elvezet az elembertelenedéshez, oda, hogy a történelem különféle elidegenítő következményeinek megjelenését serkenti.

Íme tehát az irracionális, a „felsőbbrendű erőkre“ történő hivatkozás, az „átélés“ mint filozófiai vagy misztikus reveláció módszere, az „autentikus lénynek“, a „magábanvalóságnak“ a feltételezése nem vezethet félre senkit valódi értelmé tekintetében. Ki kell emelnünk Pátrășcanunak azt az érdemét, hogy rendkívül erőteljesen felhívta a figyelmet: a tájékozatlanok számára — s ilyen járatlanok akkor is voltak, amikor megírta és kiadta könyvét — a csodaszámba menőnek tűnő felhívások mögött csalóka értékek húzódnak meg.

Sokatmondóak e tekintetben Nae Ionescu szövegei, mivel ezekben összefonódik a racionalizmus elleni támadás, a misztikus rajongás és a demokrácia, valamint a parlamentarizmus értékeinek megtagadása. Nae Ionescu „valóságos“ szellemi forradalomnak tartotta a metafizika újjáéledésének folyamatát, a tudomány „létét értelmező és értékesítő“ funkciójának megdöntését, a „kartezianus racionalizmus válságát“, a vallásosság és miszticizmus fellendülését, a „demokrácia és a parlamentarizmus válságát, amit senki sem vonhat kétségbe“. (N. Ionescu: *Roza vinturilor*, 257., 258.)

Nae Ionescu *Metafizica* című könyve az irracionálisnak és miszticizmusnak mint a „metafizikus misztériumba“ való behatolás úgynevezett eszközének túlfűtött apológiáját nyújtja. Hadd utaljunk néhány igen átlátszó részletre. Azt állítja, hogy a kelet-európai szellemiségnek — s így a román nép nemzeti tudatának is — jellegzetessége a passzív szemlélődés, az irracionálisnak volna, s ez a metafizika megőrzésének táptalaja. „Számunkra — fejtegeti — a világegyetem olyan lét, amelyet mi átélünk; a nyugatiak számára a lét az, amit megismernek [...] a nyugatiak valamilyen módon uralják a világegyetemet; ők megismerik, mi nem ismerjük meg. mi elszenvedjük [...], hatása alatt állunk. [...] Lehetetlen volna az, hogy valaki a román országokban, Kelet-Európában vagy Ázsiában megírja a Faust második részét. [...] Mivel nálunk nincs meg a lehetősége annak, hogy uraljunk, a mi szellemi struktúránkba nem épül bele az uralom, az, hogy az univerzumot irányítsuk [...] [Nálunk] nem a fogalmi megismerés a lét megismerésének és értékesítésének sajátos formája, s így a tudomány nem sajátos eszköze az emberi tevékenységnek.“ A védőbeszéd azzal a következtetéssel zárul, hogy „a metafizikus spekulációk számára a megfelelő hely nem Nyugat, hanem Kelet“. (N. Ionescu: *Metafizica*. Buc., 1942. 84., 85., 86.) Ezt a szöveget nem kell magyarázni, világos a felhívás a tehetetlenségre és passzivitásra, arra, hogy mondiunk le a tudományos megismerésről mint a világ átalakításának eszközéről, magától értetődő benne a szellemi elmaradottság és primitívizmus dicsőítése. A fent idézett sorokban, s számos más helyen, visszatér az a gondolat, hogy az itt felsoroltak a román nemzeti tudat velejárói, s ezeket a vonásokat a „szellemi autenticitás“, a „tradicionalizmus“ nevében meg kellene őrizni.

N. Ionescu szerint „a misztika nem azért foglalkozik a rejtett dolgokkal, mert misztikus, hanem azért, mert a metafizika módszerét jelenti, hiszen a metafiziká-

ban még a racionális módszerek is a rejtett dolgokkal foglalkoznak. [...] A misztérium területe nyitva áll az egész metafizikai tevékenység előtt, bármilyen módszert használjunk is.“ (I. m. 124.)

Mircea Eliadénak teljes egészében igaza volt, amikor az általa kiadott *Roza vinturilor* utószavában így írt: „Mindannak a gyökere, amit annak idején a »fiatal nemzedék« [ez a kifejezés az ifjúság azon részére vonatkozik, amely a jobboldal befolyása alatt állt — R. F.] vitatott — »tapasztalat«, »kaland«, »ortodoxia«, »hitelesség«, »átélés« — Nae Ionescu professzor eszméiben keresendő.“ (N. Ionescu: *Roza vinturilor*, 431.) Erre utal egyébként Pátrășcanu is könyvében, amikor hasonlóképpen kiemeli: az irracionális metafizika semmiképpen sem volt román sajátosság, bármennyire hivatkoztak is a „tradicionalizmusra“ vagy az „etnikai szellemiség hitelességére“, hanem kifejezte a burzsoá ideológia képviselőinek zavarát és bizonytalanságát a történelmi folyamattal, e folyamat megújító tendenciáival szemben. A „tradicionalizmus“ figyelmen kívül hagyta a hagyomány alapvetően történelmi dimenzióit, vagyis a felhalmozott értékek milyenségét, apologetikusan abszolutizálta az értékeket, beleértve ebbe obskurantista vagy egyszerűen anakronisztikus összetevőket is, elrejtette a prométheuszi, demokratikus és forradalmi értékeket, a spekulatív metafizika mesterkéltnyilvánulása volt, igyekezett igazolni az elzárkózást és a szembe fordulást a történelmi átalakulás követelményeivel.

Pátrășcanu megmagyarázta azt a társadalmi feltételezettséget és légkört, amely kedvezett az irracionális és misztikus áramlatok térhódításának, s rámutatott: „A misztikus gondolkodás homályossága, az átélt gazdasági és társadalmi folyamatok megértésének lehetetlensége, értetlenség egy olyan világ bukásával szemben, amelyhez egyesek kötődtek és amelynek előnyeiből éltek, az a próbálkozás, hogy eltávolítsák vagy legalábbis a vallásos spekulációk területére tegyék át a meddő gyötrelmekkel terhes vajúdat (az olyan problémákkal való vívódást, amelyeket a régi úton és régi módon nem lehet megoldani), a holnapra vonatkozó látásmód és a történelmi távlat hiánya — mindez megkönnyítette nálunk a miszticizmus behatolását és művelését. [...] Ugyanúgy, ahogy a legionarizmus csakis ortodox lehetett, és a román paraszt babonás felfogására épült, azoknak az értelmiségieknek is művelniük kellett a miszticizmust, a tehetetlen és lefegyverzett emberek eledelét, akik előtt lezárultnak tűnt a jövőbe vezető út.“ (L. Pátrășcanu: *Curente și tendințe în filozofia românească*, 124., 125.)

Pátrășcanu álláspontjának közvetett igazolását megtaláljuk Mircea Eliade tavalay megjelent visszaemlékezéseinek első kötetében. Mircea Eliade utalt arra a tényre, hogy az első világháború előidézte a racionalizmusnak, az európai kultúrát uraló haladáseszmének a válságát, s megállapította: „Az irracionális, amely megvívta és éppenséggel szította a lehetséges háborút, betört a nyugati szellemi és művelődési életbe, ezt mutatja a vallásos kísérlet rehabilitálása [...] a növekvő érdek lődés a pszeudoszellemisség és más keleti gnózisok, a teozófia, az újbuddhizmus, Tagore stb. iránt, a szürrealizmus és a pszichoanalízis módszere iránt. A nyugatot átfogó válság számomra azt bizonyította, hogy a háborús nemzedék értékeinek már nincs befolyásuk. Ránk, a fiatal nemzedékre az a feladat hárult, hogy megtaláljuk a létezés új értelmét.“ Ezt az „értelmet“ az ortodoxiában lelték meg, amely „képesnek tűnt arra, hogy alapul szolgáljon a világra és a létre vonatkozó látásmód számára, s ha ez megvalósul, akkor a jelenkori román művelődés történetében valamilyen egészen új jelenség jön létre.“ (M. Eliade: *Les promesses de l'équinoxe*. Paris, 1980. 190., 191.)

Pátrășcanu könyvének egyik értékes következtetése az, hogy minden filozófiai tannak ideológiai és politikai implikációi vannak, ilyen vagy olyan formában, s főleg bizonyos eszmékben és értékekben kifejezi az osztályérdekeket és -magatartást. E filozófiai nézeteket nem lehet hasznosítani anélkül, hogy ne vennők figyelembe ezt a tényt.

A *Curente și tendințe în filozofia românească* című könyv másik alapvető erénye az, hogy a marxista filozófia egyes eszméit és értékeit másképpen fejti ki, mint Sztálin *A dialektikus és történelmi materializmusról* című munkájában, amely írás akkor kezdett uralkodó helyet elfoglalni a marxizmus kérdéseinek tárgyalásában. Érdekes kiemelni a dialektikus materializmusnak tudományként és filozófiaként történő értelmezését: „Tudományának fogjuk fel, mivel az egész valóságra vonatkozó legáltalánosabb törvényeket tartalmazza, biztosítja számunkra az értelmünk által felfogott dolgok értelmezését, az okok elemzéseként mutatkozik meg, s összefonódik a világlátással. Filozófiája szempontból a dialektikus materializmus világnézetet jelent, s ugyanolyan mértékben kifejezi az arra irányuló szándékot is, hogy ne fogadjuk el a világot a mai formájában.“ (L. Pátrășcanu: *Curente și tendințe în filozofia românească*, 187.) A filozófia szcientista-sommás értelmezésétől eltérően Pátrășcanu nem dogmatikus látásmódja annak a jelentőségét emeli ki, hogy ki kell alakítani

a filozófiai és etikai értékeket, a megújító és haladó magatartást mint a marxizmus alkotórészét.

Az adott korszak marxista gondolkodásában újszerű volt az, hogy milyen jelentőséget tulajdonított a jelenkori fizikai felfedezések körüli filozófiai vitáknak, az Einstein-féle relativitáselmélet filozófiai értékesítésének, még ha e tekintetben bizonyos elharmarkodott nézetekkel találkozunk is nála.

Ugyanakkor a filozófia jövőjére vonatkozó következtetése teljes egészében megőrizte időszerűségét. Pătrășcanu helyesen értelmezte az engelsi megfogalmazást, mely szerint túl kell haladni a filozófiát azáltal, hogy következetes tudományos alapra helyeztük, és e tekintetben így írt: „A filozófiának mint formának a meghaladása nem jelenti azt, hogy feladjuk azokat a problémákat, amelyek az ember és a természeti erők közötti viszonyból vagy az egyéni és társadalmi élet bonyolultságából fakadnak, mint ahogy nem jelenti azt sem, hogy figyelmen kívül hagyjuk mindazt, amit az emberi szellem pozitívumként megalkotott a századok folyamán. Jelenti viszont azt, hogy mindezeket a kérdéseket olyan egységes felfogásba építjük bele, amely új távlatokat, új horizontot nyit az ember előtt. Megteremti a múlt hamisítás nélküli értelmezéséhez kapcsolódó új felfogást és új világlátást, íme ez a filozófia tartalma, a bölcelet nemcsak hogy továbbra is megtartja érvényét, hanem éppenhogy kiszélesedik, gazdagodik. Az embernek szüksége van a bizonyosságra. Ezt a tudomány és a filozófia révén nyeri el. Az új bölceleti felfogás már nem fog kapcsolódni a miszticizmussal és babonával, obskurantizmussal átítatott ismeretlen hatalmakhoz.“ (I. m. 217—218.)

Pătrășcanu tetralógiájában találunk még egy utolsó vizsgálódási irányt is, s ennek — bár kevésbé terjedelmes — rendkívüli jelentősége van: a román társadalom fejlődésének a kutatását. Ezt a kérdést főleg a *Problemele de bază ale României* című munkájának utolsó fejezetében elemzi. Ez az írása foglalkozik a korabeli Románia gazdasági és társadalmi átalakítását célzó feladatokkal, azok elsődlegesen polgári demokratikus jellegével, a munkásosztály stratégiájának néhány vonatkozásával, e stratégia alkalmazása révén a szocializmus felé mutató fejlődés irányvételével.

A forradalmi folyamat stratégiájával kapcsolatban Pătrășcanu két gondolata érdemel figyelmet. Mindkettő abból fakad, hogy kiemelte a román társadalom történelmi sajátosságait. Az első annak a szükségessége, hogy a proletariátusnak hegemon szerepe kell hogy legyen a kezdődő gyökeres átalakulás folyamatában. Ezt az átalakulást Pătrășcanu, megalapozottan, két központi elemhez kapcsolta: a) a proletariátus osztályfüggetlenségének megőrzése sajátos elvi politika alkalmazása alapján; b) megteremteni „a lehető legszorosabb és legtartósabb kapcsolat mindennemű proletár népréteggel, a legszélesebb körű paraszti és városi tömegekkel“. Ilyen vonatkozásban kiemelte: „Ne hagyjuk figyelmen kívül azt, ami a kispolgárságot elválasztja a proletariátustól, de hangsúlyozzuk mindazt, ami összekapcsolja a munkásosztállyal — a monopolista nagytőkével, a nagypénzüek haracoslói és elnyomási formáival szembeni magatartásban, s abban, hogy biztosítani kell a demokratikus rendszert a parancsuralmi rendszerek minden maradványának eltávolításával és felszámolásával; a kispolgárságot meg kell nyerni a közös harcra.“ (L. Pătrășcanu: *Problemele de bază ale României*, 305., 324.)

Pătrășcanu másik gondolata, amelyet ki szeretnénk emelni: a szocializmus a társadalmi egyetértés eredménye kell hogy legyen. Ezt az eszmét ellenállhatatlan hatású szavakkal fogalmazta meg: a szocializmus „nem rákényszeríteni kell a néptömegekre, hanem el kell fogadniuk a tömegeknek“. A gondolatot tovább vitte, amikor kiemelte: e folyamat premisszája „minden feltételt megteremteni arra, hogy az aktív politikai és társadalmi életet élni hivatott tömegek maguk mondják ki a döntő szót saját sorsuk felett“. (I. m. 294—295.)

Miután röviden áttekintettük L. Pătrășcanu műveinek gondolatait, befejezésül megállapíthatjuk: felfogása igazolja, hogy a hazai marxista gondolkodás századunk első felében képes volt behatolni a román társadalom alakulásának és sajátosságainak, központi problémáinak és fejlődési irányainak vizsgálatába. Ez a gondolkodásmód sokoldalú feleletet adott a történelme során gyökeres fordulathoz ért társadalom problémáira, s ez a válasz nem szorított a marxizmus általános tételeinek ismétlésére, hanem — a marxizmus módszerére és felfogására támaszkodva, ennek a szellemében — megvilágította a román társadalom nemzeti történetének vonásait.

Kiemelhetjük L. Pătrășcanu marxista gondolkodásának néhány meghatározó jegyét. Az egyik, amelyet már említettünk, a társadalmi determinizmus átfogó értelmezése, abból eredően, hogy a gazdasági, társadalmi-politikai és kulturális-ideológiai determinizmus keresztezi egymást; ennek a meghatározottságnak aktív kifejezői a társadalmi osztályok és kategóriák, akcióik és ellenakcióik, a közöttük létező

konfrontáció; ez eredményezi a társadalmi folyamat kibontakozását és cikcakkjait. A gazdasági fejlődés történelmi szintjét és kitérőit, az osztályokat és azok politikai intézményeit, valamint a különböző társadalmi csoportokra jellemző ideológiai áramlatok arculatát egyaránt kutatta Pátrășcanu. Ezen az alapon követte nyomon az osztályok tevékenységét, színuszgörbéit, kialakította a társadalmi fejlődés adott szakaszának általános képét, megvilágította annak fő kérdéseit és megoldásuk alternatíváit.

Ebből következően L. Pátrășcanu gondolkodásmódja determinista, de mélyen antimechanicista és antipositivista, világosan elhatárolódik mindenféle fatalizmustól, történelmi eleve elrendeltetéstől.

Pátrășcanu gondolkodásának másik jellemzője az, hogy következetesen, történelmileg értelmezte a társadalmi jelenségeket, akár valamely társadalom egészéről, akár folyamatainak és viszonyainak vizsgálatáról legyen szó. A társadalmi jelenségek összessége, kezdve a gazdaságiaktól egészen a szellemiekig, mind, mind a történelmi fejlődés eredményei, s nem érthetők meg anélkül, hogy ne tárnók fel forrásaikat, fejlődésük sajátosságát. Mivel a társadalom jelenségei mindig magukon viselik az illető társadalom történetének jegyeit, Pátrășcanu visszaverte azt a próbálkozást, hogy „a román társadalom hitelességét” olyan változatlan, önmagával mindig azonos jegyekben jelöljék meg, amelyeket sohasem kell megváltoztatni.

Eppen ezért annak érdekében, hogy a munkásosztály társadalmi-politikai tevékenysége gyümölcsöző legyen — hangsúlyozta gyakran a bemutatott könyvek lapjain —, figyelembe kell venni minden társadalom történelmi sajátosságait, hogy így meg lehessen határozni a társadalom változását a szocializmus irányában, annál is inkább, mivel e történelmi vonások következménye hosszú ideig fennmarad. A román jelenség történelmi jellegű értelmezése ily módon meghatározta Pátrășcanu marxista gondolkodásának mélyen nemzeti jellegét.

Nézeteinek egy másik új vonása: következetes és általános demokratizmusa. Ez mutatkozik meg a román nép demokratikus és forradalmi hagyományainak értékesítésében, abban, hogy ezt mindig szembehelyezte az obskurantista nacionalizmussal, jelen van a múlt uralkodó társadalmi osztályai képviselte demokrácia korlátainak érvekkel alátámasztott bírálatában, az említett osztályok felkarolta nacionalizmus és antiszemitizmus minden formájának, valamint forrásainak feltárásában, káros és veszedelmes voltának bemutatásában, abban, hogy következetesen és félreérthetetlenül elutasította a jobboldali áramlatok és a fasizmus által pártfogolt ideológiai és politikai állértékeket, s határozottan kiállt amellett, hogy elvi alapon alkalmazni és tiszteletben kell tartani a demokratikus értékeket a forradalmi átalakulás folyamatában.

Ki szeretnénk domborítani Pátrășcanu gondolkodásának még egy vonatkozását: az életművét átható etikai felelősséget a tudományos megismerés, az igazi marxizmus szelleme iránt. Ez nyilvánul meg abban, hogy konjunkturális és tiszta virág-életű hatások nyomására, a „tekintély” nevében kikényszerített értelmezéseknek és tételeknek megfelelően nem módosította vizsgálódásainak eredményeit.

Pátrășcanu műveit megjelenésükkor rendkívüli érdeklődéssel fogadták, élénk viták alakultak ki körülöttük, könyvei hozzájárultak a párt politikájának megvilágításához, e politika társadalmi visszhangjának növekedéséhez, máig megőrizték tudományos elméleti, politikai értéküket. Az idő múlása igazolja fő eszméinek szilárdságát, fontos szerepüket a román társadalom új öntudatának megalapozásában.

Ha valamely nép szellemiségén e nép elméleti, axiológiai és érzelmi tudatát alakító művelődési alkotások összességét értjük egy adott történelmi szakaszban, akkor L. Pátrășcanu életműve jelentős alkotórésze a jelenkori román nemzet szellemi arculatának. Ez az életmű a román nép önmagáról alkotott tudatának kialakításában és fejlesztésében betöltött szerepe tekintetében — úgy is mondhatjuk — hasonló ahhoz a szerephez, amelyet a negyvennyolcas forradalmi gondolkodók töltöttek be a múlt században a nemzeti tudat kifejlesztésében.

Balázs Sándor fordítása

Most hatvan éve

Az a temérdek szenvedés, amely az első világháború alatt a tömegekre zúdult, rendkívüli hatással volt nemcsak a munkásságra, hanem a társadalom minden rétegére. A munkásosztály mellett főleg a parasztságra, amely földet akart, földosztást követelt, amit a háború utolsó szakaszában az uralmon levők kénytelenek voltak meg is ígérni. A forradalmasodó népnek új típusú forradalmi pártra volt szüksége, amely elvi célkitűzései, szervezeti felépítése és harci programja alapján ne csak a napi kisebb jelentőségű követelésekért küzdjön, de képes legyen arra is, hogy a társadalom gyökeres átalakításáért vívott tömegharc vezetőjévé váljék.

Az 1918. december 13-i fővárosi tömegtüntetés, a bányásztömegek felfegyverkezése és harci elszántsága a Zsilvölgyében — ugyancsak 1918 végén —, majd később a megszámlálhatatlan helyi jellegű sztrájk után az 1920-as általános sztrájk mind, mind a dolgozó tömegek — elsősorban a munkásosztály — forradalmi készségéről tanúskodott, s arról, hogy az olyan jobboldali „vezetők”, mint Grigorovici, Pistiner, Bartha, Jumanca, Flueraş, Csizér, nem alkalmasak e harc vezetására. 1921 tavaszára megérett a helyzet — a szervezőmunka és az elmélet terjesztése folytán — a kommunista ideológiájú harcoss párt megalakítására. A szocialista párt tömegeinek döntő többsége már ilyen pártot s annak élére kommunista ideológiát valló vezetőket akart. Ezért hívták össze, de inkább úgy kellene mondanom: a jobboldali opportunisták akarata ellenére kényszerítették ki a pártkongresszus összehívását, hogy döntsön a szocialista párt megújítása, a III. Internacionáléhoz való csatlakozás kérdésében.

A pártkongresszus idején 15 éves inasként a marosvásárhelyi fűtőház tanonc-műhelyében dolgoztam. Az 1920-as általános sztrájk leverése után a vasúti munkásoknak nem volt szakszervezetük. Törvényrendelettel oszlatták fel. Sőt, külön-külön egyéni nyilatkozatot kényszerítettek ki minden vasutasból, hogy nem szervezkedik, s ha mégis, tudomásul veszi azonnali elbocsátását.

Ez az intézkedés valóban megfosztotta a munkásokat attól, hogy szervezeti életet éljenek, de attól nem, hogy ebédszünetben az általános sztrájk hősi megnyilatkozásairól beszéljenek. A sztrájkban legaktívabbak közül Vásárhelyen mindenki tudta, hogy a mozdonyok lövetyűiből (speciális szivattyú, amellyel a vizet táplálják a mozdonykazánokba) a betéteket Kézel Feri bácsi, az öreg mozdonyvezető irányítása alatt a hosszú Varga és Méhes Lajcsi szerelte ki, de az már titok maradt, hova dugták el a sztrájk ideje alatt. Pedig a csendőrök és a katonák 10-12 gyanúsítottat puskatussal vertek fent a Várkaszárnnyában, hogy megtudják a „titkot”. Kézel Feri bácsit is vallatták, de a titok örök titok maradt, lövetyűük nélkül pedig a mozdonyokat nem tudták megindítani.

A letiportságból lassan ocsúdni kezdtek a dolgozók, élükön a letartóztatásból kimaradt vezetőkkel. Évekkel később mesélte el a nálam három évvel idősebb Román Bandi — aki korábban került be a mozgalomba, mint én —, hogyan kezdtek szervezni az akciókat a bezárt munkásotthonok megnyitására, a sztrájkból kifolyólag letartóztatottak szabadlára helyezéseért, a szétvert szakszervezetek összefogásáért Vásárhelyen és a Marosvölgyében. Ez az újjáéledés jellemző volt az egész országra, noha a hadbíróságok a legelképezetöbb pereket folytatták Iaşiban, Bukarestben, Szebenben, valósággal „szórták” az 5-10-20 évi, sőt még súlyosabb börtönbüntetőket.

A marosvásárhelyi és a marosvölgyi mozgalomban Köblös Elek, Peşan Anton, Dán István, Mihály József, Katona Pál, Lázár Ödön és más forradalmárok kerültek a szocialista párt helyi csoportja élére, akik a legelszántabb hívei voltak a III. Internacionáléhoz való csatlakozásnak. A pártszervezés Vásárhelyen és a Marosvölgyében olyan lendülettel indult meg, hogy rövid idő alatt már hat pártcsoport működött, s mindegyikük a III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett döntött.

A pártkongresszust jóval megelőzően a szocialista párt vezetősége öttagú bizottságot küldött Moszkvába a Kommunista Internacionálé vezető szerveihez tájékoztató és tanácskoztató végett. A küldöttségnek Rozvány Jenő is tagja volt. 1932-

ben Moszkvában a Politikai Emigránsok Házában (a Voroncove Polén) ismertem meg személyesen Rozvány elvtársat, akivel a nagy korkülönbség ellenére igen jó viszonyba kerültem. Órákon át mesélte az 1920-as lengyel—szovjetország háború miatt viszontagságos útjakat Moszkvába, s ottani tárgyalásaikat, vitáikat a Komin-tern akkori vezetőivel és a jobboldali Flueraş kikapcsolását a tárgyalásokból a megbeszélések folyamán.

1921 áprilisában komoly előkészítő munka folyt Vásárhelyen és végig az egész Marosvölgyében a kongresszusi küldöttek megválasztása és mind a küldöttek, mind a tömegek elvi és politikai felkészítése érdekében. A vásárhelyi dolgozók a Tornakertben tartott jelölő gyűlésen Köblös Eleket, Şorban Alexandrut és Tóth Károlyt választották képviselőiknek a május 8-i kongresszusra. A marosvölgyiek kiküldöttje Katona Pál fűrésztelepi munkás volt, aki a hat pártcsoport közös megbízottja lett, külön-külön megbízólevéllel. A küldöttek döntő többsége a III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett szavazott, de voltak, akik fenntartásokkal éltek, mások meg — csekély kisebbség — ellene szavaztak. A kongresszus kimondta a csatlakozást, és a szocialista párt nevet szocialista-kommunista párt elnevezésre változtatta.

A csatlakozás kimondása után a kongresszus negyedik napján csendőrök és rendőrök rohamozták meg a kongresszusi épületet, és a III. Internacionáléhoz csatlakozókat letartóztatták. Ezzel egyidejűleg az egész országban megkezdődött a kommunisták és baloldali szocialisták tömeges letartóztatása és perbe fogása.

Az Averescu—Argetoianu-kormány a letartóztatások útján halálos csapást szándékozott mérni a munkásmozgalomra. Nagy apparátussal készítették elő a hírhedt pert; 271 kommunista elvtársat tartottak fogva a IV. hadosztály börtönében, és a szintén a Dealul Spirein, az Uranus utcában levő altiszti klubház nagytermében tartották a tárgyalásokat. A II. hadtest hadbírószága összeférelte monstreper ügyésze — fővádlója — C. Cernat őrnagy volt, aki már a kongresszisták letartóztatásakor is főszerepet játszott. A vádirat valóban fércmunka volt: a kongresszistákhoz csatolták a szénutas elleni anarchista merénylők csoportját, továbbá azokat a kommunista csoportokat is, amelyeket a kongresszus előtt és után tartóztattak le a különböző városokban. Összeesküvés, lázadás, illegális tevékenység, merényletek elkövetése, hazaárulás, szövetkezés az ellenséggel és más efféle vádak voltak. 1922. január 23-án megkezdődött a per, és vádat emeltek a párt legképzettebb, legharcosabb, legnagyobb tekintélyű vezetői, A. Dobrogeanu-Gherea, Gh. Cristescu, D. Fabian, Köblös Elek, Vasilescu-Vasia, Elena Filipovici, Rozvány Jenő, Timotei Marin, Pavel Teacenco, Boris Ştefanov és mások ellen. Néhány vádlottal, például Czeller Lajossal, az aradi Vostinárral, Tordai Viktorral, Baga Jánossal, Varga Gyulával néhány évvel később hosszú időn át együtt dolgoztam a pártmozgalomban. A június 6-ig tartó perben a vádlott elvtársak magatartása oly magas erkölcsi és politikai szintű volt, hogy nemcsak a kommunisták, hanem a haladó polgárság rokonszenvét is kiváltotta. Az ellenük alkalmazott brutalitások, a kínzások elleni bátor fellépésük, éhségsztrájkjuk ezreket, tízezeket mozgósított a terror ellen, a dolgozók politikai és gazdasági követeléseiről. De kiváltotta az európai országok dolgozóinak elismerését is, segítő megmozdulásaikat a román tökécs-földesúri rendszer reakciós terrorcselekményei ellen.

Az akkor még haladóbb szellemű *Keleti Újság*, amelyből Feri nagybátyámmal minden délben elolvastuk a perről szóló híreket, felháborodással írt a kommunista vádlottak megkínzásáról, elismerte hősiesség kiállításukat. A kínzások mellett már az elvtársak meggyilkolásától sem riadt vissza az Averescu—Argetoianu-kormány. Április 19-én a csendőrök Bukarestből a jilavai börtönbe vezető úton meggyilkolták Leonté Filipescut, a párt egyik legbátrabb, legszámottevőbb harcosát. A Dobrogeanu-Gherea és D. Fabian, akik 115 társukkal együtt éhségsztrájkot folytattak a kegyetlen bánásmód ellen, éjjel-nappal bilincsebe voltak verve. A tárgyaláson mindkét elvtárs megmutatta bilincsektől feltört és megfertőzött testét. Nicolae Iorga, a nagy tudós, A. Dobrogeanu-Gherea védőtanúja a legmélyebb felháborodás hangján nyilatkozott e barbárságokról. Az éhségsztrájk alatt a gyengébb elvtársakat az erősebbek ölkben vitték a tárgyalásra, kihallgatásuk alatt hordágyon feküdtek.

A tömegek forradalmi hangulatát azonban a kormánynak nem sikerült megtörnie. Április 14-én, annak ellenére, hogy a vasúti műhelyek még mindig katonai megszállás alatt állottak, a kolozsvári vasúti munkások mintegy 400-500-an abba hagyták a munkát, az igazgatóság épülete elé vonultak, füzetesrendezést és élelmi-szert követeltek. Dragoş igazgató a katonai parancsnok társaságában megfenyegette a dolgozókat, hogyha azonnal nem kezdik meg a munkát, a parancsnok katonákat hozat ki ellenük. Hosszas huzavona-tárgyalás és ígéretések után a mun-

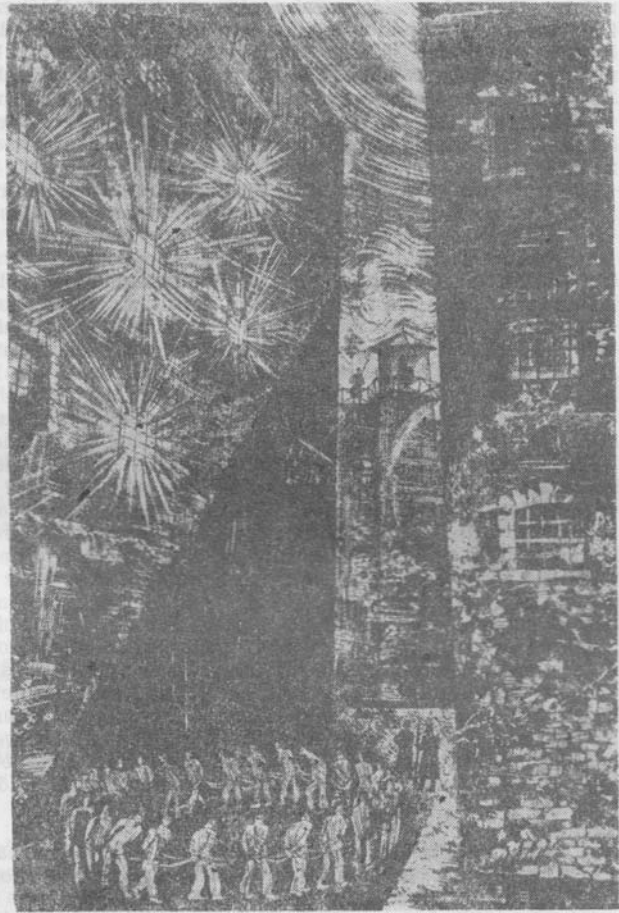
kások felvették a munkát. Másnap hat munkást letartóztattak, huszonötöt pedig elbocsátottak.

Fél éve voltam inas a kiskútóházi tanoncműhelyben, amikor egy napon (1922. április vége felé) mint futótűz terjedt el a hír: 11 órakor leállunk, mindenki sies-sen a fűtőházfőnök irodája elé, követeljük a fizetések rendezését, és hogy a „Jóléti“ (a háború alatt alakult vasúti önellátó szerv) lásson el élelemmel és ruhane-művel. A vasúti dolgozók életkörülményei súlyosak voltak. A háború óta nem ren-dezték a fizetéseket, és mindig késve fizettek, a „Jólétben“ pedig tökből és gyenge minőségű gyümölcsből készült vegyeslekváron kívül más élelmiszer alig volt.

Akciónk csupán gazdasági követelésekért indult. Nem volt szó sem a terror-ról, sem a katonaság kivonásáról az üzemekből, még a szervezkedési jogról sem. De az adott körülmények között mégis jelentős esemény volt, mert a legvadabbul dúló terror idején mozdultunk meg, noha szervezkedésért vagy leállításért azonnali elbocsátás, sőt letartóztatás járt. A gyűlés jól sikerült, egyszerre mintha riadót fújtak volna, jelentünk meg olajtól-korontól mocskos, rongyos ruhánkban, mint egy újkori „fekete sereg“. Egy-két perc múlva már előttünk állt a megijedt Ignat igazgató és egy fiatal főhadnagy, a katonai parancsnok. Hangos követeléseink el-csitulása után két munkás lépett ki a tömegből — akiknek nevét elfelejtettem, de egy véletlen folytán nemrég megtudtam —: Bratfálean és Rusu, a maroskeresztúri görög katolikus pap fia. Mindketten a legnehezebb és legmocskosabb munkán, a kanálison dolgoztak. Értelmesen és bátran adták elő a munkásság követeléseit, konkrét ígéretet és gyors cselekvést követeltek. A tömeg minden mondatukat hangos jóváhagyásával támasztotta alá. Az igazgató, mafla, melák nagy ember, csak hadonászott és fenyegetőzött. A tisztcseske dörzsölt fickó volt. Kijelentette, így nem lehet tárgyalni, a megbízottak menjenek be az irodába. A tapasztalatlan szervezők erre nem gondoltak, s a két munkás bement az irodába. Kis idő múlva a tiszt kijött, és elég udvarias hangon felszólított, hogy menjünk, vegyük fel a munkát, mert most fogalmazzák írásba kéréseinket. Egyesek tiltakoztak, a többség hallgatott. Aztán mindannyian visszatértünk munkahelyünkre. Hogy mi történt az irodában, azt senki sem tudta meg soha, de rövid idő múlva Bratfálean előmun-kás, Rusu pedig, aki a középiskola négy alsó osztályát elvégezte, valamilyen raj-zolóféle lett az irodában. Az akciónak semmi azonnali eredménye nem lett, de viszonylag rövid időre rá az egész országban némiképpen rendezték a vasúti mű-helymunkások fizetését. Az ország néhány városában a vasúti műhelymunkások a mienkéhez és a kolozsvárihoz hasonló megmozdulást szerveztek; ez eredményezte a fizetések gyors rendezését. E tömegakció volt az első, amelyben (16 évesen) részt vettem.

A gyűlésről Koncz Jánossal tértem vissza a műhelybe. Nagyon összebarátkoz-tam az értelmes, olvasott gépésszel. Rájöttem, hogy Koncz kommunista, s ezt előt-tem nem is titkolta. Kommunista brosrúákat kaptam tőle, és mindennap megtár-gyaltuk a Dealul Spirei-i per eseményeit. Lelkesen beszélt a vádlottak bátor magatartásáról. Június első napjaiban szenzációs hírt közöltek a lapok. A király — leánygymekének születése alkalmából — általános amnesztiát hirdetett. Ez azon-ban nem is volt olyan általános. Sok forradalmár maradt még a börtönben. Régi elvtársam, Román Bandi tanúsága szerint 1924-ben ő még találkozott az 1907-es parasztlázadásból kifolyólag elítéltekkel a hírhedt doftanai börtönben. Az amnesz-tiarendelet kibocsátásának oka nem annyira a főhercegi leánya születése feletti öröm volt, sokkal inkább annak a küzdelemnek tulajdonítható, amelyet a börtön-ben megkínzott 271 elvtárs vívott, s ezt a harcot — mint már említettem — a munkások tízezreinek szolidáris küzdelme támogatta.

Június közepe táján egy reggel Koncz bizalmasan értesített, hogy aznap dél-előtt 11 órakor érkeznek haza Köblösék. Bátor magatartása, ahogyan a Dealul Spirei-i per folyamán magát kommunistának vallotta, ahogyan leplezte a szőr-nyű terortt és követelte szabadlábúra helyezésüket, a szocialista-kommunista párt szabad működését: ez mind, mind ismert volt előttem. Koncz azt is elmondta, hogy 10 órakor megszólalnak a gyári dudák az egész városban, leállnak a gyárak, és dolgozók 11 órakor az állomás előtti téren fognak gyülekezni Köblösék fogá-dására. Betegséget szimuláltam, és kértem Györffi Pista bácsit, tanítómesterünket, engedjen az orvoshoz (a vasúti munkásság nem állhatott le, hiszen az általános sztrájk után *lényegében* militarizálva voltunk). A keskeny vágányú vasútvonal mentén haladtam a nagyállomás felé, amikor távolról éles gözduda hangja hasított a levegőbe. Rá másodpercre felhangzott az Ermafa mélyen bűgő dudája. Aztán sorban szólaltak meg a Foresta fűrészgár, a Petróleumgyár, a Meszticz-telep s a többi üzem dudái, egymásnak felelgetve harcra hívták a vásárhelyi dolgozókat.

**Csutak Levente:
Börtönudvar**

A raktárak előtt elhaladva akartam kiérni az Állomás térre, de a raktárudvar nagy dróthálós kapuja be volt zárva, és belülről rendőrök őrizték. Megpróbáltam átjutni a kerítésen, de a rendőrök elzavartak. Egy alkalmas helyen húzódtam meg a kerítés mellett, amely elválasztott a téren gyülekező tömegetől. Meszes ruhájú kőművesek, festők, olajpiszkos ruhájú vasasok csoportjai között jól öltözött szabók, magánalkalmazottak, cipészek, fűrészporos ruhájú famunkások csendesen állodgáltak, beszélgettek, vagy a rendőrkordon szorítását igyekeztek káromkodva, kiabálva, dühösen szétzakítani. A vonat befutott, de Köblös Elek nem érkezett meg. (Számított arra, hogy letartóztatják, ezért két állomással előbb leszállt, és egy parasztszekérrel jött be a városba.)

A téren összegyűlt 2000-3000 főnyi tömeg jelszavakat kiabált, és forradalmi dalokat énekelt. Hangosan, hatalmasan megindult a Honvéd utca felé. A rendőrség, hogy megakadályozza az utcai tüntetést, puskatussal, botokkal verte a munkásokat. Düh és rémület fogott el a rendőri brutalitás láttán. Ez tehát a jog, a munkásság joga? Ezt kapja békés utcai tüntetéskor? Zavarosan motoszkált fejemben a gondolat: vajon mikor fogunk tudni visszaütni, fegyverrel, győztesen? A szétvert tömeg apró csoportokban a Honvéd és a volt Sándor János (most Dózsa) utcán megindult a Munkásotthon felé. A Munkásotthonban tiltakozó gyűlést tartottak, és küldöttséget választottak, amely a hatóságok tudomására hozza a munkásság tiltakozását a rendőri brutalitások ellen. Miután a tömeg széjjeloszlott, a rendőrség megszállta, majd lepecsételte az Otthont. Közben megérkezett Köblös Elek, és az akció élére állt. Másnap már ő vezette a küldötteket a megyefőnökhöz. A küldöttségnek az ifjak részéről Román Bandi is tagja volt. Még sok évvel később is lelkesedéssel beszélt arról, hogyan viselkedett, hogyan beszélt a börtönből

néhány nappal azelőtt szabadult megkínzott, kiéheztetett kommunista vezető „a hatalom birtokosával”. Köblös bátran a szemébe vágta a prefektusnak, hogy a legemlékebb emberi jogokat, amelyeket az alkotmány biztosít, lábbal tiporják, hogy részeg rendőröket szabadítanak az elvbarátjuk hazatérését váró emberekre.

Prefektus: Szóval magát a barátai várták az állomáson?

Köblös: Talán bűn az? Tiltva van, hogy az embert, amikor hosszabb idő után hazatér, a barátai várják az állomáson? Önt nem várták soha a barátai, ha hazatért?

Prefektus: De hozzám nem jön annyi, hogy háromezren legyenek.

Köblös: Sajnálhatja, hogy magának nincs annyi barátja.

A munkásküldöttség erélyes követelésére néhány nap múlva a Munkásotthont kinyitották (az Otthonban volt a Szocialista-Kommunista Párt szervező irodája is). És a párt ideiglenes vezetősége Köblös irányítása alatt tovább folytatta a szervezést. Eiletem folyamán sokan feltették már a kérdést: mivel magyarázom, hogy Vásárhely és a Marosvölgye munkássága évtizedeken át egységesen baloldali volt? Egy sor tényező határozta ezt meg, amelyek között a leglényegesebb, hogy a vásárhelyi pártvezetők meg a régi szociáldemokraták is a *szakszervezeteket*, a munkásság osztályszerkezetét tartották tevékenységük legfőbb területének, s ettől a felfogásuktól soha el nem távolodtak. (Még a haladó gondolkodású értelmiségiek is csak itt fejtették ki tevékenységüket.) Az elméletileg és politikailag képzett kommunista munkás és értelmiségi vezetők tanítása jó talajra hullt a szakszervezetek tagjai között, és elvűkhöz hű kommunistákat formált belőlük.

1922. július 23. felejthetetlen nap maradt örökre a még élő vásárhelyi öreg kommunisták tudatában. Vasárnap délelőtt volt. Ünneplő ruhában, piros virággal vagy kis piros szalaggal kabátjuk gomblyukában száz meg száz lelkes kommunista sietett a Transilvania épülete felé, hogy bejuthasson a nagygyűlésre, amelyet a Szocialista-Kommunista Párt megalakítása végett hívtak össze. Jóval a gyűlés megkezdése előtt már több mint 1500 ember szorongott, izzadt a júliusi melegben. Még a gyűléstermet körülvevő folyosók is megteltek a terembe be nem jutottakkal. Néhány héttel múltam 16 éves. A Transilvania épülete előtt álldogálók és sétálók között hallgatóztam, s „begyeltem” a híreket: „Sokan jöttek a Marosvölgyéből”, „Itt vannak a gerygyóiak is”, „Bukarestből is jöttek vezetők”, „Köblös Elek fog beszélni”. Érthető lokálpatriotizmussal ejtettük ki a nevét. A gyűlés sokáig elhúzódott, egyesek, akik nem bírták már a júliusi hőséget, kijöttek a teremből a házak árnyékába friss levegőt szívni. Ezeket körülfojták: „Mi van, ki beszélt, miket mondott?”

„Hát, Köblös elvágta a száját a rendőrkomisszárnak” — mondta az egyik „levegőző”. A komisszár belekötött a munkásvezetőbe, hogy ne beszéljen olyan becsmerlő hangon a csendőrségről, de Köblös majdnem lelökte a színpadról. Persze, volt ebben túlzás, de az tény, hogy amikor a rendőrkomisszár a beszédet félbe akarta szakítani, Köblös rá se hederítve, tovább folytatta a terrort ostorozó beszédjét. Délnben egy óra tájt a gyűlés véget ért. Mielőtt a tömeg elhagyta volna a termet, elénekelt az Internacionálét. A dal kihallatszott az utcára, és az ott várakozók a kijáráshoz tömörültek. A kiáradó tömeggel együtt jöttek a vezetők is. Jött Köblös Elek a bukaresti központi elvtársakkal. Meg lehetett ismerni messziről. Magas alakjával kiemelkedett a tömegeből. Tényleg el lehetett hinni, hogy majdnem letaszította a rendőrkomisszárt a színpadról. Mellette egy hullámos hajú, szép, magas férfi jött. Valaki a tömegeből feléje mutatott: „Az né, az az elvtárs a bukaresti központ küldöttje, Pauker!” (11 évvel később a párt központi titkárságának egyik ülésén ismertem meg Marcel Paukert [Luximin]. A már enyhén kopaszodó, az illegális élettől és a sok éhségstrájtól megviselt arcú elvtársban alig ismertem fel az 1922-ben látott Pauker arcát.) Sokan voltak Köblös és a megválasztott helyi vezetők körül, akik közül akkor senkit sem ismertem. Két év sem telt el, s megismertem Simó Géza bácsit, a vásárhelyi munkások tanítóját-nevelőjét, s a helyi csoport pénztárnokával, Bozsoky Albival nemegyszer mentünk együtt haza a vas-munkások szakszervezetének üléséről. A választott párttitkárral, Lázár Ödönnel néhány év múlva a legjobb barátságba kerültem, az akkori ifjak legszámottevőbb vezetőivel, Román Bandival pedig félszáz évnel jóval több idő óta tart őszinte barátságunk.

Később az akkori vezető elvtársak közül csak D. Fabiant nem ismertem meg személyesen, és bármily furcsán hangzik, magát Köblöst sem, aki mindannyiunknak, akkori fiataloknak eszményképünk volt. (Ő rövid időre rá illegálisba vonult.)

Mint említettem, fiatal korom miatt a vásárhelyi pártszervezet alakuló gyűlésén nem vettem részt. Elvtársak elbeszéléseiből s később pártdokumentumokból építettem fel magamnak ennek az országos szempontból is oly fontos gyűlésnek a

lefolyását. Egyszer megkérdeztem Rozványt: tényleg le akarta dobni Köblös a komisszárt? Rozvány mosolyogva válaszolt: „Nem, de képes lett volna rá. Az eset így történt. Köblös igen éles szavakkal ostorozta a Dealul Spirei-i per megrendezőit, a rendőr-csendőr brutalitásokat, a cenzúrát, egyszerűen mindazt, ami belénk akarta fojtani a szót. Ekkor tette harsogó hangon azt a kijelentést: »Nem fogjuk tovább tűrni, hogy a csendőrcsizma belénk fojtsa a szót.« A komisszár figyelmeztette, hogy ne gyalogza a csendőrséget. Köblös ráordított olyan hangon, hogy a komisszár azonnal eloldalgott mellőle: »Felelek mindazért, amit mondtam, érti!«

A vásárhelyi gyűlésen, mint említettem, negyven tagú marosvölgyi küldöttség is részt vett. Szónokuk, Basch Pál dédabisztrai famunkás volt. A marosvölgyiek azért jöttek, hogy példát vegyenek, tapasztalatot merítsenek annak az alakuló gyűlésnek a megszervezéséhez, amelyet a hat marosvölgyi önálló pártcsoport Gyergyószentmiklóson tartott meg 1922. augusztus 20-án. Ezen a gyűlésen a ma csaknem kilencvenéves Dán István elvtárs volt a küldött, a gyűlés főszónoka. A mintegy 800 marosvölgyi kommunista előtt Dán elvtárs kifejtette mindazokat az elvi és politikai kérdéseket, amelyeket a vásárhelyi gyűlésen a központi küldöttek közreműködésével megfogalmaztak, s megvetette a pártnak azt a szilárd szervezeti alapját, amelyet a későbbi illegalista időben a sziguranca, a csendőrség és a horthysta kémelhárító semmilyen eszközzel nem tudott széjjeltörni.

Pártunk, a Román Kommunista Párt megalakulásának hatvanadik évfordulója előtt őszinte örömmel és büszkeséggel gondolok az alapítókra, akik magasra emelték a párt harci zászlaját, amely alatt az idősebb „fivérek“ mellett én is ott küzdöttem már 55 évvel ezelőtt.

J. MÁRTON GIZELLA

Börtönben és szabadon

Az első világháború végén járógépet kaptam a lábamra, de nem nagyon tudtam járni vele. Apám még nem tért haza, s minden levelében érdeklődött: „Kicsi bogaram, tudsz-e már járni a géppel?“ Hát, nem nagyon tudtam járni, s éppen ezért nagyon sok energia halmozódott fel, amit le kellett vezetni valahogy. Uno-katestvéréimmal, Balogh Ferivel meg Árpival versenyt mászkáltam fára; kamratőre. Talán azért, mert nem tudtam járni, vagy talán a minden bizonnyal apámtól örökölt merész képzelőerőm messzire röpített a mesék végtelen birodalmában. Eléggé kielégítették igazságérzetemet is, mert a jó mindig elnyerte jutalmát.

Érdekesen kapcsolódott, szövéődött bele a mesékből tanult igazság családunk életébe. Anyám például minden ételt egyenlően osztott el közöttünk, és felháborodott, hogy Jóska olykor-olykor megdézsmálta a tej fölét. Én is láttam besurranni a kamrába, s anyám helyett is lázadoztam, sőt egyszer be is árultam torkoskodását. Anyám megverte. Ez a jelenet örök életemre belém vésődött. Amikor megláttam bátyám ijedtségtől és szégyentől eltorzult arcát, nyüszítettem, mint egy sarokba szorított kuvasz. Minden ütés éles fájdalommal hasított belém. Kíáltani akartam, de a hang a torkomba szorult, és kínomban az öklöm harapdáltam. Szégyenemben egyikükre se mertem nézni. Soha többé nem árulkodtam.

Meggyűlöltem a megalázást, és ösztönösen lázadtam ellene. Velünk átellenben lakott egy asszony két kamasz fiával. Az asszony elkeseredett és hirtelen haragú volt, a fiúk meg rosszak, csintalanok. Anyjuk csak veréssel „nevelte“ őket. Egyszer vasárnap délelőtt nagy ordítózásra lettem figyelmes. Felmásztam a kamra tetejére, hogy jobban lássam, mi történik a szomszédban. Borzalmas látvány tárult elém. Az asszony mindkét fiát meztelenre vetkőztette, és úgy verte őket a kapu felé tuszkolva, majd kilökve az utcára, becsukta utánuk a kaput. „Világgá kergettem őket!“ — mondta diadallal a hangjában. A fiúk ott álltak az utcán pucéran, testükön dagadó hurkákkal, szűkülve a fájdalomtól és szégyentől. Az utcára kitódult szomszédok persze bámészkodtak, megjegyzéseket tettek. Volt, aki helyeselte a „rossz“ gyermekek példás megbüntetését, volt, aki szó nélkül háttal fordított, és visszatért lakásába, nem bírta nézni a fiúkat.

Nagyon megrázott ez az esemény, s a belém szorult lázongás fojtogatott. Nem sokkal később apámmal kerültem szembe. Miután hazajött a háborúból, s átvette a családfő szerepét, valamiért (nyilván igazságosan!) megbüntettetett... „Amíg nem kérsz bocsánatot, nem mész ki a házból!” — mondotta. Sokáig tusakodtam, mert nagyon szerettem volna játszani az unokatestvéremmel. Lopva apám arcát lestem, s láttam, a szeme csupa könny. Velem szenvedte végig úgymond megaláztatásomat, mert akkor még nem láttam be, hogy azonnal engednem kellett volna, hiszen igaza volt. S mikor szabad volt már az út, önérzetem és dacosságom nem engedte, hogy kimenjek a házból.

Pár évre rá, hogy apu hazajött a háborúból, eladtuk Kövespad utcai házukat, és a monostori sörgyár közelében, a Szélső utca elején vettünk egy másikat. Itt már két szobánk volt, és az udvaron három gyümölcsfa állt. Szemben velünk a Mezőgazdasági Akadémia területe húzódott deszkakerítéssel elkerítve. Szébbnél szebb fák pompáztak benne. A jegenyék, akácok, bodzák kellemes bódító illattal töltötték meg kis udvarunkat. Ebben a házban zajlott le életünk legnehezebb, de egyben legszebb korszaka is. Sokan jártak hozzánk, főleg fiatalok, és én nagyon jól éreztem magam közöttük. Ezekben az években alakult ki családunk igazi arculata, s ehhez döntő módon hozzájárult az egyre erősödő munkásmozgalom, az elvtársak szellemisége, a közös cél, a munka, a polgári világtól elütő másfajta tudat, másfajta erkölcs.

Apám már 1903-ban bekapcsolódott a baloldali szakszervezeti mozgalomba. Még a világon se voltam, de később sokat mesélt az akkori időkről. Állandó harcban állt a jobboldalakkal, főleg azok vezetőjével, Újhelyi Ferenccel, a szociáldemokrata pártvezérrel, aki minden eszközzel fékezni igyekezett a forradalmi mozgalmat. Apám viszont felvilágosultságánál és forradalmiságánál fogva baloldali irányba terelte a szobafestők csoportját, amelynek vezetője volt. Forradalmisága a háború után még nagyobb lendületet nyert. Részt vett az 1920-as általános sztrájkban, és jelentős szerepet vállalt a szociáldemokrata párt kommunista párttá alakításában 1921-ben. A mi lakásunkban tartotta meg a Helyi Vezetőség az első gyűlését. De álljon itt a kitartó harcostárs, Bojan Pavel néhány mondatra önéletrajzából: „Márton alacsony termetű, szerény ember volt, meggyőződéses forradalmár és a munkásosztály hűséges harcosa. Néha megtörtént, hogy este, egy-egy illegális gyűlés után együtt indultunk hazafelé. Szíves-örömezt voltam a társaságában, mert számomra mindaddig ismeretlen dolgokat hallottam tőle, különösen a nemzetközi munkásmozgalom újabb eseményei érdekelték. Az én szememben ő volt annak idején a forradalmi élharcos mintaképe, akinek minden egyes szavát, egész magatartását nagy figyelemmel kísértem.”

Ági nővérem, aki akkor már befejezte a polgári iskola négy osztályát, gépirótitkárnő volt a párt helyi vezetőségénél. A mozgalom kellős közepébe kerültünk tehát, s ilyen körülmények között az osztályosn tudatos vállalásának iskolájába.

Betegségem miatt későn, nyolcéves koromban kerültem iskolába. Még mindig nehezen mozogtam járógéppemmel, ezért iskolatársnőim kisgyermekkoocsimon vittek iskolába. Szerettem ott lenni. Főleg tanítónőmet, Aradi Margitot, Aradi Viktor baloldali szociológus, író első feleségét, aki végtelenül jó és türelmes volt a sok nebulóhoz. A tanítás viszont eléggé unalmas volt számomra, mert már tudtam írni, olvasni. Azzal kárpótoltam magam, hogy az összevont négy osztály nagyobb tanulói helyett felelgettem. [...]

Amíg én az iskolában unakoztam, Jóska felszabadult mint asztalosinas. Igaz, valamivel tovább inaskodott a kellesténél, mert mestere egyszer megpofozta, és apám nem tűrte, hogy az inasokhoz akár egy ujjal is hozzányúljanak. Ezért hát kivette Jóskát, és más mesternél szabadíttatta fel.

Házunk egyre inkább megtelt az Ági és Jóska barátaival, barátnőivel. Csupa ifjúmunkás valamennyi. Szórakozgattak vagy hevesen vitatkoztak, tanultak, énekelgették a szép munkásdalokat. Vezetőjük egy fekete hajú, sápadt arcú, szép magas fiú volt. Fehér Sándornak hívták. Ő volt a Kommunista Ifjak Romániai Szövetségének (KIRSZ) kolozsvári titkára. Úgy láttam, mintha valami furcsa lo-bogás égne mindig a szemében. Csak később tudtam meg: előrehaladott tüdőbaja okozta. Ott nálunk, azokon a zajos összejöveteleken, a szenvedélyes viták közepette szövdött szemem előtt egy romantikus szerelem. Fehér Sándor és Glück Vilma megszerették egymást. Nem értettem én még, mi is az a szerelem, de nagyon szerettem szereplőit. Szerettem Vilmát, Ági barátnőjét, a kis masamód lányt, a sokat éhező, de végtelen szeretetet árasztó fiatal teremtet. Szüksős fizetéséből, árvák lévén, hűgát és öccsét is eltartotta. Ő sokszor két kockacukorral érte be, hogy testvérei jóllakhassanak. Vilma soha nem lett anya, de pelikán módra, saját húsából, véréből táplálta testvéreit. Anyám sokszor adott volna enni neki, de tőle sem fogadott el két kockacukornál többet.

Amikor üldözni kezdték a kommunistákat, Fehér Sándort is letartóztatták, és nagyon megkínózták. Utána még betegbb lett. Nem tudtak már segíteni rajta. Elment huszonegy évével, lobogó tekintetével, izzó szerelmével együtt. Temetése egy téli napon volt, és a gyászmenet végeláthatatlan tömegével én is felbaktattam a Házsongárdi temető kaputóján. Megrendítő élmény volt számomra az a temetés, Addig soha nem láttam még temetést, főleg egy kommunista ifjú temetését. Elvtársak búcsúztatták... a párt és a KIRSZ nevében. Előre furakodtam a sírhoz. Szerettem volna még látni az arcát, de már lezárták a koporsót. „Nincs többé, nem mosolyog senkire, rám se, és Vilma egyedül maradt. Nincs már neki szerelme...” A búcsúztató szavaira akartam figyelni, de megláttam Vilmát, aki öklével tapasztotta szájába a feltörő sírást, és kitért belőlem a zokogás. A hangos, számon kérő, szeretteimet féltő, tehetetlen és mégis lázadó ordítás. A fékevesztett fájdalom, a más fájdalma az én gyermekszívemen szűrődött át, felszakított minden gátat. 1924 tavaszán betiltották a kommunista pártot, és üldözöbe vették tagjait. Letartóztatták apámat, és elvitték Jóskát is, pedig még nem töltötte be tizenhetedik évét. Mindkettőjüket nagyon megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőlük. Hol apámat verték Jóska előtt, hol fordítva. De nem vallottak. Sem akkor, de később sem soha, pedig sokszor megkínózták őket.

Amíg folyt a nyomozás, egyik délelőtt Jóskát hazakisérték a detektívek, hogy jelenlétében kutassák át a házat. De nem sikerült semmilyen kompromittáló bizonyítékra akadniok. Jól elrejtett Jóska mindent. Én mindenütt a nyomukban voltam, felmentem a padlásra is, és elvitték Jóskát is, pedig még nem töltötte be tizenhetedik évét. Mindkettőjüket nagyon megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőlük. Hol apámat verték Jóska előtt, hol fordítva. De nem vallottak. Sem akkor, de később sem soha, pedig sokszor megkínózták őket.

Amíg folyt a nyomozás, egyik délelőtt Jóskát hazakisérték a detektívek, hogy jelenlétében kutassák át a házat. De nem sikerült semmilyen kompromittáló bizonyítékra akadniok. Jól elrejtett Jóska mindent. Én mindenütt a nyomukban voltam, felmentem a padlásra is, és elvitték Jóskát is, pedig még nem töltötte be tizenhetedik évét. Mindkettőjüket nagyon megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőlük. Hol apámat verték Jóska előtt, hol fordítva. De nem vallottak. Sem akkor, de később sem soha, pedig sokszor megkínózták őket.

Amíg folyt a nyomozás, egyik délelőtt Jóskát hazakisérték a detektívek, hogy jelenlétében kutassák át a házat. De nem sikerült semmilyen kompromittáló bizonyítékra akadniok. Jól elrejtett Jóska mindent. Én mindenütt a nyomukban voltam, felmentem a padlásra is, és elvitték Jóskát is, pedig még nem töltötte be tizenhetedik évét. Mindkettőjüket nagyon megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőlük. Hol apámat verték Jóska előtt, hol fordítva. De nem vallottak. Sem akkor, de később sem soha, pedig sokszor megkínózták őket.

Amíg folyt a nyomozás, egyik délelőtt Jóskát hazakisérték a detektívek, hogy jelenlétében kutassák át a házat. De nem sikerült semmilyen kompromittáló bizonyítékra akadniok. Jól elrejtett Jóska mindent. Én mindenütt a nyomukban voltam, felmentem a padlásra is, és elvitték Jóskát is, pedig még nem töltötte be tizenhetedik évét. Mindkettőjüket nagyon megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőlük. Hol apámat verték Jóska előtt, hol fordítva. De nem vallottak. Sem akkor, de később sem soha, pedig sokszor megkínózták őket.

Amíg folyt a nyomozás, egyik délelőtt Jóskát hazakisérték a detektívek, hogy jelenlétében kutassák át a házat. De nem sikerült semmilyen kompromittáló bizonyítékra akadniok. Jól elrejtett Jóska mindent. Én mindenütt a nyomukban voltam, felmentem a padlásra is, és elvitték Jóskát is, pedig még nem töltötte be tizenhetedik évét. Mindkettőjüket nagyon megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőlük. Hol apámat verték Jóska előtt, hol fordítva. De nem vallottak. Sem akkor, de később sem soha, pedig sokszor megkínózták őket.

Amíg folyt a nyomozás, egyik délelőtt Jóskát hazakisérték a detektívek, hogy jelenlétében kutassák át a házat. De nem sikerült semmilyen kompromittáló bizonyítékra akadniok. Jól elrejtett Jóska mindent. Én mindenütt a nyomukban voltam, felmentem a padlásra is, és elvitték Jóskát is, pedig még nem töltötte be tizenhetedik évét. Mindkettőjüket nagyon megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőlük. Hol apámat verték Jóska előtt, hol fordítva. De nem vallottak. Sem akkor, de később sem soha, pedig sokszor megkínózták őket.

Amíg folyt a nyomozás, egyik délelőtt Jóskát hazakisérték a detektívek, hogy jelenlétében kutassák át a házat. De nem sikerült semmilyen kompromittáló bizonyítékra akadniok. Jól elrejtett Jóska mindent. Én mindenütt a nyomukban voltam, felmentem a padlásra is, és elvitték Jóskát is, pedig még nem töltötte be tizenhetedik évét. Mindkettőjüket nagyon megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőlük. Hol apámat verték Jóska előtt, hol fordítva. De nem vallottak. Sem akkor, de később sem soha, pedig sokszor megkínózták őket.

Amíg folyt a nyomozás, egyik délelőtt Jóskát hazakisérték a detektívek, hogy jelenlétében kutassák át a házat. De nem sikerült semmilyen kompromittáló bizonyítékra akadniok. Jól elrejtett Jóska mindent. Én mindenütt a nyomukban voltam, felmentem a padlásra is, és elvitték Jóskát is, pedig még nem töltötte be tizenhetedik évét. Mindkettőjüket nagyon megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőlük. Hol apámat verték Jóska előtt, hol fordítva. De nem vallottak. Sem akkor, de később sem soha, pedig sokszor megkínózták őket.

Amíg folyt a nyomozás, egyik délelőtt Jóskát hazakisérték a detektívek, hogy jelenlétében kutassák át a házat. De nem sikerült semmilyen kompromittáló bizonyítékra akadniok. Jól elrejtett Jóska mindent. Én mindenütt a nyomukban voltam, felmentem a padlásra is, és elvitték Jóskát is, pedig még nem töltötte be tizenhetedik évét. Mindkettőjüket nagyon megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőlük. Hol apámat verték Jóska előtt, hol fordítva. De nem vallottak. Sem akkor, de később sem soha, pedig sokszor megkínózták őket.

Amíg folyt a nyomozás, egyik délelőtt Jóskát hazakisérték a detektívek, hogy jelenlétében kutassák át a házat. De nem sikerült semmilyen kompromittáló bizonyítékra akadniok. Jól elrejtett Jóska mindent. Én mindenütt a nyomukban voltam, felmentem a padlásra is, és elvitték Jóskát is, pedig még nem töltötte be tizenhetedik évét. Mindkettőjüket nagyon megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőlük. Hol apámat verték Jóska előtt, hol fordítva. De nem vallottak. Sem akkor, de később sem soha, pedig sokszor megkínózták őket.

nekiláttunk a „kommúna“ megszervezéséhez. Felszólítottunk mindenkit, aki akar, lépjen be a „kommúnába“. Soha nem maradt ki senki. Több újonnan érkezett munkásifjú vagy nemrég városba került parasztyerek zavartan tette-vette sovány csomagcskáját. Akadt, aki félrehúzódott, mert nem volt semmije, és legszívesebben eloldalgott volna. De az elvtársak észrevették. Józsa Béla, Aradi Viktor, Nyilas Gyuri, Józsa Ila nem hagyták őket... mindenki a közös „asztal“ mellé telepedett, és jutott annak is, aki semmit se hozhatott.

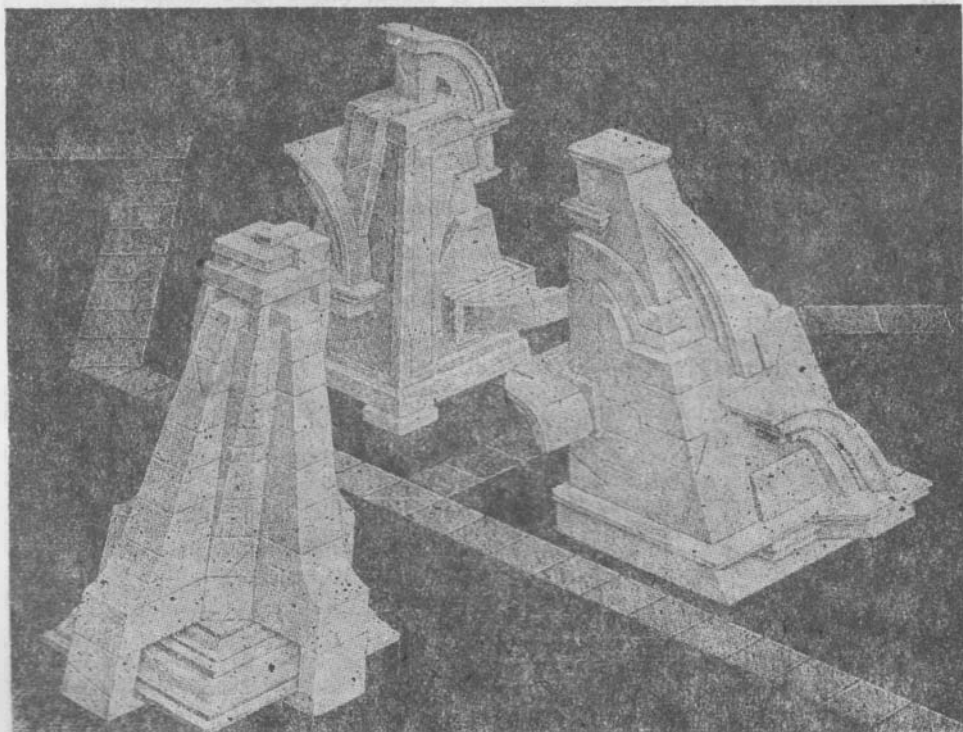
A „kommúna“ ételmezési bizottsága szétosztotta a reggelire szánt kenyeret, vajat, hagymát... a lehető legegyszerűbben. A finomabb falatokat, amiből kevés volt, apróra vagdalták, hogy abból is jusson mindenkinek.

Falatozás közben megválasztották a rendezőbizottságot, mert a kirándulások fő célja a nevelés volt. Kül- és belpolitikai események ismertetésére, kulturális programra, no meg játéokra és szabad időtöltésre került sor.

Legjobban a kultúrprogramnak örültem. De sokan mások is. Kórusban énekeltek az ismert munkásdalokat, és újakat is tanultunk. Aki akart, verset, prózát, jelenetet adott elő. Gábor Andor, Petőfi Sándor, Ady Endre és mások verseit szavalták. Varázsa volt ezeknek a műsoroknak, amit aztán közös játékban oldottunk fel.

En nem tudtam szaladni, játszani... Valamelyik erdőszerű fának támaszkodtam, és élveztem a jókedvet. Észrevettem, hogy itt-ott eltűnik egy-egy fiú, leány. Utánuk baktattam, s láttam, hogy hármas vagy ötös csoportban nagyon komolyan beszélgetnek. Tudtam, mit csinálnak, hiszen Jóska felvilágosított: sejtgyűlést tartottak. Kisebb csoportokba verődve mentünk hazafelé, hogy ne legyen feltűnő. Mőgtűnk sejtelmesen zárultak össze a lombok — de csak egy hétre.

Részlet a szerző önéletrajzából.

Felvidéki András grafikája

Bányajáradék és energiagazdálkodás

Napjaink világgazdaságának egyik jellemző tünete az energiahordozók és a nyersanyagok árának soha nem tapasztalt emelkedése. A hetvenes évek közepén még úgy tűnt, hogy a világpiac kisiklásáról van szó, átmeneti rövidzárlat állt be, de rövidesen minden rendbejön. Ma már viszont világos, hogy tartós, állandó jelenséggel van dolgunk. Sokan és sokféleképpen próbálnak választ keresni a kérdésre, hogy tulajdonképpen mi is okozza e hihetetlen áremelkedést. Rendszerint a következőket szokták felsorolni.

— A gyorsuló infláció, a világpénz szerepét betöltő amerikai dollár és más kulcsvaluták értékesökkenése. A pénzhigulás jellemző tünete az áremelkedés. Mivel az árpénzben kifejezett érték, a pénzhigulás miatt elértéktelenedő pénzből ugyanakkora értékű áruért többet kell fizetni.

— A feldolgozó iparból a kitermelő iparba is áttért a monopolizmus, egyre több monopól jellegű egyezmény jön létre. Ezek közül a legjellemzőbb az OPEC (a kőolajexportáló országok szervezete). Valamikor e négy betűből álló rövidítésre senki sem figyelt föl. Napjainkra világgazdasági tényezővé nőtte ki magát. Az olajexportáló országok árkartellbe tömörültek, s monopóliumhelyzetüket kihasználva, az árakat egyre gyakrabban és látványosabban srófolják fölfelé. Míg 1970-ben egy hordó olaj (egy hordó: 158 liter) 1,58 dollárba került, 1975-ben már 11-et, majd 28-at kértek érte, 1980-ban pedig már 28-35 dollárt. Az olaj ára kb. 20-szorosára emelkedett. Mivel a kőolajat feldolgozó és forgalomba hozó monopóliumok sem akarnak lemondani magas profitjukról, ők is emelik az olajtermékek (benzin, fűtőolaj) árát.

— A meglévő energiahordozók és nyersanyagok tartalékai fokozatosan kimerülnek, a világpiacon egyre nehezebb a kereslet és a kínálat közötti egyensúlyt fenntartani. A fejlett országokban a második világháború utáni helyreállítás és gazdasági növekedés, a harmadik világban elkezdődött iparosítás és gazdasági önállóság kivívása érdekében eszközölt beruházások nagyon megnövelték a világpiacon az energiahordozók és a nyersanyagok iránti keresletet. A kínálat egyre kevésbé tud lépést tartani a kereslettel, és az egyensúlyzavarnak szintén árfelhajtó hatása van.

— A feldolgozó iparban működő monopóliumok még a gyarmati rendszer szétesése után is hosszú ideig mesterségesen alacsony szinten tartották az árakat, ezzel érték el, hogy a többnyire nyersanyagokat és energiahordozókat kitermelő fejlődő országokat kizsákmányolják. Az utóbbi időben, mivel megváltoztak a nemzetközi erőviszonyok, az eddig mesterségesen leszorított árak megugrottak, mintha beakarták volna hozni a lemaradást.

— Főleg a közel-keleti arab országok az „olajfegyvert” mint politikai eszközt kezdték felhasználni; emiatt az olaj árát már nemcsak gazdasági, hanem politikai okok is meghatározzák. Céljaik érdekében mesterségesen emelték az árakat.

— Az ismétlődő áremelkedések láttán a parlagon heverő nemzetközi monopóliumok nagyarányú spekulációs ügyletekbe kezdett az árutözszéken. Jelentős mennyiségű terméket felvásároltak az áremelés előtt, majd az áremelés után nagy haszonnal továbbadták.

Kétségkívül a felsorolt okok mindegyikének több-kevesebb szerepe valóban volt az árak emelkedésében; mégis csak részgazságokat tükröznek. A valódi okra nem világítanak rá. Szerintünk az energiahordozók és nyersanyagok árának emelkedését döntő módon az értéktörvény, pontosabban a bányajáradék sajátos megnyilvánulása okozta a kitermelőiparban.

Ezzel kapcsolatban mindjárt felmerül a következő, igen érdekes kérdés: az áremelkedés okozta-e a bányajáradék növekedését, vagy a bányajáradék növekedése az áremelkedést? Bár mindkettő igaz, szerintünk a bányajáradék alakulása az áremelkedés egyik fő oka. A bányajáradékkal viszont — ez az igazság — az elmúlt néhány évig nemigen foglalkoztak. Marx erre vonatkozó pár soros utalását csupán tudományos kuriózumnak tartották. A jelenkori áralakulásokat a bányajáradék alapos ismerete nélkül már sem megérteni, sem előre látni nem lehet.

De miről is van szó? Mindenütt, ahol a termelés és újratermelés nem teremthető meg pusztán pénzbefektetéssel, ahol az átlagos feltételek többek között természeti tényezőktől is függenek, s mivel ez utóbbiak nagysága adott, a termelés

értékét, illetve termelési árát nem az átlagos körülmények között előállított áruk értéke, hanem az a legrosszabb feltételű kitermelés határozza meg, amelyre a társadalomnak még szüksége van. Ha ugyanis csak az átlagos feltételeket használják ki, az előállított termékek nem fedeznék a piac igényeit. S mivel a kereslet jóval meghaladná a kínálatot, az árak emelkednének. Az árak emelkedése nyomán viszont kifizetődővé válik az átlagosnál rosszabb feltételek között kitermelt anyag is. A határ tehát az a leggyengébb feltétel, amire a társadalomnak adott időpontban még szüksége van a piaci igények kielégítéséhez.

Mivel a bányaiparban a feltételek nagy része természeti tényezőktől függ, a lelőhelyek gazdagsága, földrajzi eloszlása, geológiai fekvése adott, a kitermelés feltételei meghatározottak. Ezért a kitermelés körülményei igen eltérőek, emiatt a bányászat költségei is nagy szóródást mutatnak. Az energiahordozók esetében: mivel az átlagos feltételek közepette kitermelt fűtőanyag nem fedezi a piac igényeit, azokat a lelőhelyeket is ki kell aknázni, amelyek az átlagosnál gyengébbek, és emiatt ott a kitermelés költségei is magasabbak az átlagosnál. Tekintettel arra, hogy a legdrágább termékek határozzák meg a piaci szabályozó árakat, mindazok, akik jobb lelőhelyeket aknáznak ki, bár olcsóbban termelnek, ugyanazon az áron árulnak, mint a rossz feltételűek. Így az előnyös helyzetűek bányatermékük eladásakor többletjövdelemre tesznek szert. Ha a bánya művelője egyben tulajdonosa is a földnek, akkor a többletjövdelem a működő tőke tulajdonában marad. Ha viszont a bánya művelője a földnek csak bérlője (és igen sok esetben ez a helyzet, mivel a működő tőke csak koncessziót, a kitermelés jogát veszi meg, és nem a földet), a többletjövdelem a földbirtokos kezébe megy át. „Mindenütt, ahol egyáltalában járadék létezik, a különbözőzeti járadék fellép, és ugyanazokat a törvényeket követi, mint a mezőgazdasági különbözőzeti járadék. Mindenütt, ahol természeti erők monopolizálhatók, és az azokat alkalmazó ipari vállalkozóknak többletprofitot biztosítanak, akár vizeséről, akár gazdag bányáról, akár halban dús vízről, akár jó fekvésű épületekről van szó, az, akit a földteke egy részére való jogcíme e természeti tárgyak tulajdonosává minősít, ezt a többletprofitot a járadék formájában elkaparintja a funkcionáló tőkétől. [...] A társadalom egy része itt sarcot követel a másik részétől a földön lakhatás jogáért, ahogy egyáltalában a földtulajdonban benne foglaltatik a földtulajdonosnak az a joga, hogy a földgolyót, a föld méhét, a levegőt és ezzel együtt mindazt kiaknázhassák, ami az élet fenn-tartásához és fejlődéséhez nélkülözhetetlen. [...] A tulajdonképpeni bányajáradék egészen úgy van meghatározva, mint a mezőgazdasági járadék.” (Marx—Engels: *Összes művei* 25:728—730.)

Napjaink világgazdaságában a dolgok még bonyolultabban jelentkeznek. A világpiac és a szállítás gyors fejlődése miatt a piaci szabályozó termelési árát nem egy ország legrosszabb feltételei határozzák meg, hanem világviszonylatban az a bányatermék, amelyre még szükség van. Továbbá, mivel az energiahordozók (szén, olaj, gáz stb.) helyettesíthetők, világpiaci árukat az a legdrágább energiahordozó határozza meg, amelyre a világgazdaságnak még szüksége van. Ezért mindazok, akik olcsóbb energiahordozókat termelnek ki, külön jövdelemhez, extraprofitozhoz jutnak, amelyet a föld tulajdonosai mint bányajáradékot vágnak zsebre.

A második világháború utáni években az energiaigény általában tízévenként kétszereződött. Igen látványos helycserék álltak be a felhasznált primer energiaforrásokban. A szén gyorsan visszaszorult, és a nála sokkal olcsóbb kőolaj és földgáz lépett a helyébe. De e két utóbbi nem tudta a szentet teljesen kiszorítani. Napjaink egyik legizgalmasabb gazdasági kérdése az, hogy e fűtőanyagok közül melyik határozza meg a világpiaci árát. Látszatra az egyre dráguló kőolaj. Valójában az ármeghatározó szerepét még mindig a jó öreg szén tölti be, amelyet az energetikusok úgy említenek, hogy a tegnapi és a holnapután energiaforrása. Közgazdászok becslése szerint napjaink energiaforrásainak világpiaci árát a nyugat-európai szén ára határozza meg. Ez a legdrágább szén, amelyre még szükség van. Nemzetközi statisztikai adatok alapján utánaszámoltunk, és valóban úgy tűnik, hogy napjaink egyik legdrágább energiaforrása még mindig a szén. Számításaink a következő energia-költségszinteket adták:

1000 kalória ára (dollár)

	1975	1976	1977	1978	1979
kocsz	15	16	17	21	24
kőolaj	9	9	10	10	14
fűtőolaj	11	11	13	14	34
nyersolaj	8	9	10	10	19
barnaszén	16	17	18	23	26
földgáz	—	—	—	—	13

Mint látható, az energiahordozók ára igen közel esik egymáshoz, és valóban a barnaszén és a kocsz ára a legmagasabb. A kőolaj és származékainak ára — az 1979. évet kivéve — jóval alacsonyabb, mint a széné. Minthogy a világpiacon tulajdonképpen nem a kőolajkitermelő államok határozzák meg az energia árát, hanem a szén, ezek csak azt igyekeznek elérni, hogy a kőolaj és a földgáz ára ne szakadjon le túlságosan a szén ára mögött. Mivel a kőolaj és földgáz olcsóbb volt, az erőműveket főleg olajjal és származékaival, illetve földgázzal fűtötték. Emiatt egyrészt igen megnőtt a kőolajfogyasztás, s ráadásul pazarlásra is ösztönözte e felhasználó vállalatokat. A szénbányák közül a gyengébb lelőhelyeket sorra bezárták, és így a kőolajra a világpiacon egyre nagyobb nyomás nehezedett. Másrészt az olcsó olajárak miatt a kedvezőtlenebb lelőhelyeket nem lehetett feltárni és kitermelni (Északi-tenger, Alaszka stb.). Az itteni mostohább körülmények miatt a kitermelés költségei meghaladták a világpiacon átlagos árakat, ezért kiaknázásuk tetemes veszteséggel járt volna. Az sem utolsó szempont, hogy e nagyarányú kőolajfelhasználás az olcsón kitermelhető övezetekben az olaj gyors elapadásához vezetett volna, és a beálló energiahátrányt nem lehetett volna hirtelen pótolni, hiszen a szénbányákat bezárták, az új kőolajlelőhelyeket még nem tárták fel, és nem készítettek elő kitermelésre. Az olaj árának fokozatos emelése azonban azt eredményezte, hogy egyrészt a gyengébb lelőhelyek kiaknázása is elkezdődhetett, másrészt a szénkitermelés — amelyet sokan már halálra ítélték — feltámadt hamvaiból, és új aranykorát kezdi élni.

De a fenti armozgások miatt a világon kitermelte energiahordozók költség-szintjében egyre nagyobb különbségek jelentkeznek. A rossz, jó és nagyon kedvező lelőhelyek tulajdonosainak jövedelme egyre jobban differenciálódik. Például míg a világ egyik legnagyobb kőolajtermelő országában, Szaúd-Arábiában egy hordó olaj kitermelési költsége 0,40 dollár, addig az Északi-tenger aljáról kitermelte olaj költsége hordónként eléri a 12-15 dollárt is, ugyanitt a 62 szélességi foktól északra fekvő mezők esetében pedig a 25 dollárt.

Az ezredfordulóig a költségszintek közötti különbségek előreláthatólag még nagyobbak lesznek. Becslések szerint ma már olajpalából 50 dollárért is alig lehet kinyerni egy hordó olajat. A szélenergia hasznosítása csak akkor lesz kifizetődő, ha egy hordó olaj ára eléri a 95—135 dollárt. A naperőmű esetében a gazdaságos üzemeltetéshez 100—170 dolláros hordónkénti olajár kellene, a napelemes energia-termelés pedig már csak 170—240 dolláros hordónkénti olajár esetén éri el a gazdaságosság küszöbét. És ha az energiaigény az eddigi ütemben kigyózik fölfelé, a világgazdaságnak előbb-utóbb szüksége lesz ezekre a drágább energiaforrásokra is. És így kialakul egy olyan költségszint-különbség, ami egyenesen elképesztő. Vannak, akik egy dollár alatti költséggel termelnek ki egy hordó olajat, és lesznek olyanok, akiknek mindez 100 vagy annál is több dollárba fog kerülni.

A kőolaj kitermelési költségei az egyre gyengébb lelőhelyek felkutatása és feltárása miatt állandóan növekednek. Egy tengeri fúrótorony 1973-ban (tehát még az energiaválság kirobbanása előtt) csak 35 millió dollárba került. Ma egy hasonló építmény már 60 milliót igényel. A Frigg olajmező kiaknázása 1972—1975 között 4,5 milliárd dollárt emésztett fel. Ma már 7,5 milliárd kell hozzá. Az olaj szállítása is nagyobb költségeket igényel. Egy 500 000 regisztertonnás tankhajó építési költsége „potom” 150 millió dollár. Egy 1 km-es olajvezeték építése 1 millió dollárt nyel el, s ha tengerfenékre fektetik, 10 millió dollárt. A kőolaj és a földgáz esetében az energetikai berendezések üzembe állításának időtartama is jelentős. Új mezők kialakítása már termelő övezetekben 3-4 évet is eltart. Új övezetekben, nehéz körülmények között már 8-10 év is beletelik, amíg a termelés megindulhat. Új szénbányák nyitására és kifejlesztésére is átlag 6-10 év szükséges.

A kőolajkitermelés fajlagos beruházásai a feltételektől függően igen eltérnek egymástól. Például ahhoz, hogy egy hordó olajat a felszínre lehessen hozni, Mexikóban 4000—8000 dollár, az Északi-tenger esetében már 5000—10 000 dollár, a kanadai olajpala esetében viszont 20 000 dollár befektetés kell.

Távlatilag nézve: minél változatosabbá válnak a kitermelés feltételei — márpedig egyre inkább azok lesznek —, a mind gyengébb lelőhelyeket is annál inkább ki kell majd termelni. Ezért az energiahordozók egyedi és piaci szabályozó termelési ára közötti különbség mind nagyobb lesz. A táguló árrés miatt a többletjövedelem nagysága is egyre nő. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy a bányajáradék az utóbbi években éppen csak érezte a hatását; virágkora csak ezután fog kibontakozni. Ezért közgazdász-berkekben jogosan állítják azt, hogy az olcsó nyersanyag és energia korszakának egyszer s mindenkorra vége van. Az egyre magasabb energia- és anyagárak korszaka következik.

Az átlagfogyasztó azt kérdezhetné, végül is mi közöm nekem a bányajáradékhoz? Látszatra semmi, valójában több, mint gondolná. Minthogy a nyersanya-

gok és energiahordozók árát a bányajáradék figyelembevételével állapítják meg, a kitermelő ipar bányajáradéka tovább gyűrűzik a feldolgozó iparba, és megdrágítja az összes termékeit. Elvégre nyersanyag és energia nélkül nem lehet anyagi javakat termelni.

A feldolgozó iparban tevékenykedő nagy monopolista vállalatok az emelkedő bányajáradék miatt dráguló anyag- és energiaárakat a fogyasztók vállára hárítják át, úgy, hogy arányosan emelik a késztermékek árát. Ha nem tennék, akkor az eladási ár és a költségek közötti árrés hovatovább elvékonyodna, sőt el is tűnne, és ezzel a nagy feldolgozó vállalatok nyeresége is alaposan megapadna. A költségszint és az eladási ár közötti rés fenntartása érdekében (elvégre a tőkés termelés közvetlen célja az egyre nagyobb profit) állandóan emelik a késztermékek árát, sok esetben még gyorsabban, mint azt az energia drágulása indokolttá tenné. Nem csoda, hogy a nagy feldolgozó monopóliumok csillagászati profitokra tesznek szert. Izelítől néhány adat:

	1979. évi forgalom	1979. évi tiszta nyereség
	(milliárd dollár)	
Royal Dutch Shell	62,0	6,7
Exxon	79,0	4,2
British Petroleum	40,5	3,5
Standard Oil of California	29,9	1,8
Texaco	38,3	1,6
Standard Oil of Indiana	18,6	1,5
Gulf Oil	23,9	1,3
Elf Aquitaine	14,3	1,4
Atlantic Richfield	14,3	1,4
Összesen	320,8	23,4

Kilenc olajtársaság, közülük hat észak-amerikai, kettő brit és egy francia, évi bevételük több mint 300 milliárd dollár, profitjuk pedig megközelíti a 25 milliárd dollárt! Nem csoda, hiszen míg 1979-ben egy tonna kőolaj átlagos ára 139 dollár volt, egy tonna fűtőolajért a feldolgozó monopóliumok már 247 dollárt kértek, egy tonna benzint viszont már 340 dollárt, ami a beszerzési ár és az eladási ár között kb. 200 dollár árkülönbözetet jelent. Hát itt valóban sarcot fizet a társadalom. A kitermelési költség és az eladási ár közötti különbség kb. 1:8 volt az 1973-as olajválság kirobbanása előtt. Ez az arány ma már 1:20 körül mozog!

És itt elkezdődik egy ördögi kör. Az olajkitermelő országok a rendszerint két számjegyű inflációs ráta hatására (több mint évi 10%-kal hígul a pénz értéke) olajukért egyre többet kérnek. A dráguló olaj mint energiaforrás és mint nyersanyag bekerül a késztermékek költségébe, és megdrágítja. A dráguló késztermék viszont emeli a kitermelés költségét. Ezekre való hivatkozással a kőolajkitermelő országok újra emelik a kőolaj árát. És minden kezdődik előlről.

Mivel a járadék szerepe a mezőgazdaságban is érvényesül, s a mindennapi kenyerünkötől a mindennapi melegünkig mindenben benne van, korunk emberének életfeltételeit, életszínvonalát meghatározó tényezővé vált, és fokozódó mértékben azaz válik.

Sajnos, a bányajáradék és egyéb járadékfélelések (erdőjáradék, telekjáradék, halászati járadék stb.) tanulmányozását az utóbbi évtizedekben nagyon elhanyagolták, így számos vonatkozása ismeretlen. Napjaink gazdasági valósága szükségessé teszi ennek a lényegbevágó kérdésnek az alapos megismerését.

Mindezek az összefüggések természetesen országunk gazdasági életére is kihatással vannak. A bányajáradék miatt emelkedő energia- és anyagárakat figyelembe kell venni, amikor az ország távlati terveit és fejlődésének prognózisait kidolgozzák. Ebben az összefüggésben nyilvánvaló, hogy a Román Kommunista Párt XII. kongresszusán külön energiafejlesztési programot tárgyaltak meg, amely 1981–1990 között, sőt nagyvonalakban egészen az ezredfordulóig vázolja az ország energetikai fejlesztésének nagy problémáit.

Az egyik legfontosabb célkitűzés az, hogy a román gazdaság 1990-ig energiaellátás tekintetében önellátóvá legyen, vagyis a gyorsan fejlődő termelés és fogyasztás energiaszükségleteit hazai erőforrásokból fedezzük. Ennek érdekében jelentősen csökkenteni kell az energia-, főleg a kőolajbehozatalt. Ezzel tulajdonképpen mentesülünk majd a világgiazi áringadozások kedvezőtlen hatásaitól, nem fizetjük meg azt a magas árát, ami a kőolajkitermelő országoknak magas bányajáradékot biztosít. Ugyanakkor fel kell tárnunk és a leggazdaságosabban ki kell használni minden hön energiáforrást (nap-, szélenergia, szén, fa, biogáz stb.). Bár az

ország nem rendelkezik említésre méltó vízi energiával, a meglévő kapacitásokat is maradéktalanul ki kell aknázni. Ennek érdekében az energiagazdálkodás távlati programja konkrét utasításokat és előirányzatokat tartalmaz. Míg 1980-ban egész villamosenergia-termelésünk 39,7%-át szénhidrogénnel állítottuk elő, 1990-ben már csak 4–5%-át fogjuk így előállítani. Ezzel szemben a vízi erővel előállított villamos energia részesedése az ország áramtermelésében az 1980. évi 17,6%-ról 1990-ben 24%-ra fog emelkedni. A leglátványosabb növekedést azonban a nukleáris energiával termelt villamos energia mennyisége mutatja majd: 1990-ben 105–110 milliárd kilowattóra lesz, s ennek 17–18%-át atomerőművekben fogják előállítani. Gyakorlatilag tehát a szénhidrogéneknek energiaforrásként való felhasználása szinte teljesen megszűnik, mert mint az energetikai kutatás és fejlesztés irányelv-programja az 1981–1990-es időszakra és fő orientációi 2000-ig (a Román Kommunista Párt XII. kongresszusán elfogadott dokumentum) leszögezi, a szénhidrogének segítségével előállított villamos energiát a lignit- és palatüzelésű hőerőművekben az égis fenntartásához szükséges mennyiségre korlátozzuk. Új szempontok merültek fel például a fának mint energiaforrásnak a hasznosításával kapcsolatosan is. Hosszú ideig nem engedték, hogy az erdőkben a viharok kidöntötte fákat vagy leszaggatott gallyakat, a kitermelés után ottmaradt tuskókat elvigyék a környék lakói. A jelenlegi rendelkezések értelmében az erdőkert rendszeresen ki kell takarítani, és az összehordott faanyag felét az ezt a munkát végzők ingyen hazavihetik. A mezőgazdasági termelés melléktermékeként létrejött rengeteg hulladékot mindeddig nem hasznosították. Az energiaproblémák enyhítése érdekében ezután hasznosítani kell: vagy gáztermelésre, vagy tüzelésre alkalmassá kell tenni őket.

A növekvő bányajáradék okozta problémák elkerülése érdekében jelentős szerkezeti átalakításokat kell végrehajtani a nemzetgazdaságban. Az energia- és anyagigényes iparágakat oly mértékben kell csak fejleszteni, amilyen mértékben el tudjuk őket látni anyaggal és energiával (távlatilag egyre inkább hazai erőforrásokból), és ugyanakkor újra kell gondolni minden technológiát. Ezek közül igen sok még abban az időben jött létre, mikor az energia és a nyersanyag olcsó volt, a tervezők nem sokat törődtek ezzel a szemponttal. Az energiaárak miatt olyan új technológiákat kell kidolgozni, amelyek a lehető legkevesebb energiát igénylik. Köztudott, hogy egységnyi (például 1000 dollár) bruttó hazai termék előállítására iparunk lényegesen több energiát használ fel, mint a fejlett országok. A gazdasági felzárkózás a fejlett országok színvonalára ma már elsősorban azt jelenti, hogy az energiatakarékos technológiák alkalmazása terén is zárkózzunk fel.

A gazdaságfejlesztés egy másik fontos iránya — amit különösen hangsúlyozott Nicolae Ceaușescu elvtárs — az, hogy a kitermelő ipar és a mezőgazdaság kiemelt helyet kap a gazdaság fejlesztésében. És nem véletlenül, mert mindkettő anyag- és energiatermelő ágazat. Az eddig kifejlesztett ipar tetemes része nagy anyag- és energiafogyasztó volt. A kitermelő és feldolgozó ágazatok közötti helyes arány helyreállítása érdekében most gyorsabban kell fejleszteni a bányaiipart. Ennek haszna abban is megnyilvánul, hogy a kitermelő ipar nemcsak a külföldi cégek számára eddig fizetett bányajáradékot takarítja meg, hanem az országnak bányajáradékot termel. A mezőgazdaság pedig földjáradékot. Ennek nyomán jelentősen nő majd a nemzeti jövedelem. Olyan potenciális nemzetijövedelem-teremtő kapacitást használunk ki ezáltal, amelyet eddig nem értékesítettünk kellőképpen. Ahhoz azonban, hogy a bányajáradék és földjáradék érvényesülni tudjon, szemléletváltásra van szükség a kitermelőipar és a mezőgazdasági termékek árának megállapítása terén. A termelői árak rendezése során ezek a szempontok is közrejátszottak, amikor a mezőgazdasági termékek és a bányaiipar árait megemelték. Ha lehetővé tesszük, hogy a bányászat és a mezőgazdaság hasznosítsa a rendelkezésre álló feltételeket, anyagilag érdekeltté tesszük őket, és így gyorsabban tudunk áttérni a rendelkezésre álló természeti kincsek magasabb fokú értékesítésére.

A járadékelmélet alkalmazására, monopoljáradék elérésére igen kedvező feltételek vannak az országban. Rengeteg például az ásványvizünk, nagy részük azonban egyelőre patakok és folyók közvetítésével a tengerbe ömlik. Nagy kár! Manapság, amikor az energiaválság mellett kirajzolódik a vízválság is (egyre nehezebben lehet biztosítani a tiszta ivóvizet), ilyen tömördek jó és tiszta víz birtokában az eddiginél sokkal jobban ki kell aknáznunk ezt a lehetőséget. Az ásványvizet mint természeti tényezőt kihasználva járadékot biztosíthatnánk magunknak a nemzetközi piacokon.

Mint látható, a bányajáradék kérdése nem csupán elméleti kérdés, amely csak a szakembereket érdekli, hanem közérdeklődésre számot tartó probléma, mindennapi életünket érintő, befolyásoló gond. Napjaink és a következő évtizedek gazdasági kérdéseit, tendenciáit nem lehet a járadékelmélet nélkül sem megismerni, sem megérteni.

A megállt idő nyomása

1. Florentin ars poeticája

Florentin, a Florentináié. Így emlegetik Göcsön, Mózes Attila első kisregényének falujában a sírkőfaragót. Pedig Tonk János a becsületes neve, csak a háta mögött „Florentinozzák”, a felesége, Florentina miatt. De hát, úgy látszik, ebben a rendhagyó könyvben* ez senkit sem foglalkoztat különösebben. Sem a göcsieket, sem az író, sem Florentin magát. Én se kezdem tehát azokkal a szociográfiai észrevételekkel, amelyek e névadásból kikövetkeztethetők lennének. Nem foglalkozom egyelőre Florentin szerepével az író göcsi (és göcsös) ontológiájában. Ennek az írásműnek általában az írásmód és sajátosan az erdélyi magyar írásművészet szempontjából való betájolására törekedve, kezdetben csupán a regény utolsó párbeszédénél időzöm el. Amit ugyanis e dialógus folyamán a maga „művészetéről” vall itt Florentin, a hozzá első ízben és akkor is kellemetlen társadalmi megbízásból ellátogató tanárkának (az író mindent látó s mindent „minden mindegy”-alapon regisztráló göcsi „idegen emberének”), azt tulajdonképpen mi is elmondhatjuk Mózes Attila írásművészetének az adott könyvben megnyilvánuló jellegéről... olvasóinak.

Tehát: a tanárka először tér be a kőfaragó udvarára, hogy sírkövet rendeljen a falu kutyái, e faluközösség életében a kegyetlen vézetestet jelképező, de gyakran be is teljesítő juhászkutya-falka legújabb áldozatának, egy kisdíáknak a sírjára. Amíg ő beszél, Florentin, a „széles szügyü, lehetetlenül rövid lábú kis ember” tovább végzi munkáját: a soron levő kő felületének mérhetetlen erőt és akaraterőt igénylő simitgatását. És ahogy a tanárka először hallja közelről a kalapácsnak s a vésonak azt a monoton kegyegését, ami kegyetlen ütemével a falu csendjét szinte az örökkévalóságban méri ki (s ezáltal oldja fel), egyszer csak feltör belőle a kérdés: alakokat sohasem farag kőbe a mester? Erre kezdi el végtelen vallomását Florentin úr. Hogy hát valamikor ő is próbálkozott alakok megformálásával, később azonban felismerte: „a drága követ, a maradandót” nem szabad csúffá tennünk saját képmásunkkal. Florentin ettől kezdve úgy érezte, hogy a megcsúfolt kő, „az örök”, mintha jajgatna a vész alatt, amikor „a mulandót akarják örökkévalóvá tenni benne, azt a mulandót, amely éppen azért nem érdemli meg a követ, mert mulandóságra ítéltetett a teremtés kezdete óta”. Így alakította aztán ki Florentin sírkőfaragói hivatását, sőt „ars poeticáját” is. „En úgy érzem magam, mintha föl-szenteltet volna a sírkőfaragásra. Nem szórakozásból csinálom s nem a nyereségért. Ennek a falunak rám van szüksége, mert sírkőre van szükség. Ezt maga is tudja. Ha azt akarom igazából, hogy valami maradjon utánam, ami arról beszél, milyen volt ez a falu az én időmben, akkor nem foglalkozom ostobaságokkal, hanem alázatosan teszem azt, amit tennem kell. Így marad legtöbb utánam. Egy egész temető, sima, tiszta kövekkel, amelyek nem tűrik a cifraságot.”

Éppen ilyenek a Mózes Attila mondatai is ebben a regényben, minden bonyolultságuk ellenére. Ilyenek a helyzetrajzai, a leírásai, az oratio obliquában éppen csak summázott dialógusai, a fejezetei, ilyen az egész kisregény. Sziklakőből fejtett és nagy művészettel lesimított, lekerekített elbeszélés.

Közel két évvel ezelőtt, Mózes Attila epikájának „forrásban levő” kezdeteit véve számba, néhány, nagyobb lélegzetű alkotások felé továbbmutató novellájának a sajátos jellegére utaltam; főként az adott írásokban uralkodó helyzetek tömörszerűségére, mozdíthatatlanságára. Irtóztató evidenciaszerűségekre. Az *Egyidejűségek* az első munka, amelyben aztán ezek a jellegzetességek kisregényben teljesebben már ki Mózes Attila pályáján. És anélkül, hogy jóslásba bocsátkoznék, meddig marad meg ennél az írásmódnál — nem lépi-e át holnapra keserű grimaszszal Florentin „bársonyosan” sima köveit? —, annyi bizonyos, hogy rendhagyó falumonográfiája máris valamiféle újrakezdést jelez; az erdélyi magyar elbeszélőirodalomban bizonyosan.

Vegyük csak a tárgya szerint élesen elhatárolható faluirodalmunkat. Persze mindjárt kínálkozik Florentin lesimított köveinek és Nyíró József „jézusfaragó

* Egyidejűségek. Rendhagyó falumonográfia évszakokban. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980.

emberei" kopjafáinak az egymás mellé állítása. Hadd érzékeljük ebben a párhuzamban is a fél évszázaddal ezelőtti stílromantika s egy mai, maximális tárgy-szerűsége hangolt létfilozófiai „prózavers" mérhetetlen különbségét; teljes szem-befeszülésüket egymással. De nincs köze ennek a „rendhagyó falumonográfiának" Szabó Dezső expresszionisztikus pamfleltirodalmához (pedig mennyire Szabó Dezső-i a témája) vagy Tamási Aron szürrealisztikus lírai góbéskodásaihoz sem (pedig mennyire szürrealisztikus helyenként a líraisága). Rendkívül meglepődünk viszont, amikor Kovács György és Böződi György negyven, ötven évvel ezelőtti — akkor a Szabó Dezső, Nyíró József és a Tamási Aron írásai mellett tényleg rendhagyónak számító — szociográfiai vétetésű székely novellisztikájával hasonlítjuk össze Mózes Attila kisregényét. Mert világképe szerint Mózes Attila mai elbeszélése közelebb áll a Kovács György és Böződi György egykori írásaihoz, mint bárki másnak a faluirodalma e század erdélyi magyar prózájában. Nem a társadalom-szemlélet, hanem az életérzés szempontjából. És mégis, a lehető legidegenebbek egymástól, ha a stíluszményüket hasonlítjuk össze! Kovács György és Böződi György ugyanis úgy rajzolja meg a sárba, porba fülő Küküllő menti székely falut, hogy millió részletet formál meg ebből az agyagból... anyagából, s éppen a riasztó részletek halmozásával sokkolja — tudatosan olvasóját. A sárnak és pornak ettől a naturalisztikus epikájától persze már Sütő András és Szabó Gyula is eltávolította elbeszélőirodalmunkat, de nem azon az úton, mint most Mózes Attila. Közülük az egyik stílust és világképet „párolt" (stilizált) magának (sok mindenben Tamási Aront folytatva: Sütő András). A másik viszont sziklaköveket zúzott össze, hogy a legdarabosabb, legkeményebb anyagból rakja ki újra meg újra történeti mozaikjait, a magyar falunak Móríz Zsigmond életműve óta az egyik legeredetibb képét. (Ez: Szabó Gyula.) Mózes Attila pedig úgy folytatja inkább Kovács György és Böződi György elballadált falumonográfiáit, hogy tulajdonképpen — megtagadja őket. A legteljesebben ő tagadja meg minden eddigi faluirodalmunk naturalisztikus vétetését! A freskószerűséget, a külső és belső portrék (pszichikai) részletezését, a cselekményességet, a naturalizmusban feloldott romantikát éppen úgy, mint az ellirizált szociografizmust. (Mert az *Egyidejűségek*, minden látszat ellenére, bárhogyan minősülhet, éppen csak ellirizált szociografizmusnak nem minősíthető...)

Ezzel azonban már túl is léptünk azon a munkahipotézisemből kikövetkeztethető, de általam eddig ki sem mondott kérdésen, vajon faluregénynek tekinthető-e egyáltalán Mózes Attilának ez a faluregénye? Mert csak a tárgya szerint vélhető annak. Éppen abban van ugyanis az *Egyidejűségeknek* az alcímében is feltüntetett rendhagyása, hogy tulajdonképpen nem Göcsről és nem a göcsiekről szól, bár végig róluk beszél...

2. Zártságiszony örvénye

Tulajdonképpen hol ez a Göcs a „térképen"? Az olvasó semmit sem tud meg erről a kisregényből; az író sem ébreszt ilyenszerű kíváncsiságot olvasóiban. Sütő András Pusztakamarása mindig egy az egyhez: Pusztakamarás. Szabó Gyula Székelyoklja mindig Homoródalmásnak számított, az olvasó tudatában is. Göcs azonban csak Göcs — valahol a nagyvilágban. Pontosabb földrajzi, etnikai, néprajzi, néplélektani betájolás nélkül. Talán Erdélyben, valószínűleg egy sziklahavas aljában húzódik meg, és valószínűleg románok s magyarok laknak benne. Ezt a regény szereplőinek a nevei sejtetik, például az is, ahogyan Tonk Jánost a román felesége után nevezi el a falu. A lakosság nemzetiségi összetételének, sajátos hagyományainak, népi műveltségének azonban semmi jelentősége, szerepe sincs Göcsön; legalábbis Mózes Attila regényében nincsen. Azt is csak kikövetkeztetheti e 166 oldalból a figyelmes olvasó, hogy „faluvál" van dolga, amely az adminisztráció szempontjából egy szomszédos „községhez" tartozik. Talán kollektivistá falusiak egy része, de lehetséges, hogy ezen a sziklás havasalji tájon nem is kollektivizáltak annak idején. Folyton temetnek a regényben, mint egy korai Nyíró-novellában, de papot, templomot egyet se „látunk" Göcsön; harangoznak eleget, de Mózes Attila „falujában" nem a harangzó, hanem a sirkőfaragó kerül előtérbe. És vannak teljességgel besavanyodott tanárnők (általában vénkisasszonyok), van egy frázispufoztató iskolaigazgató, van egy körorvos, aki hamarosan el is issza az életét, van egy rendtartó kocsmáros, van egy kivenülő és egy helyébe álló „felkent" falusi parázna. Van néhány tucat temetésjáró vénasszony s egy-két rátarti férfi is, hogy a véres cavalleria rusticana se maradjon ki a regényből. Vannak esküvők (városról hazatérő párokkal), temetések, gyilkosságok, bosszúk, van két falubolondja (a regény legmegrajzoltabb alakjai) — és vannak a falunak közös titkai, amelyeket valóságos

rituális közösségként őrzik a göcsiek. (A tanárkát nem is avatják be e titkokba, de állandóan ellenőrzik, hogy ki ne beszélje, el ne árulja a falut.) Minden van tehát és megtörténik ebben a faluban, ami egy valamirevaló irodalom valamirevaló faluregényében jelentkezett és történt meg másfél évszázad világirodalmában — és mégsem történik lényegében semmi Göcsön s ebben a regényben. Mert semmi sem történik itt olyasmi, ami megváltoztathatná vagy csak módosíthatná vagy egyáltalán fenyegetné a falu „ösi” rendjét, magatartásformáit, gondolkodásmódját, hiedelmeit. Hiszen minden, ami történik, csak ismétlődik Göcsön. Százszor, ezerszer megtörtént már azelőtt is. Így aztán nem is az a fontos ebben a regényben, ami történik benne. Hanem az, ami az író „göcsi emberében”, a nagyvilág Göcsre szakadt, ártalmatlan, mert senkit ki nem szolgáló „kémjében” magában, a tanárkában történik. A tanárka belső, lelki világában. Arról a göcsről szól tehát ez a regény, ami Göcsön alakult ki a tanárkában (s alakulhatott ki valamelyik másik Göcsön... az íróban).

Szilágyi István *Üllő, dobszó, harang* című első regényének a havasalji székely hármassfalujáról írtam annak idején, hogy a „világ végére” vitt el bennünket az író. Ezt már stílusosan sem „fokozhatom” a Mózes Attila regénye esetében, pedig Szilágyi István Felsőgidránya valóságos „világ közepe” a Mózes Attila Göcséhez képest. Hiszen az 1944-es Felsőgidrány csak időlegesen néptelenedett el a behívások következtében, majd a front közeledtekor. Göcsön viszont a hetvenes évek folyamán deszkázzák be sorra az ablakokat, úgyhogy a falu mindennapjainak ütemét a sirkőfaragó kalapácsolása s az ablakokat beszögező férfiak kopácsolása méri ki. Persze Göcsön is volt szép számmal fiatalság, de behúzódt a közelebbi s távolabbi ipari központokba, csak esküvőzni jár haza, a gyerekeket azonban városban neveli, nem bizza a nagyszülőkre vagy a göcsi tanárnőkre. Aki pedig munkabíró ember mégis itthon maradt még Göcsön, az hajnalban autóbusszon utazik városi munkahelyére, és délután autóbusszon érkezik — éjszakázni — haza. Szóval olyan értelemben világ vége ma Göcs, hogy nem került, valószínűleg nem is kerülhetett be az iparfejlesztés útjába, de a mezőgazdaság se talált még a maga ésszerű, mert korszerű útjaira, módjaira ebben a félreeső faluban.

A könyv nem foglalkozik azzal, hogy az élet hogyan, miért alakult így Göcsön. Nem ingázók, nem is havasalji magánparasztok regényét írta meg Mózes Attila az *Egyidejűségekben*. Hanem egy teljességgel zárt közösségben pusztuló élet minden tragikumon innen és túli, tehát semmiféle katarzissal sem kecsgetető diagnózist adja meg. Sine ira et studio. Sine nomine. Sine loco. Sine anno. S az önáltatásnak még a vágyát, lehetőségét is eltávolítva magától. Mintha egy gép regisztrálna valamiféle műszeres vizsgálatok eredményeit, és gépi pártatlansággal adná meg egy trauma meghatározását.

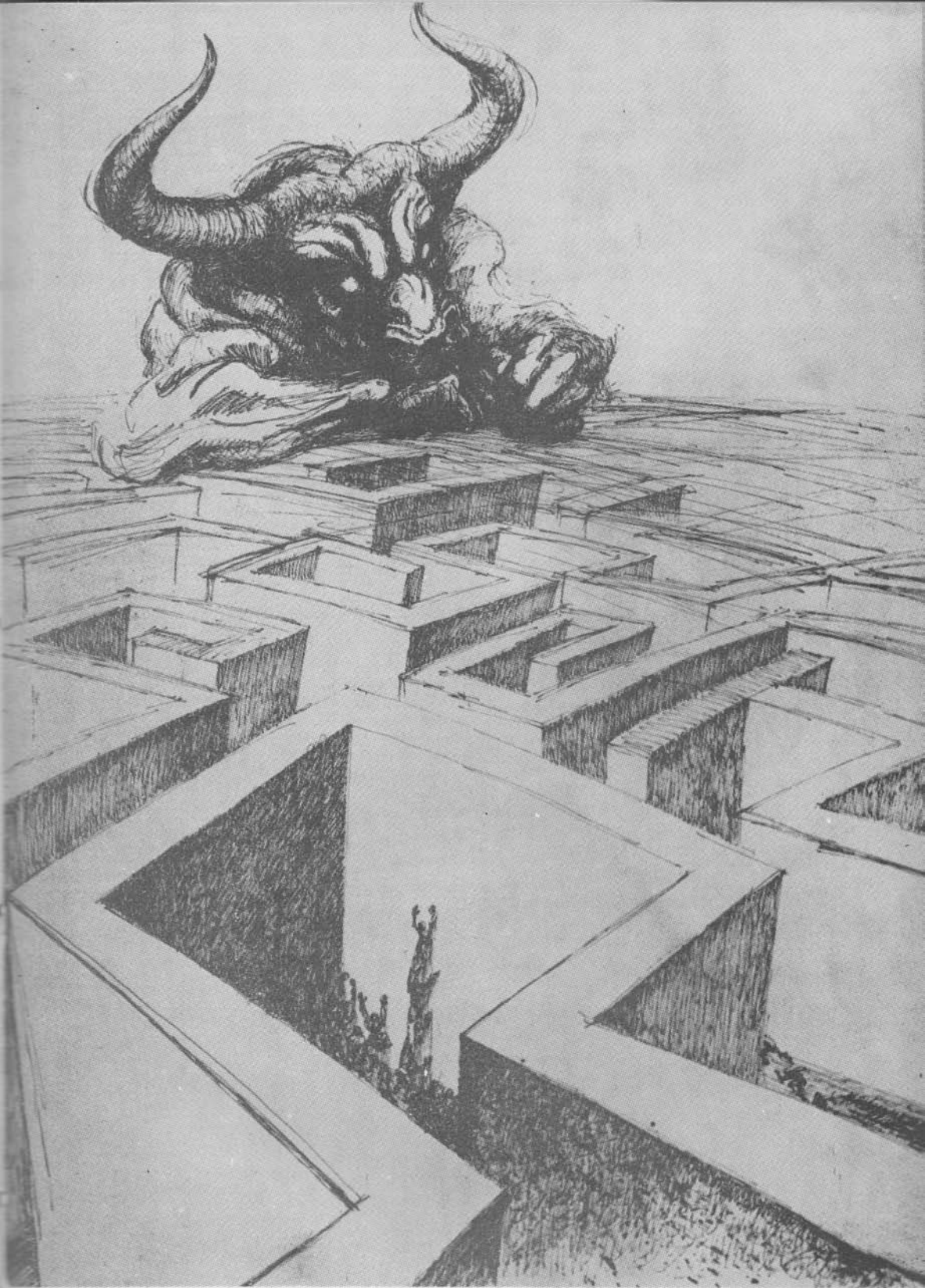
Ez a trauma tehát e regény tanárkájánál a Göccsel való találkozások következtet be. És Göcs, ahogyan az író lírai betéteiből, lírizáló „keretverseiből” is kiderül, ugyancsak alkalmas — topográfiailag is — valamiféle trauma előidézésére. Zárt katlanban épült e falu, hátát a Koporsókő sziklaoldalának vetve, egyetlen kijáráttal a „civilizált”, a „mát-termelő” világ felé. A Koporsókő mögött pedig még nagyobb, egyre hatalmasabb Kövek következnek. Ha felmászol a tetejükre, hegységek és domborosok körkörösén ismétlődő hullámaikat látod, bármelyik égtáj felé fordulsz. A völgyben pedig patakocska tör a katlan egyetlen kijáráta felé. Ez a patakocska, akárcsak az egész katlan, a falu, a kevéske művelhető föld, sőt maga a Koporsókő is, az évszakok szerint változik. Rövid ideig ígéretesen buja, aztán kiegészve burkolódik porfellegekbe, tél előtt s tél után feneketlenül sáros, télen pedig ünnepélyesen néma a végtelen hőmezők között. Nagyszerű hely lehetne ez annak, aki kikapcsolódni jönne ide néhány napra, hogy semmit se tudjon állandó környezetről, hogy megálljon vele a világ Göcsön. Aki azonban itt él, azt menthetetlenül megroppantja az „ösidők” óta megállt göcsi idő rettentő nyomása. És még jobban megszengvedni a göcsi „légnyomást” az a tanárka, aki az egyetemről, a városból, könyvek közül került ide, a Koporsókő alá, s azzal a távlatlall kell szembenéznie, hogy örökre itt marad. Mert göcsi sohasem lehet belőle, a teljességgel zárt közösség sohasem fogadná be, legfeljebb a cinkösséget várja el tőle; de nem is tudna teljesen göcsivé válni, hiszen az urbanizálódó világ olyan lelki mechanizmusokat alakított már ki benne, amelyeket szét sem rombolhat magában az lsten háta mögötti falucska kedvéért anélkül, hogy maga-magát is szét ne rombolná ugyanakkor. (Lásd a magát pusztító, sőt elpusztító körorvos sorsát e kisregényben.)

Micsoda illúzió is volt negyven évvel ezelőtt az én ifjúságom romantikus „népbarátsága”, amikor sokan hittük és hirdettük az egyetemen, hogy kizárólag a „rendtartó”, az „ösi” falu a mi megtartónk, hogy azt a falut kizárólag csodatételekre képes óriások lakják, hogy a meséik világa valóságos világ is lehet, és

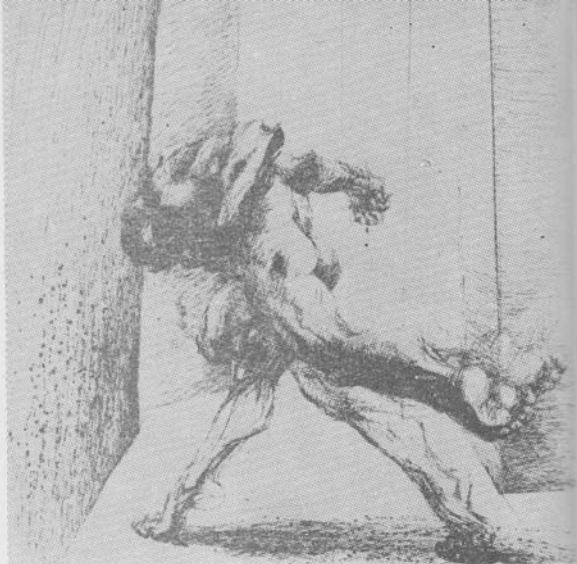

MARCEL CHIRNOAGĂ GRAFIKĂJA

MARCEL CHIRNOAGA GRAFIKAJA

MARCEL CHIRNOAGĂ GRAFIKAI

csak tőlünk, a „barátaiktól“ függ, a mi áldozatkészségünkötől s akaraterőnkötől, főként pedig a Göccsel való teljes azonosulásunktól, hogy a Göcsök mind menyneknek országáivá váljanak földünkön. Az *Egyidejűségek* tanárkájában semmi nyoma ennek vagy ilyenyszerű messianizmusnak. Ő valójában fél az ilyen falutól. Nem a nehézségektől, sok mindent vállalna. A falu idegensége és idegenkedése rémíti. Pontosabban az, hogy a falu milyen idegennek érezi őt. És ez nem is függ attól, hogy a tanárocska falusi vagy városi származék. A regényből sem derül ki, hova való, honnét jött. Ellenben úgy érezzük, s a tanárocska maga is úgy érzi, hogy „ösi“ rendjét, zártságát félti tőle ez a falu, mert benne virtuálisan van valami másságnak a lehetősége (óh, azok a könyvek!), ami változtatás „veszélyét“ hordozza magában a falu szempontjából. Egy, az idő sodrásából kimaradt vagy kihagyott és egyre konzervatívabbá váló falu félti tehát magát a tanárkától is; mint ahogy a tanárka is félti magát a magába zárkozó falutól. Úgy érzi, úgy látja, hogy a göcsiek nem is tartoznak teljesen a mai világhoz, hogy van bennük valami társadalmon kívüli „természeti“, valami kőből vétetettsé, s hogy az animális és a vegetatív világ sok szempontból közelebb áll hozzájuk, mint az az urbanizálódó, iparosodó nagyvilág, amelyet estéknént a televízió mutogat nekik, de a létezését mintha Göcsön nem is lehetne egészen komolyra venni. Ki csodálkozna tehát azon, hogy a magára adó, magát őrző tanárka, akitől a göcsiek is meglehetősen elzárkóznak, magukat féltve, többnyire zártságiszony örvényében hánykolódik ebben a faluban.

S az író mit szól mindehhez? Már ez a kérdés is tegnapelőtti — legalábbis az elkerülhetetlenségében. Mintha az írónak nem lenne más dolga, mint recepteket írni vagy profétálni. Elítélni a göcsieket, mert Göcsön születettek (mert egyféle türelmetlenség eddig is elvezetett); vagy elítélni az egyént, aki nem született Göcsön, csak azért, mert máshova való; vagy ha Göcsön született, akkor azért, mert nem maradt odahaza...? Vagyis: milyen társadalmi megoldást javasol az író a göcsiek s a tanárka klausztrófóbiájának a feloldására? Mózes Attila egyik ilyen társadalmi elvárásnak sem tesz eleget íróként; nem kínál megoldásokat. Csak „versbeírta“ „rendhagyó falumonográfiáját“, mert annyi a poétikailag is minősíthető elem kisregényében, hogy akár prózaversnek is tekinthető. Aztán, miután 160 oldalon át folyamatosan *rálát* és *ráláttat* Göcsre s a göcsiekre: „madártávlatból — közelítéssel“ (ahogyan maga mondja említett versszerű betéteiben), az utolsó lapokon hirtelen elhagyja a tájat: „békaperspektívából — távolodással“ — ezt is maga mondja a záróképben — s *kiszáll a meséből* a Koporsókő fölé és azon is túlra, minden Kövek fölé, az „örökkévaló“ időbe. Befejezte lírai vallomását Göcsről, a göcsiekről s a saját göcseiről, és mintegy félreáll a regény kisközössége és a társadalom egésze közül. Ő elmondta a magáét, s a társadalmi gyakorlat és maga a történelem döntse majd el, mit tehet.

Nem a társadalmi gyakorlat lehetőségeit tagadja tehát ez a kisregény, *hanem egy lelkiállapotról beszél*, amelyet csak a társadalmi gyakorlat megújulása oldhat fel. *Társadalomlélektani etűd*, amely minden illúziót lerombol, amit a *teljességgel zárt* kisközösségek megtartó erejével kapcsolatban táplálnak még ma is egyesek. Az *Egyidejűségek* semmi ilyesmiről nem beszél, és mégis arról szól, hogy csak annak a kisvilágnak van jövője, amelyet bekapcsolnak, amely bekapcsolható, amely be akar kapcsolódni a nagyvilágba, a kor áramköreibe. A többinek pedig deszkázzák is már az ablakait. Ha beleszakad néha a szívünk, akkor is.

Isuf Florin rajza

Chirnoagă jelenései

KEZESSÉG

Különös rajzai között van egy még különösebb rajz. Valaki beugrik egy tükröbe, s az a része, amely a tükrön túl került, abban a más dimenzióban már maga is más.

Végignézzük vagy száz művét, s mintha tükörben látnánk magunkat, száz facetájú tükörben, domború és homorú, (problémákat) nagyító vagy kicsinyítő, különbözően színezett, de sohasem lapos tükörben. Belenézünk, és belenézünk magunkat a komplex tükör-kaleidoszkópba, és átkerülünk egy más dimenzióba, Chirnoagă planétájára, mely körül a tragikum felhői gomolyognak. Mi is mások leszünk ezzel az átlépéssel: kezdünk az általa meghatározott atmoszférában lélegezni.

Mariner-, Viking- és Pioneer-szondák igazolják: a világ anyagilag egységes. A különböző testben megnyilvánuló lelkek alapanyagai is ugyanazok talán, akár mint szeráfok, akár mint rinocéoszok jelennek meg előttünk. Nyilván csak összetételük és funkciójuk eltérő.

Chirnoagă planétájának létformái is megdöbbentően hasonlítanak a mi bolygónkon levőkre. Egyébként ő nem is állítja, hogy ez egy más bolygó. Alig mond valamit is. Csak rajzol.

Nem a természetet rajzolja, nem a tájat, nem csendéletet s nem a csendes életet. Az embert rajzolja, s az emberen kívül legfeljebb azt, amit az ember a kezével készít, s az agyával kigondol, önmagával és önmagából, és másokkal és másokból; alkotó-gondolkodó embert és szörnyeteget, buldóziert és katedrálisívet.

Mint Goya és Michelangelo, Chirnoagă sem igen „használja”, nem „ábrázolja” a „természetet”. Állatokat annál gyakrabban, valóságosokat és valaha valóban élt fantazmagorikus őslényeket. És az álmodó elme lidércnyomásos szörnyállat-kombinációit.

Chirnoagă a lélek rejtelseinek tájképeit vázolja fel; bejelzi a veszélyesebb tájakat, ahogy a középkori térképeken tették: „hic sunt leones”, itt oroszlanok lakoznak. És sokféle lakoztak (-nak!) „anthropophagi”: emberek, akik egymást ették, vagy — ami még rosszabb — csak gyilkolják egymást, bár nem is éhesek.

Szimbólumokban beszél és hasonlatokban. Akad példa metamorfózisra és anamorfózisra, túlhajtott gesztusra és patetikus mozdulatokra, közhelyre és mellbelővésszerűen ható felismerésre. És mindennek hitele van, az ember egy pillanatra sem gondol arra, hogy ezt eladásra készítették, azt meg azért, hogy X. Y.-nak vagy az N. N.-eknek tessenek, és majd abban a bizonyos ügyben jóindulatúan intézkedjenek. De a legáttételesebb fogalmazást is áthatja az igazság esszenciája, a nyilvánvaló hit abban, amit csinál, a súlyos mondanivaló mások előtt való revelálásának heves vágya. Az ember megrendülten adja át magát a Chirnoagă-effektusnak...

DISPARATES: felvonnulnak a víziók, amelyekbe belejártanak a művelődéstörténet, a művészettörténet, a mítoszok és a napi hírek ordas eseményei.

— Háromfejű bestia, talán a hajdanvolt Cerberusz leszármazottja; fehér árnyék-emberalak, a hasán (vagy a gyomrában). A szörnyeteg asszimilálta az embert?

— Magányos ember egy (nyilvánvalóan fotografált) rommezőn. Fölötte megkínzott lábak és kezek függnek-lebegnek a levegőben.

— Ló hanyatt, feje előre feszül, mellette kocka és koponya. A rémület — akár csak a középkorvégi halál-ábrázolásokban — nem abból ered, hogy csontvázat, hanem abból, hogy az élő test és a csontváz közötti állapotot látunk. A rémület nemcsak a témában és a kompozícióban van, hanem valamilyen módon magában a rajzban.

Marcel Chirnoagă grafikus és szobrász a Prahova megyei Bușteni-ben született, 1930. augusztus 17-én. Miatán a bukaresti egyetem matematika—fizika karán oklevelet szerzett (1952), először a fővárosban állított ki 1953-ban, majd rendszeresen ott és az ország más városaiban. A kolozsvári tárlatátogatók 1960-ban ismerkedhettek meg vele, legutóbb pedig 1980 decemberében láthatták reprezentatív kiállítást műveiből a Művészeti Múzeum termeiben. Külföldi kiállításai: Stuttgart, Párizs, Firenze, Stockholm, Bagdad, Budapest, Buenos Aires, Tokio, Tel-Aviv, Berlin stb. 1965-ben elnyerte a Képzőművészek Szövetségének díját; 1966-ban a krakkói Nemzetközi Grafikai Kiállítás díjazottja; a Berlinben megtartott 1967-es Intergrafik alkalmával Käthe Kollwitz-aranyéremmel tüntették ki. Jelenleg Bukarestben él.

— Sokpatájú, sokmellsőlábú, ágaskodó, taposó-tipró, szenvedő ló; körülötte kicsi, kardosan berzenkedő lovasok.

— Lebegő gömb tetején csüggedt férfi ropja a kazacsokot, meztelenül. Nem messze tőle talán az ikertestvére, elgyötört-mozdulatlan áll.

— Egybeolvadva (viking?)hajó és férifej — két kézre támaszkodva a gondolat óceánján új eszmétájak felé hajózik... Lendülettel és szomorúan.

— Fedél nélküli könyv körbekötött lapokkal — nincs vége, és nincs eleje —, folyvást lehet és kell olvasni. Aki olvassa, valószínűleg maga a művész. Köleseyt nem ismervén, nincs rajta felirat: „Itt az írás, forgassátok / érett ésszel, józanon...”

— Dagadó izomzatú, hipertrófiás kezű-lábú emberek rakják a piramist. Nem tudják, nem tudhatják, mit építenek, mert csak azt a követ láthatják, aminek éppen nekifeszülnek, ha egyáltalán látják, mert ezeknek a sziszifuszoknak nincs fejük. Vagy mi nem látjuk?

— Meggyötört fej — menetelő dobosok, ló és lengő lobogós dárdák jönnek ki a fejből — vagy hasitanak bele a fejébe.

— A képen kívül ered a messihs vonal, amelyet a rajzolt rajzoló behúz a képbe — s bevonja általa a külvilágot a rajzba. Töprengő fej a vonalat rajzolóé; a könyöke hajlatában egy másik, kisebb, töprengő alak ugyancsak rajzoló!

— Hagymakupola-tömkeleg alatt, a föld rétegeibe olvadtan aszkétaarc, felette lebegő, átszellemített kéz, hieratikusan tartásban... Kupolával koronázott fejek... kupola, fölötte a levegőben guggolást táncoló angyalokkal...

— Dinoszauruszhoz hasonló összörnyetegek gyöngéd ölekezése gótikus ívben és gótikus ív alatt. — Körülöttük: a reimsi székesegyház, repülő pille-nő, (ropsi?, leonardói?) madonna feltárt keblekkel a szörny egyik farka-csavarásában; a másikban hatalmas billenőkocsi.

Gondolkodó, önmarcangoló ember Chirnoagá. Parabolákban fogalmaz. De mindig képszerű és megdöbbentő a látvány is, nemcsak a rejtett vagy alig rejtett tartalom. Remek a rajza, drámái, sőt tragikus már a duktusa révén is. Árnyékokat ömleszt és fényeket ragyogtat az áttetszőség, az immaterializálódásig, az absztrakcióig. „La pittura é cosa mentale“, s a grafika még inkább. Már a festészet is áttétel a háromból a két dimenzióba, de legalább megmarad benne a természetből a szín. A grafika — esetünkben a vonalas rajz, a rézkarc — még inkább absztrahál, mert „vonal nincs“, és ha vonalat hozunk létre, azzal létrehozhatunk bármit.

A „formabontás“ feliratot hordozó paravánok mögé bűjt rajzolni nem tudás, a rajzolni nem tudás piederesztálra emelésének, a rajzolni nem tudás mímelésének, az imposztúrának korában, a hozzá nem értés és a kontárság kultuszának korában nem áll szépen, sőt jól rajzolni, miközben a céhbéliek a kontárokat utánozzák, míg maguk is azzá válnak. Burjánozhatnak a hang nélküli énekesek, dadogó szónokok, s azok, akik a valódi dadogást mūdadogásnak álcázzák, kotta-analfabéta zeneszerzők és műhelypróbaötlet-krikszkrakszokkal kiállításra jelentkező művészek: Chirnoagá végzi a magáét, amire belső sorsa hajtja. Ugyanazt a motívumot többször is előveszi. Nem új „vázlatot“ csinál, hanem újra- meg újrafogalmaz egy plasztikai gondolatot.

AZ ANGYAL MOSOLYA. A rajztudásnak ezen a szintjén a pusztán mesterségbeli-technikai nehézségeket és problémákat figyelmen kívül hagyhatja, s arra összpontosíthat, hogy eljusson — s minket is eljuttasson — olyan tartományokba, melyekben a fogalmi gondolkodásnak gyengébb a potenciálja, mint a képszerű fogalmazásból eredő intuíciónak.

Érzelem, gond és gondolat egybeszövődik: a tiszta, pontos vonal, a kifejező rajz az amorf vonalsűrű kuszá homályával egyesülve egymást hordozzák.

Hatalmas erő nyilvánul meg ezeken a lapokon. De a kommunikációnak ezt a fokát elérni nem lehet sem könnyen, sem olcsón. Az erő mellett a kínlódás, a vívódás, a benső küzdelem is megnyilvánul.

Árad a sok mondanivaló. Nincs sem idő, sem szükség az eredetieskedésre, a formái „noch nicht dagewesen“ újdonságokkal való porhinto manipulációkra. Kreatív lényéhez híven Chirnoagá nem formabontással jeleskedik, hanem világgá kiáltandó lelki tartalmához keresi, s expresszívvé alakítja-hajlítja a formát. Nem leír, nem magyaráz, hanem kifejez és sugall. És áramlatokat indít el a lélek mélyvizeiben. Chirnoagá anatómiai tudása megdöbbentő. Persze előfordul például, hogy a lónak három mellő lába vagy az embernek több keze van. (Ha van patológus anatómia, kellene lennie expresszív anatómiának is. E szaktudomány professzorának öt javasolnám.) Valószínűleg feltételezi a nézőről, hogy tud kettőig számolni, és azt is, hogy ha az előírtnál több végtagot számlál, megérti, sőt megérzi ennek az okát. Nem, az ő eredetisége másutt van.

Árad képein a mondanivaló. Ennek a kifejezéséhez nem áll nagy hagyományokat feléleszteni. Segítségül hívja a régi pályatársakat, idézvén őket, Leonardót,

Hieronymus Boscht, Dürert, Goyát... Idézi őket, mint Michelangelo della Querciát, mint Raffael Michelangelót, mint Velázquez Tiziánt, mint Picasso Velázquez. Vagy mint Bach Vivaldit, Brahms Haydnt, vagy Bartók a szlovákok, románok és magyarok népdalait.

Idézi Leonardo angyali mosolyait és Goya pokoli gyöttrődéseit. S néha, míg Leonardo szellemét idézi, Goya kísértete jelenik meg.

Ismét és ismét feltűnik ezeken a rajzokon Leonardo da Vinci demiurgoszi kezének és szellemének emlékezte. Mint utalás, átélés, mi több a plasztika nyelvére átvitt idézet. *Írásban is*: leonardói tükörírásban vagy hozzá intézett, elkötelezett vallomásként. Megjelenik repülő emberalakban, illő, megfoghatatlan női mosolyban, angyali szépségben és démonvállon, konstruált denevérszárnyként. (Leonardo a *pipistrello*, a denevér szárnyát tartotta az emberi repülés céljára alkalmas mintának.) Leonardói repülő ember száll a Michelangelo-kupolán túlburjánzó Manhattan-felhőkarcolók fölött; Leonardo-madonna emelkedik a Cerberusz-torony fölé. Egy leonardói szépség, szőlőfürttel a kezében, mintegy beletörődve adja meg magát egy löféjű monstrum alázatos ölelésének. XX. századi goyai és boschi rémségek között ismét rátalált a leonardói mosolyra — vagy menekül hozzá.

Az architektúra iránti vonzódása is közös a Leonardóéval. Római reminiszceneciák: Titus-iv, Antoninus és Faustina temploma, a Santa Maria in Cosmedin tornya mellett utal a Pantheonra és Brunelleschi grandiózus kupolájára a Leonardo megszentelte reneszánsz Firenzében. Az előtérben pedig minden rajzon az ember, egy ember. A kupola előtt a koponya, mert mindezek a romok és épületek (s talán jövőendő romok?) nem díszlet, szintér vagy háttér, hanem jelkép és minta és emlékeztető arra, amit az ember alkotni (és elpusztítani) képes, amihez kötödni érdemes, és aggódni érte, és tenni is valamit, talán. Vagy lehetséges: fátum legyen, hogy vég nélkül öldököljék egymást a lovagok a mindmáig dülő, muszáj-örök Anghiari-csátában?

Chirnoagá lelki rokonai, Leonardo és Goya között állva szemléli részvevőn és részvétellel az emberi szépségeket és rémségeket. De mily különbség célban, megjelenítésben és hatásban például csak a leonardói repülő ember és a goyai szálló rém között!

CAPRICHOS DE CHIRNOAGÁ: „Jelképek erdején át visz az ember útja...” — mondja Baudelaire. Chirnoagá parabolái Goyával tartják a rokonságot. De az ő értelme nem alszik, bár szörnyetegeket szül. Rajzeszköze nyomán sötét kontúr kapnak napjaink problémái, a kóolajválságtól a Münchhausen lovára felkapaszzkodott diktátorokig, koszorúval üres fejükön.

Boschi elemek is fel-feltűnnek Goya-parafrazisain. Egy karcán (*A rettegés idői*) az utolsó ítélet harsonáit fújják, az emberarcokat gázálarc teszi szörnyopofákká és — vállán Leonardo-elképzelte szárnyakkal — démon gyötör fejjel előre zuhanó Rubens-asszonyt. Egy másikon Goya egy lelakatolt, illetve leanyacsavazott fülű kreténjének a testvére tükörbe néz, nyakában a párja, aki benzinkútnál használatos gyűrűs csövel tölti a fejébe a drága nedűt. A cső az alfelen jön ki, innen táplálja olajszomjas társát. Ez „Heil!”-re emeli kezét, nyelve nyalásra lóg ki; a tükörben magát bámulja... Grotteszk és neveléses és taszító és félelmetes.

Az árnyékok sűrű vonalhálóiba néha alig kibetűzhető szöveget rejt el. Egy rajzán azt írja, hogy Goya sem szerette a folkzenét. Mintha Goya búcsújáró gitárosait látnánk — Brueghel vakjainak menetében. „Che bello, che bello vivere, cantare, ballare, far amor senza...” (Mi szép, mi szép élni, dalolni, táncolni, szerelmeskedni, anélkül, hogy...) — éneklük önkívületben, s táncolva tántorognak befelé — egy labirintusba.

LABIRINTUS. Egyik nagy, obszesszív motívuma ez Marcel Chirnoagának is. Mert a labirintus, mint épület, az ókori Egyiptomban kezdte meg művelődéstörténeti pályafutását, hogy folytassa Krétán és Itálián át Rómáig, ahol dekoratív padlómozaik, majd a görög katedrálisok padlóján térdepelve végigjárható néhány száz méterre lerövidített zarándokút lett belőle, az életveszélyes tengeri és szárazföldi utak helyett. Labirintuson csúsztak végig, hogy elérjék legalább a szimbolikus Égi Jeruzsálemet. Ezek a labirintusok, bár hosszúak és kacskaringósak voltak, de csak egy út, egyetlen ösvény volt bennük, s ha az ember térdén csúszva, hűségesen tartotta a vonalat, nem tévedhetett el, s biztosan eljutott a közepén elrejtett fiktív célpontig. A másik típus, a krétai Daedalustól Borgesig a valóságos útvesztőt jelentette az ember számára, amelyben nem ismerjük sem a Cél, se annak a helyét, sem a hozzá vezető utat. S ha egyszer benne vagyunk, a kivezető utat sem. Ez a labirintus, az emberút szimbóluma obszedálja újra Chirnoagát. Hol az embert — embereket helyezi a krétai labirintus Minótauroszt őrizte falai közé, hol magát a labirintust helyezi az ember koponyájába, ahol útját veszti, eltűnik a gondolat, s marad a gond. Mert a labirintust felépíttethetjük egy titok elrejtése vagy véráldozatra szánt em-

berek elveszejtése céljából, de lehet labirintus szép, boltozatos koponyákban, mi-bennünk is. S ezeket a labirintusokat gyakran mi magunk konstruáljuk. De ember, egy Brunelleschi, egy Michelangelo építette föl — és először gondolatban! — a grandiózus kupolákat is, melyek a göcsörtös-fájdalmas, gyötrődő kezekbe temetett töprengő arc fölött boltozódó, labirintust rejtő koponya fölé magasodnak. Itt is egy homályba vesző, alig kibetűzhető, kusza felírás: „Mindenki labirintust épít magának, mindenki a maga labirintusával és mindnyájan... (?)”

Egyik rajzán a toronyblokk-labirintusba falazott kétségbeesett ordítása visszhangzik: a valóság abszurduma. (Egy könyvcím korunkból: Gustav René Hocke: *A világ mint labirintus.*) Egy másik, hatalmasan falazott labirintusban zsákutcába jutott apró emberkék — halálos áldozatra szántak? — egymás vállára kapaszkodva próbálnak kimászni, s nem tudják, hogy hiába, mert a falon túl ismét fal van, újabb kamra, végeérhetetlenül. És különben is: ott van, az egész fölött, a Minótauros baljósan-búsan, fehérhályogos szemmel, marhafejjel, emberököllel. A ki-törni akaró emberek csak egy más fülkébe-cellába jutnak, még közelebb a szörnyhöz.

A rettenetes az, hogy ez a szörny — s a többi is — remekszépen van meg-rajzolva. Ez teszi létüket még tragikusabbá. Mintha maguk is sajnálnák, hogy ször-nyetegek, melankolikusan nézik áldozataikat. Összekapcsolja őket a sors. (Valaki, évszázadokkal ezelőtt, talán a vallásháborúk korában, azt mondta, hogy a mártí-rokat nem a hitük, hanem a hóhér teszi mártírokká.) Thészeusz elsősorban a Minó-tauroszt tette hőssé. A Minótauroszt pedig Thészeusz vitte be a mitológiába, a halha-tatlanságba.

Jorge Luis Borges egy megrendítő írásában Aszterión, a Minótauros szóvá-rogra várja legyőzőjét, gyilkosát, szabadítóját...

LÓ ÉS SZOBOR. Lovak, lovak, vaspatások, pegazusok, s a fájdalom hörgő szobrai: a lovak is hozzátartoznak Chirnoagá szimbólumleltár (lélektár?)-darabjai-hoz, obszesszíven, piederstállal vagy anélkül. Piederstált rajzol egy üres koponyába, gondolkodó a fej, a kéz tartása, de hiányzik az agy: a fejben egy lovasszobor. Torlódnak egymásra a rajzolt látomások. Egyik legpregnansabbja a fél-lovasszobor. Fél ló, mint a Münchhausen-báróé, nemes a fej és a láb tartása. Fél hátán (mert csak a faráig van teste) cézári mellszobor. Üres arc, koszorús fej, palást-drapéria fityeg le róla. Nincs teste, se szeme, csak orra van meg álla alig ujjnyi hom-loka alatt; szeme, arca helyén űr, ám mellszoborhoz illő gipszalapzata mintha oda volna növe a piederstál-lóhoz. A távoli messze-mélyben, a lópata alatt kiterjedt épülettömkeleg. Imponáló az arctalan Cézár, ahogyan léptet a fél lován.

A rajzolt szobortól a faragottig csak egy lépés van, s a valódi tehetség ezt is megteheti. Bizonyítja Chirnoagá néhány szobra. Ugyanaz a szellemiség hatja át

őket, mint a grafikai, a tragikum s a groteszk humor keveréke. A fájdalom pácában ázott a fájuk.

Embernagyságú löfej, fájdalmasan nyihog, bár hangja nincs. Homéroszi hősök sisaktaraja lóg vasból a fej mögött. Megdöböntető és megremegtető. Mit lehet egy löfejfel (is) kifejezni! A parthenóni klasszikus csiszolmányvívő szépsége, a tökély és a gyönyörűség megfogalmazása után, itt, a fájdalom, a győtrelem és tragikum fába vágj megfogalmazása, életnagyságon felül, elbírható nagyságrenden felül.

A „kisértetszobor“ szinte testtelen test, melyből csupán a kezek öltének formát és a hosszan nyúlt fej, keserű szája, vakai szem, csak éppen azt nem tudjuk, melyik a világtalan: amelyik csak sejjik egy sötét szemgödörben, vagy amelyiken — mint egy lyukon — keresztül látni a túloldalára, a fejen túlra. A fanyar vigyori fejet — mint álhaj vagy fejfedő — egy halott, de egykor élő-volt fácán lekonyuló szárnyával védően beborítja, farkát kackiásan magasra emelve. Hideglelősen meg-rázó, komikus tragikum.

KEZEK, kezek mindenütt, rézkarcon és rajzon, göcsörtös kezek, kifejezőek, fájdalmasak, bütykösek és finomak, alkotó, érző, fájó és imádkozó kezek. A szellem rezdül rajtuk, mint ritka arcokon. Elkínzottan egybekulcsolva vagy bunkósan fenyegető ökölbe szorítottan. Kifejező a mozdulatuk, és kifejezőek az őket megfogalmazó, körülíró, körbefonó vonalak. Néhol még a lábszárak is kézben végződnek, s így négy keze van a szörnyofának. És a tágra nyitott maszk szem ürege belsejében, hátul, mintha emberszemek lennének, rejtetten, rejtőzve a maszk, az álarc mögött, az élőnek tűnő szörnyeteg műlárvéja belsejében.

Látomásos rajzok, szorongásos előérzethől rézbe karcolt próféciák. Van olyan rajz is, ahol a vonal felőlünk indul és fut bele a rajzoló rajzó tollába. A vonal összeköti a nézőt azzal, aki meghúzta a vonalat: a rajzóval. De melyikkel? A transzcendált néző áll tágra nyitott szemmel, míg forogtatban elvonulnak előtte az álomlátás képei. Mind értelemmel, jelentőséggel teljesek, ha nem is férnek bele egy szótárnyi nyelvezetbe. Mint az álom, amelynek értelmét keressük. S ha nem is találjuk, tudjuk, hogy hordoz jelentést. A válasz bennünk van, mint a kérdés. Tudjuk, de kimondani nem bírjuk, mint az ismert, de elfelejtett szót.

Látomásos jelenetek, a művészettörténet legnagyobbjait idéző és felidéző motívumok, néha rangjukhoz méltó művészi-technikai fogalmazásban. Reminiszcenciák, plasztikus idézetek egy szellemi rokonuktól. Nosztalgikus visszavágódás régi magaslaton járókhoz. Megidézése szellemüknek, mai érzések-szorongások megfogalmazása az ő jelrendszerükben, a boschi pokolszüleményektől a leonardói szeráfjelenségekig. Nem epigonjelenség ez, hanem a plasztika mágusainak érintése ihlette mű.

A mai fájdalmakat panaszolja, tegnapok borzalmainak visszatérésétől tart, régi győttörtetéseket idézve vetíti fel a neobarbarizmusra programozott sznobernetikusok által érvénytelennek nyilvánított, de mindnyájunk lelkében élő és sóvárogva vágyott harmonikus és tiszta szépséget. Az emberi test és a nagy építészeti zenélő vonalait, a gondolkodás kimunkálta emberfej magasztosságát. Szörnyetegeket is rajzol, hogy jobban megértsük, farkuk végével buldózereket körülgyűrűző, jurakorszakbeli Contergan-hüllőket, a borzalom paradigmáit. Ugyanaz a kéz segítette a világra őket, ugyanabból az agyból pattantak ki, mint a szeráfok és madonák és a paradicsomi gyümölcstestű ölelkező párok. „Parallèlement“, mint Verlaine mondta. Minden kitelik az emberi agytól: még a jó is. Meg a szépség.

Anatómiai tudás plusz megjelenítő erő teszi plauzibilissá a teratológia mintapéldányait, az abszurd anatómiáját.

Labirintus, Minótauros, anatómia, atom, hidrogén, neutron, apokalipszis: szép csengésű görög szavak, akár csak „harmónia“ vagy „esztétika“. Az *Iliász*ban vannak ilyen kellemes akusztikájú hangzatok, a hősköltemény-remekben, amely leírja, hogyan „munkálkodtak“ tíz évig a legtehetségesebb görögök egy város, egy kultúra elpusztításán. Munkájuk olyan „eredményes“ volt, hogy csak háromezer év után kaparták ki a maradványokat a föld alól.

Marcel Chirnoagă talán egy új Ilion vagy Armageddon árnyékát érezte rajzlapjaira vetülni, miatt dolgozott. De Érisz-Discordia istennő kétes ajándékának, Páris almájának legalább nem volt petróleumszaga.

Idők múltával kisebb-nagyobb fények, őrütek gyúltak ki világítón vagy figyelmeztetőn. A századok során most még egy órszem gyújtotta meg jelzőtűt.

KEZESSÉG

„Paraszt“ voltam Hollandiában

Magadban nevelsz? — lepődött meg János barátom. Magamat nevetem — feleltem őszintén, miközben megálltunk a járda szélén, a holland őszben. Diákkoromban, a Székely Mikó Kollégiumban naiv narodnyik buzgalomunkban — az volt-e igazán? — hevesen vitattuk, hogy milyen is a fejlett parasztság, mondjuk: egy nyugati falu. Mivelhogy a magunk falvaival elégedetlenek voltunk, példát kerestünk valahol itt, az Atlanti-óceán partjainál, dán szövetkezetek, holland állatfarmok táján. Olvasmányaink fordították erre képzeletünk kedves lovának gyeplőjét, de a paripa megugrott, a távolság sok mindent hitelesíthet, álomfalukat rajzoltunk a távoli égre, persze, azzal a

reménnyel, hogy majd az Olt és a Feketeügy mentén fogjuk felépíteni azokat. Mit felelnének nekem ezek a valóságos holland gazdák, ha benyitnék hozzájuk: eze az a modern holland falu, amelyet én majdnem negyven évvel ezelőtt a székely kollégiumban elképzeltem? Az utazás felébresztette diákkori önmagamot, különben is szívesen járok együtt az emlékeimmel. Nyomban eszmélek is: ezek a hollandok aligha válaszolnának bármit, legfennebb udvariasan csodálkoznának, vagy mosolygós pillantással zárnák el az ajtónyílást előlem. Késő este van, mindjárt tíz az óra, ilyenkor nem fogadnak idegent. Nyitva az ajtó, de nem a meglepetésnek. Nap-pal is ki van mérve idegenek számára a látogatás ideje. Ha valaki máskor érkezik vagy éppen bejelentés nélkül, legyen bár a legjobb barát, elfelejtik székkel kínálni. Tapasztaltam, hogy Hágában ez a szokás, mondom Jánosnak, de az kicsit arisztokrata város ma is, elegáns és hívős, mint az Északi-tenger felől érkező őszi szél. De ami Hágában vagy Utrechtben szokás, azt itt, Rijnsburgban is tartják, feleli János. Legfennebb Amszterdam kivétel valamelyest, hatalmas nemzetközi kikötő, ezerféle emberrel, lármával, oldottabb hangulattal és erkölcsökkel.

Bágyadt csend kíséri a falusi járdán, az utcára nyíló ablakok előtt. Bármelyik lakásba beleshetek, kerítés sehol, csak éppen alacsony élősvény a virágágyások szélén. Az egymásba kapaszkodó sorházak mindegyike úgy van megépítve — az egyformaság, különös módon, mégsem hat unalmas ismétlődésnek —, hogy a living-room szinte földig érő ablaka felhúzott függönyként nyit betekintést családi életük színeibe. Egyszerűen nem félnek attól, hogy valaki avatatlan pillantással bekíváncsiskodik a házukba, az életükbe, a gondolataikba. (Mutattak egy levelet, évekig utazott a pontatlan címzés miatt, pedig elég lett volna beleolvasni, hogy a helyére találjon.) A helyi lap szerkesztője meséli, visszatérve a második világháború időszakába, hogy a német megszállók csak drákói büntetésekkel tudták arra kényszeríteni a rijnsburgiakat, sötétítsék el az ablakokat. Három kilométernyire ide a tengerpart — nyugati irányban valahol Anglia —, a partszélen még ott a háború nyoma, a német erődvonat, az „Atlanti fal“ egyik bunkere, talán veszélyes felrobbantani, drótkerítéssel vették körül, ezen persze kíváncsi turisták átjáró helyet tágitottak. Nyitott ajtó is lehet többszörösen kulcsra zárva, válik tanulsággá bennem a tapasztalat, a nyitottság még nem okvetlenül közvetlenség. Az érintkezés annyira modernizálódhat, hogy a telefonóra egyszerűsödik. A hippik, a maguk „uralma“ idején — míg bicikliláncokkal szét nem kergettek őket az amszterdami királysobor tövéből — csupán a nyilvános telefonokat kímélték. Megszálltak éppen üres lakásokat, felrúgták a társadalmi élet minden „ősdi“ szabályát, csak a telefonnak kegyelmeztek. A létfontosságú érintkezés egyetlen biztos eszköze, amit személytelenül bárki igénybe vehet: a nyilvános telefonfülke. János barátom házában — egyik helyi gazdától bérlé — nincs telefonkészülék. Ha valakit fel akar hívni, nem a szomszédba lép át, hanem ki az utcára. Valamelyik délután elhatároztuk, hogy másnap átruccanunk Belgiumba. Brüsszel alatt egy kicsi vallon városkában ismeretlen ismerősöm él, neki viszek üzenetet Erdélyből. Jelentsük be hát érkezésünket. A Benelux államok legkisebb helységeiből is közvetlenül tárcsázzák egymást az emberek, de csak a lakásokba szerelt állomásokról. (A párizsi példa megtanította a postát: egy elromlott utcai készülékről napokon át ingyen beszélt bárki, amerikai városokkal is.) Megyünk és telefonálunk, indult János. Mire a felesége, Hanni asszony — született holland — megriadt, hogy

mire készül az ő csupaszív és segítőkész erdélyi férje: késő délután zavarná meg valamelyik szomszédjukat? Akikkel egyébként — tapasztalhattam — a legszívélyesebb viszonyban élnek. Hat óra után lehetett, ez a hollandok legfőbb étkezésének ideje, ilyenkor — úgy mondják — el lehetne lopni az egész országot. Csakhát a tolvajok is ilyenkor ebédelnek. Veress Károlyékhoz megyünk át, nyugtatta meg a feleségét János. Az más, Veress Károly magyar szobrász, felesége is magyar asszony, s noha holland honosok — a művésznek szobra áll a falu egyik terén —, ilyen dolgokban, mint a hatórai ebéd szertartása, nem olyan kényesek, mint a hollandok.

Sétalunk hát a falusi járdán, csatornák karsú hidjain megyünk át, olyan csend van, hogy halk beszélgetésünkkel is felzavarjuk a megbúvó rucákat. Nincs olyan hollandiai csatorna, amelyben ne úszkálnának récék, nem vadak, szelídek, de még mennyire szelídek, talán meg is simogathatnám őket. A partról etetik őket a gazdáik, vagy tizennégy milliő holland. Egyféle „szent állat“ ez itt, senki nem fogja el vagy vágja le őket. Sanda székely eszemmel arra gondolok: én itt évtizedeken át élhetnék ingyen rucahúson. Csak éppen kiközösítenének az egyébként toleráns holland atyafiak. Amszterdam csatornáinak meglehetősen csíkos vízében is rucák úszkálnak, káka töve helyett hajóból átalakított lakások védelmében költenek. Még a „hippikirály“, egy amerikai fiatalember rogyant hajópalo-tája mellett is rucákat látni.

Ezek a csatornák, keskenyebbek és szélesebbek, a holland élet mindenesei: Amszterdamban — Észak Velencéjében — a csatornákon közlekedő sétahajókról lehet igazán érzékelni a várost, árut is vízen szállítanak az üzletekbe, vendéglőkbe, a kikötőt a csatornán lehet legkönnyebben megközelíteni. Falun pedig a csatorna egyszerre kerítés, itató és dűlőút. A gazdák földjeit csatornák választják el, ezekből iszik a legelő állat, és láttam szénácsónakot is az egyik vízi úton: a széna éppen úgy magasra rakva, mint egy szekéren, ökrök helyett pedig villanymotor hajtotta. Talán senki sem tudná megmondani a csatornák számát, hiszen ha egy parasztagzdaság kettőbe oszlik, új csatornát ásnaak közéjük, néha meg betömik a régieket. Jánosék lakása a Langevaart utca 47. szám alatt áll, utacímje neve egykori csatornát jelez, amit a falu terjeszkedése rendjén feltöltöttek. Néhol még a természetes tengeröblöket is feltöltik. Brüsszélből a tengerparti mesterséges szigeteken — Zeeland tartományon — át közelítettük meg Rotterdamot, illetve Rijnsburgot: ez a szigetorsó lényegében a tengerbe épített autósztráda. Egy másik ilyen sztráda Frizföldet és Észak-Hollandiát köti össze, s egyben lezárja az amszterdami hatalmas tengeröblöt. (Az óceánjáró hajók azóta csatornán érkeznek az amszterdami kikötőbe, a csatorna alatt autótút halad át, éppen úgy, mint az amszterdami repülőtér kifutópályája mélyén.) A harmincas évek elején „kötötték el“ az öböl száját, ilyenképpen a gazdasági világválság miatt munkanélkülivé lettek tízezreit foglalkoztathatták, és a tengerből elszakított öbölben megkezdhették a fenék kiszáraitását. Az egyébként zsúfolt Hollandiában a végtelen tágasság érzetét kelti ez a tengeren átívelő sztráda — mindkét oldalán beláthatatlan víz, amelyben mintha úszna az úttest — és az északkeleti polder, a lecsapolat tenger fenekén szántott gabona-földek. Búzáat valójában csak itt természetnek, meg Hollandia déli részén, az ország szükségletének egynegyedét, míg az urbánus nyugati parti vidéken, az Amszterdam—Haarlem—Hága—Rotterdam—Utrecht közötti „Hollandia városban“ az egymást érő települések közé szoruló kicsi földtáblákon virágkerteteket és állattenyésztést folytatnak. Rijnsburg ebbe a zsúfoltságba ékelődik, a számunkra is jól ismert régi egyetemi város, Leiden közelében. Tipikus nyugat-hollandiai falu, gazdálkodói nagy többségének alig egy hektáros a birtoka, a legnagyobb „földesúr“ öt hektár tulajdonosa. A község lakosságának jó fele gazdálkodó, állattenyésztő és virágkertész, negyven százalék kereskedő, főként virágkövetítő, egytizede értelmiségi. Egyik virágkereskedő névtábláján előnév: van Edmond. Ehhez képest szegény ember, az előnév hajdani nemesi származás ködös múltját takarja, itt nem sokat jelent, de például a nyugatnémet városokban meghatódnak rajta, ott még sokat adnak az effélére. És egy ügyes kereskedő elhanyagolhatna-e egy ilyen ingyen reklámot?

A tejet a felső faluvégről, Kromhout apótól hordjuk. János kuncogva súgja a kapuban, hogy az öreg neve „görfefát“ jelent, amit egyáltalán nem igazol a gazda szálfá-egyenestartása és nyílt beszéde. Egymagában van a tehénistállóban, fejés után maradt itt szőszmőtölni. Tulajdonképpen már nem ő a gazda ezen a portán, a gazdaságot átadta két fiának, ő csak „félérővel“ segít nekik. Négyen — egyetlen fizetett alkalmazottjuk van — kilencven tehenet gondoznak! A fejest, etetést géppel végzik. Tejelő tehenekre és takarmánytermesztésre szakosították magukat. A széna legnagyobb részét vásárolniuk kell. A tehenek napi tejhozama 25 liter, s ha egy állat nem adja meg ezt az átlagot, azt kiselejtezik, vagyis vágásra felhizlalják.

Nagy az adó, uram, mondja az öreg, nem engedhetjük meg teheneinknek azt a luxust, hogy kevesebb tejet adjanak.

Néhol a ház falára felrajzolják a tehénfajta ábráját, amellyel a gazda foglalkozik. Rotterdam közelében, Schipluiden községben egy fekete-tarka lapálymarha (Holstein-Friz tehén) rajza az utcai falon. A gazda, Janus Ammerlaan jó ismerőse Jánosnak, illetve a schipluideni születésű Hanni asszonynak. Az istálló előtt székel szememnek különös csúr: kör alakú, tetőzete magasabbra vagy alacsonyabbra állítható aszerint, hogy mennyi széna van a fődél alatt. Azért költöztetik alább és alább a tetőt, hogy ne csapjon be az eső a takarmányra. Ilyen mozgatható tetőzetű csűröket lehetett látni Erdélyben is, Máramarosban, Szolnok-Dobokában; a harmincas évek végén dr. Nagy Miklós többször is közzétette rajzukat az *Erdélyi Gazdában*, de Háromszéken nem nagyon honosodtak meg, így aztán én most a holland faluban mint újdonsággal találkozhatom velük. Az Ammerlaan-ház előszobájából ajtó nyílik az istállóba. Fapapucsok az ajtónál — végre, egy igazi holland színfolt! —, más lábbelit használnak az istállóban és mást a lakásban. Kopogunk a ház ajtaján, benyitunk a konyhába, sehol senki. Kint, az udvaron, a csűr mellett tartálykocsis teherautó, a tejértékesítő szövetkezeté: a lehűtött tejet villanyegő szivattyúja át a kocsiba. A sofőr leszakítja a műszerről a papírlapot, amely pontosan feltünteteti, hány liter és milyen fokos tej került a tartályba, s leteszi az előszoba asztalára. A tej ára holnap megjelenik a gazda bankszámláján.

Nem félnek a háziak, hogy kirabolják őket? János nevet: mit lehetne elvinni innen? Bútort, ruhát nem érdemes. A használt holmit eldobni gond. A pénzt bankban őrzi mindenki. Rijsburgban — tizenkétezer lakosú helység — három bankfiók cégtábláját láthatom.

Egyetlen gazda sem maga értékesíti termékeit. Nem érne rá, s nem is lenne érdemes. A szomszédos Delftben, a hid- és csatornaépítő mérnökök főiskolájának városában, parasztasszonyokat is láttam — viseletük után ítélve — a főtéri hetivásáron, de kiderült, hogy közvetítő kiskereskedők. A tejet és a zöldséget az értékesítő szövetkezetek vásárolják fel. A virággal hatalmas teherautók indulnak Párizsba, Kölnbe vagy „csak ide”, a közelbe, Brüsszelbe. A virágtőzsdéről hajnalban telefonon megérdeklődik, hol milyen árat kínálnak a tulipánért és más holland virágokért, s a legkedvezőbb ajánlatok szerint veszik az irányt. Ha sehol sincs jó kereslet, a nyugatnémet kisvárosokban kötnek ki a kocsik: nincs annyi virág, amennyi el ne kelne a német temetők kapujában...

Esti sétánkon üvegház előtt állunk meg. Mintha díszkivilágítás lenne benne: a párás levegőben sárgás, vöröses, zöldes fények. Ibolyántúli sugárzás szépíti a virágokat, miként a havasi virágok színei is élénkebbek, tisztábbak. Illendő is, hogy Rijsburgban fejlett legyen a virágkertészet: itt van az egyik nagy virágtermesztő szövetkezet központja, egész Hollandiára kiterjedő működési körrel. Még két ilyen szövetkezet van az országban. A rijsburgi háromezer tagot számlál, évi jövedelme mintegy 200 millió gulden (holland forint). Így már érthetőbb, hogy miért olyan nagy a kereskedelemből élők számaránya a községben.

Míg sétálunk a csendes estében, ha nem illendő is, fél szememet mindegyre megreszkírozom a hatalmas ablakok előtt. Esti ernyedségében pihen a falu. Kényelmes fotelokban ülnek körül az alacsony, hosszú asztal, itt vidám társaság kártyázik. Egy következő házban idősebb hölgy egymagában, kezében könyvet tart, de mintha nem olvasna; szemközt vele bekapcsolt tévékészülék, talán a műsor sem érdekli, de kényelmesebb annál, hogy lekattintsa. Főlöszlegesen fogy az áram? Eszébe sem jut. Lehet, hogy a következő műsorra vár. Hollandiában különböző tévétársaságok osztozkodnak a napi műsoridőn, mégpedig az előfizetők arányában. Minden tévétulajdonos kötelezően előfizet valamelyik társaság műsorára. Ilyképpen maguk a nézők állítják össze a tévé napi programját, a világnézeti, vallási vagy ízlésbeli pluralizmus természetes érvényesítésével. A könyvtárban szintén „szavaz” az olvasó. Egyik délelőtt benézünk a vadonatúj könyvtárépületbe. Nekünk is kezünkbe nyomtak egy kérdőívet: melyik új könyvet javasoljuk megvételre. A könyvtárnak van egy patronáló tanácsa is, ennek elnöke a körorvos, de a tanács ajánlásait bármelyik olvasó kiegészítheti tetszése, érdeklődése szerint. Mindenki személyesen jön olvasnivalóért, kivéve az öregek negyedének lakóit, akiknek házhöz viszik a könyvet. Itt van ez a negyed a könyvtár közelében, kétemeletes tömbházak, egyikben — háromszoba összkomfortos lakásban — Hanni asszony egyik nénikéje lakik. Jártunk nála látogatásban, a rokonság rendszeresen felkeresi. A néni kegyesen nagyon jól bírja magát. Székely tapasztalatom azt látogatja, nem volna-e értelmesebb, ha valamelyik rokon családnál élne a néni? Ott melegebb otthona lenne, mint ebben a tágas, de magányos öregek házában, és ő is segídezhetne a fiataloknak. Éppen esti sétánkom érzem, mennyire ráférne a rokonságra ez az öregek segítség. Egyik üveglak mögül gyermekek bámulnak reánk, ez a kíváncsiság

erősen rendhagyó, János is odafordul, mire a gyermekek harsány zsvavajjal üdvözlik. Egyik sógora háza előtt járunk. Ezeknek már aludniuk kellene, méri fel a helyzetet János. A szülők látogatóba mentek barátaikhoz, a gyerekekre órabéres gondozónő vigyáz, fiatal lány, nem nagyon engedelmeskednek neki a ház uraivá lett gyerekek. Jánosnak kell bemennie egy kis fegyelmezésre.

Miért nem lakik, mondjuk, itt a néni, ismétli meg kérdésemet János, mikor visszajön. Mert nem akar. És ha nem akar, nem kényszeríti erre senki. A saját sorsa legkevésbé. Kijár neki az öregkor külön nyugalma. Szülők sem nagyon élnek együtt a gyermekeikkel, illetve a fiatalok költöznek külön lakásba, ha összeházasodnak. Ez az oka annak, hogy az állandó építkezés ellenére égető a lakáshiány. Mondjuk, Kromhout apó sem lakik együtt a fiaival, megyek tovább ezen a nyomon. Azt hiszem, ők sem, feleli. Közös a gazdaságuk, persze. De a lakásuk miért lenne az? A mi erdélyi patriarkális családi rendszerünk itt kiment a divatból. De vajon otthon divatban van-e még?

Néhány szabályt az újabb nemzedékek külön lakásukba is magukkal visznek. János hívja fel a figyelmet: mindjárt tíz óra, ilyenkor nyitják a borosüvegeket. Aki korábban nyúl a pohárhoz, azt már egy kicsit részegesnek tartják. Ebben a holland faluban — s mindenütt az országban —, ahol tudományos módszerrel művelik a földet, tenyésztik az állatokat, kikísérletezték, hogy melyik szín növeszti gyorsabban a virágokat, makacsul ragaszkodnak apáik, dédapáik időbeosztásához. Hajnalban kelnek a faluban. Könnyű reggelit esznek. Tizenegy órákor kávészünet — a földeken is. A napszámos is kávé kap, bele van számítva a bérebe, de azt a tíz percet, ami alatt a kávé megissza, a gazda levonja a napszámból. Déli két óra tájban falnak valamit, leginkább valamelyik étkezéskor munkahelyük közelében — kantinnak nevezhetném? —, majd hat óra a fő étkezés ideje, miként említettem. Levest ritkán főz a holland háziasszony, legfennebb hetente egyszer; az ebéd húsétel, körités, sok zöldség, gyümölcs, kávé. Este tizkor tölté- nek szeszestalt a poharakba. Hogy rövidebb idő maradjon a berügásra? — kértem kuncogva. János azonban nem sok részeg embert látott Hollandiában az elmúlt esztendőben. A borivás szertartás, a tízórai üvegnyitás, mint az egész napi időrend, mintha megtartó bizonyosság lehetne az állandó változásban.

Éppen a Spinoza-ház előtt mondja ezt János, a Spinoza-laan sétány 29. számánál. Jó hely az elmélkedésre. Különálló ház, építések nem voltak divatban a mai sorházak, egymást ismétlő belső beosztásukkal. A múzeumszobában — a ház maga egy rijnsburgi lakosé — faragott asztal, hátsó székek, kicsi képek a falon, nagy ablakon árad a napfény. (Déltájban jártunk bent.) Világosság kellett a ház előbbi gazdájának, a kirurgusnak, de világosság kellett a filozófusnak is, aki gyémánt- és üveglencse-csiszolással kereste meg a kenyerét. 1660-ban, 28 éves korában menekült ide, családjából, vallási közösségből nézetei miatt kiátkozva, s az itt töltött három esztendőt a filozófiatörténészek egyik legtermékenyebb korszakának tartják. Olyan kemény átokkal a fején menekült ide, amit csakugyan a legnagyobb jellemek képesek csupán elviselni. Nekem egyik sarkigazsága motoszkált a fejemben, míg a Spinoza-szoba praktikus berendezését nézegettem: a bölcsesség legalább annyira nyilvánul meg a veszélyek elkerülésében, mint a vállalásukban. Az *Etiká*-ban olvasható ez. Bizonyára már itt is dolgozott ezen a fő munkáján, amelyet élete végéig csiszolt, mint a roppant kemény gyémántot, s csak halála után jelenhetett meg. Mit tud ez a falu fogadott fiáról, aki legnagyobb híret keltette a világban Rijnsburgnak? A helyi lap szerkesztője úgy mondja, hogy egyvalamire emlékeznek az egymást követő nemzedékek: ez a különös bujdosó a korszak egyik legjobb gyémántcsiszolója volt. Benedictus de Spinoza filozófiai racionalizmusáról nem mindenki tud a faluban, bölcséleti nézeteivel — ha ismerné — nem mindenki értene egyet az erősen puritán protestáns faluban, de azt megjegyezte róla az iratlan emlékezet, hogy az esti csöndben bölcséleti munkái fölé hajló amszterdami menekült a legjobb kézművesek közül való volt. A holland emberek pedig nagyra becsülik a szorgalmat és a szakmai hozzáértést.

Más egyébre is emlékezik Rijnsburg, illetve helyi lapjának főszerkesztője, Simion Cornilius Hendrich Leenheer: hogy tudniillik Spinoza autodidakta tudós volt. Ezt egyféle rokonérzésből mondja Leenheer kolléga, lévén maga is az önművelők közül való. Pénzkereső foglalkozása a pékmesterség volt, hatvankét esztendő koráig sütötte — felesége segítségével — a rijnsburgiak mindennapi kenyerét és kalácsát. Nagy község, de kevés kenyeret fogyaszt; városban, falun egyképpen ez a szokás errefelé. Vállas, erős férfi most is, hetenkét esztendősen, fekete keretes szemüvege mögött a zöldes szembogár nyílt, közvetlen emberre vall. Fiatal kora óta a régészet izgatta. Itt, a Rajna torkolatvidékén az eke mindegyre római kori leleteket dob fel most is. A rómaiak és a germánok határa húzódott erre, a limes, s az ezeresztendő emlékek megragadták Leenheer pékmester képzeletét.

Egy rijsburgi barátja, Wilhelm Glasbergen prehistóriát tanult Groningenben, aztán az amszterdami városi egyetem tanára lett. Ettől a professzortól minden régészeti könyvet kölcsön kapott, és a rijsburgi pékmester két dagasztás között is olvasott, jegyzetelt, zsebéből soha nem hiányzott a papiros és a ceruza. Alaposan beleáshatta magát a régészet tudományába, ha az országos régészeti társaság levelező tagjává választották, öreg korában pedig — négy évvel ezelőtt — megkapta az „Ezüst Szekfű” tudományos kitüntetést, ami nagy rang lehet a holland régészek között, ha egyetemi megbízatásból nyaranta diákok ásátásait irányítja. Nem szerzett közben valamilyen diplomát, kérdeztem, hogy tudományos címét pontosan feljegyezhessem. Diplomafétises szemléletem alaposan elszégyellheti magát, mikor zöld szemével csodálkozva néz meg: a római korszok, téglák még soha nem kérték tőle a diplomát...

Őt gyermeke azonban már törődik a diplomával. Egyik fia művészeti akadémiát végzett Rotterdamban, most reklámfőnök Haarlemben. Lányai is értelmiségiek, legkisebb fia egyetemista Leidenben, történelmet tanul, de a zene szerelmese. Leenheer szerkesztő úr reméli, hogy végül is ez a fia fogja folytatni az ő kutatásait a Rajna torkolatánál. Ha ugyan talál majd magának katedrát ezen a vidéken. Tanári „túltermelés” van az öreg holland egyetemek hazájában, a központi kihelyezés, a biztosított katedra ismeretlen. Mindenkinek meg kell keresnie a maga helyét. Ami a mi egyetemistáink szerint — nem is ok nélkül — igen értelmes gyakorlat. Leenheer kolléga Rijsburgban mintha másként vélekednék erről.

De hát egy főszerkesztőnek csak van annyi befolyása, hogy a fiát hazahozza, jegyeztem meg. Ezen elmosolyodik. Nem hatalom az ő lapja, a *De Rijsburger*, még ha tíz nagy oldalon jelenik is meg hetente. Néhány esztendeje vette át a szerkesztését, miután a felesége csigolyakopása miatt a pékséggel fel kellett hagyaniuk. Az újságírásnál több gondot ad neki a tördelés meg a korrektúra. A lap négyötöde ugyanis fizetett reklám, helyi meg leideni cégek hirdetései. Köztük az új rijsburgi nagyáruházé, amely — az előttem kiterített lapszámban — azokat az élelmiszereket kínálja, amelyeket itt olcsóbban lehet kapni, mint másutt. Sajt, sonka, kenyér, alma, gyermektápszer, kávé, üdítő italok. A „Supermarkt” árakat csökkent, mikor gazdasági világválság van mindenütt... Leenheer megint mosolyog: egy új üzlet másként nem tudja kialakítani a vevőkörét. És majd azután? Miből kárpótolja magát az üzlet, ha most ráfizet? Elakadunk, nem nagyon értjük egymást, öreg kollégám az én kérdéseimet, én az ő csodálkozását a kérdéseimen. A *De Rijsburger* címlapján nincs ár, ami megint meglepetés számomra. Előfizetni lehet ugyan a lapra, évi hét és fél gulden a díj, de ez nem kötelező, a lapot enélkül is pontosan megkapja mindenki. Kisdiákok hordják szét, dobják be minden ház postaládájába. A gyerekek a kiadóhivataltól zsebpénzt kapnak, ezért leg többjük ebből szervezi meg nyári utazását, társaival együtt, szülők nélkül, persze. Mi az ingyen újság titka? Ismét csak a reklám: melyik vállalat hirdetne abban a lapban, amelyet nem olvasnak?

Egy másik lap is megjelenik Rijsburgban, ugyanilyen jelleggel. Mindkettő 1928-tól hetilap, mondja Leenheer kolléga, nekem pedig Székelyudvarhely, Kézdivásárhely jut eszembe, ahol a húszas években szintén két helyi hetilap jelent meg, persze, szegényesebbek voltak, és pénzért adták őket, hiszen az egyetlen szerkesztőnek az újságjából kellett megélnie. A *De Rijsburgert* mélynyomással készítik, ami illendő Hollandiához, ahol az 1600-as évek elején már űzték a nyomdaipart, ahová a mi Tótfalusi Kis Miklósunk betűmetszést tanulni kijött. Jó tanítványa a szakmában, Molnár József tanulmányok sorában deríti fel Kis Miklós uram hollandiai tevékenységének színhelyeit. És szerkeszt Leenheer kolléga egy folyóiratot is, *Flora news* a címe, havonta jelenik meg, szakmai közlöny; ennek már nem kell telezsúfolnia hasábjait reklámokkal: a virágkertészek szövetkezete adja ki.

Persze, a szerkesztő úr hetilapjában sem tagadja meg történészi-régészi szenvedélyét, a rengeteg hirdetés mellett teret enged Rijsburg múltjának. A település jó ezer esztendő bizonyított történetével büszkélkedhetik. A település neve, Rajnavár — lévén az egyik Rajna-ág torkolatánál — még a hatalmas frank király és római császár idejéből való, Nagy Károly birodalma kiterjedt idáig. Ezen a helyen volt az első hollandiai vár, az első grófság. Holland: holt-land, vagyis fa + föld... Edmond nevű apátság létesül itt, ahol 700 körül jelent meg a kereszténység... A grófság urai innen jártak el ítélkezni a környékre, míg 1200 körül át nem költöztek Hágába. Pénzt is vertek Rijsburgban, az itt készült érmét Oroszországban találták meg, a Volga mentén. olyan messzire jutottak el a mai virágkereskedők ősei. Hajóval mentek búzáért. Kolostori falu volt eredetileg. Maga a kolostor óriási mezőgazdasági üzem központja, a szerzetesek írás-olvasásra és a földművelés tudományára tanították a rijsburgiakat. A kolostor a spanyol hódítókkal vivott 1574-es harcokban elpusztult. Kolostor meg vár volt ezen a helyen,

lényegében az első holland grófság központja, mégsem vivott ki magának városi rangot? Rijnsburg soha nem volt város, most miért akarna az lenni, csodálkozott a lapszerkesztő. Egy helység rangját nem a címe adja meg, hanem a kultúrája és a civilizációja, műszóval, az infrastruktúra, nem igaz? Különbösen is, itt a szomszédságban a nagyváros, Leiden, a legrégibb holland egyetemmel.

A spanyol hódítások kora, amely várakat rombolt szét a Rajna torkolatánál, immár hideg történelem. A második világháború máig üszkös seb a lelkiismereteken. Leenheer szerkesztő úr kétszer is megkérdezi, tudunk-e róla ott, a messze Erdélyben, hogy a hollandok milyen bátran dacoltak a hitlerista megszállókkal? Erdélyben tudunk kell erről, mert úgy értesült, hogy a Kárpátok belső karéja a tolerancia földje volt mindig, mint Erasmus hazája itt, Rotterdam környékén. A második világháborúban tízezerrel hurcolták el a rotterdami zsidókat. Az emberség próbája lett, hogy mentésük őket. Egy rijnsburgi holland virágkereskedő — H. Heemskerck — négy zsidó gyereket vett magához. Neki tíz gyermeke volt már. Aztán a zsidó gyerekek a virágkertész egyik rokonától a másikhoz kerültek, nevet cseréltek, megmenekültek. Ha nem rejtik ilyképpen őket, nem maradhatnak életben. Közel ide az az amszterdami padlás, ahol Anna Frank bujkált, és ahol elfogták. E négy zsidó gyermek a háború végén már azt sem tudta, mi az igazi neve, kik voltak a szülei. Megmentőik lelkiismerete pedig azóta sem egészen megbékélt, amiért csak a gyerekek életét szabadíthatták meg a pusztulástól — az identitásuk árán...

János azt mondja, mikor Leenheer kolléga elmegy, hogy a szerkesztő is két zsidó gyermek életét óvta meg a legnehezebb hónapokban. Nem szokta felemlíteni.

Hagyomány az emberség, a tolerancia, a mások egyéniségének megbecsülése, mert hagyomány itt a ragaszkodás saját lelkiségükhöz, szokásaikhoz. A szociológiai kutatók zavarba is jöhetnek talán Rijnsburgban: végtére is, rohamléptekkel haladó vagy éppen konzervatív falu-e? Állattartás, virágkertészet, életmód: a huszadik század végének legmagasabb holland szintjén. De közösségi hagyomány maradt az ősi virágünnep, amelyet olyan gondosan megtartanak, mintha a sorsuk függne tőle. A Flora virágcsarnok rendezi évente a szomszédos falvak, városok fiataljainak részvételével. Hanni asszony egészen tűzbe jött — pedig nagyon nyugodt természetű —, míg jósolta, hogy milyen lesz a felvonulás szombaton (a vasárnap szigorúan a magánélet és az egyházi rendezvényeké), elől a zenekarok, aztán jelmezes fiatalok, helységek szerint, este lampionparádé, a virágcsarnokban játékok, kötélhúzás, kötélmászás, szórakozás. Vetélkedés és seregszemle, mint a mi itthoni tévés Kaláka-műsoraink. De hát hideg napra ébredt azon a szombaton Rijnsburg, a Golf-áramlat sem enyhítette a metsző szél erejét, s az éjszaka esett is, ami egyébként eléggé megszokott az Északi-tenger partján. Sajnáltam, hogy a folklórünnepség-számba menő felvonulást nem láthatom. János barátom nem mert jósolni. Hanni asszony azonban bizonygatta: nincs miért aggódnom, népnépszínház még soha nem maradt el Rijnsburgban.

Másnap zenésző ébresztett. Szaladtunk a főtérre. A komor, késő őszi napon, egész délelőtt, negyvenegy csapat jelmezes fiatal vonult végig a zsúri előtt, majd az utcákon, mindegyik saját zenekarával és mindegyik más-más alakzatban, eltérő léncélépésekben. Jöttek a szomszédos Leidenből, de a távolabbi Utrechtből is. Leenheer szerkesztő úr lapjának 1980. október 14-i számát hazahoztam, benne fényképes beszámoló a fesztiválról, ha valaki kételkednék...

Késő este érkezünk haza sétánkból. A négy gyermek rég lefeküdt az emeleti szobában. Lent, a living-roomban, a „mindenes” szobában Hanni asszony és a feleségem még beszélgetnek. Minket vártak haza. Ideje hát lefeküdnünk. Az emeleti négy manzárdszoba egyike a miénk. A legkisebb sarokszobában még sokáig fog égni a lámpa: az a János dolgozószobája. Átmegek hozzá, s ezzel századokat lépek vissza az időben. Herman M. János újsí barátom az erdélyi peregrinusk nyomában jár Hollandiában. ösztöndíjasként Apáczai Csere János, Bethlen Miklós, Bod Péter emlékeit kutatja. Pontosabban: a hajdani holland egyetemi professzorok munkáiban keresi a korabeli Erdélyben oly nagy visszhangot, oly sok vitát, ellenállást kiváltott nézetek sugallatait. A példákat, a mintákat hasonlítja össze a mi szellemi örökségünk nélkülözhetetlen műveivel, a *Magyar Enciklopédiával*, a *Logikácskával* vagy a kolozsvári székfoglalóval. Elem teszi kész dolgozatát: *Megjegyzések Voetius Gisbert 1636-os utrechti akadémianyitói beszédéhez*. Szerkeztő János ennek a Voetiusnak a tanítványi köréhez tartozott. Voetius széles látókörű tudós, aki a Csere János szülőhazájából származó műveket is forgatta, a korabeli haladó nevelési — és nemcsak nevelési — felfogásokat foglalta össze. Apáczai pedig — Herman M. János kutatásai újlólag bizonyíthatják — itthoni munkáiban, de különösen kolozsvári székfoglaló beszédében erre a szintézisre is támaszkodott. Szerepel

a mester és a tanítvány gondolatrendszerében egyképpen az egész népre kiterjedő oktatás; és hogy szerepelne az anyanyelvűség mint a tudományok elsajátításának legbiztosabb módja. De kisebbíti-e Apáczai úttörésének értékét, ha tudjuk, hogy Voetius utrechti beszédének gondolatait is kihallhatjuk az ő okos magyar mondataiból? Eszmék áramlása mindig megtermékenyítette a gondolkodást az egész világon. Az a döntő, hogy a befogadó milyen eszmék előtt nyitja meg a fülét, a szemét, a lelkét. Herman M. János kutatásai századok múltán csak erősíthetik Apáczai Csere János tudományos rangját és hitelét, hiszen a magunk mai gondolatai és reményesei visszahangoznak az ő hazahozott, erdélyi magyarrá lett eszméiben.

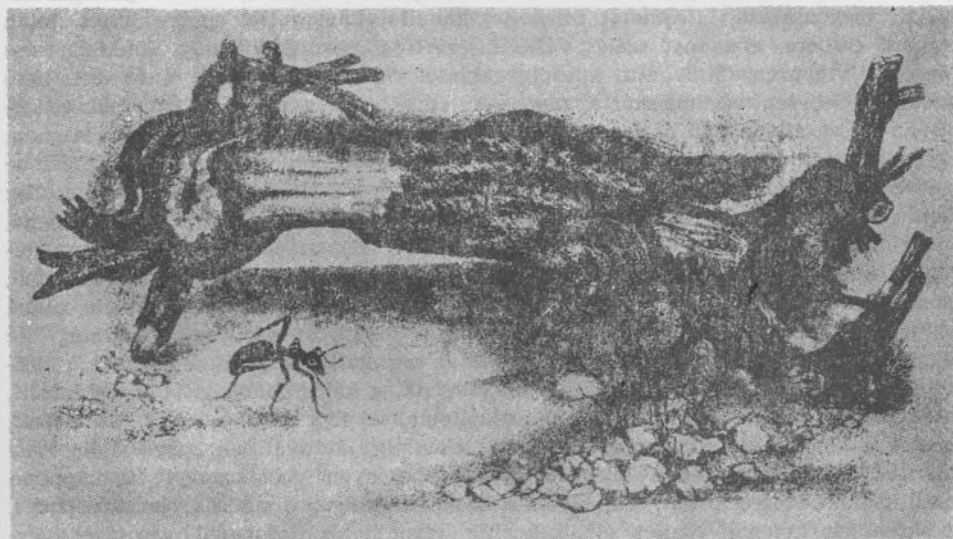
Tudják-e a szomszédok, a rijnsburgi ismerősök, hogy miért jött közéjük ez a mai erdélyi peregrinus? Hát hogyan tudnák, néz nagyot János. Értékeli-e a falu — amely Spinozáról csak annyit jegyzett meg, hogy egyike volt a legkiválóbb gyémántcsiszolóknak — ezt a kutató igyekezetet? János kész a válasszal: itt, Leiden közelében egy kicsit a tudomány varázslata alatt él már mindenki, Leenheer szerkesztő úr is, a virágkertész is, nemcsak a peregrinus diák...

Meglepetésként egy hajdani nyomtatott doktori dolgozat fénymásolatát nyomja a kezembé. A *Disputatio theologica inauguralis* szerzője, az akkoriban szokásos latin nyelvű szóhasználat szerint írva: Georgius Beke Szentgyörgyi, Siculus. Valamelyik ősőd lehet, Gyuri bátyám, mosolygott rejtélyesen János. Soha nem hallottam róla, ámultam el. Régecske élt persze ez a szentgyörgyi székely Beke György, 1640-től 1691-ig. Ennyit kiderítettem róla. A többit esetleg te, egyszer...

Ravaszul így akarna a maga varázslatával megérinteni?

Idehaza hajdani „mikós” barátom megkérdezte, hogy mit is csináltam Hollandiában? Nézd, feleltem, falun éltem, mert ott lakik vendéglátó erdélyi házigazdám, újosi barátom. Egy falu mindennapi életét éltem. Ha akarod, úgy is mondhatom, hogy „holland paraszt” voltam. Mire ő: hát vannak még parasztlak Hollandiában?

**UTAK
ESZMÉK
VITÁK**

Takács Dezső: Fatörzs hangyával

Csapdában

3. Csörgött az óra, a csörgés, éles, szaggatott, izgága hang, kígyózó, csapódó kavicsfűzér elérte, megütötte, takarója, a fehér damaszt huzatú, vörös selyempaplan alól kiugratta, a szőnyegre, a síkossá lakkozott parkett piros-kék, bolyhos védőrétegére lépett, nyújtózott, csontját ropogtatta, lábával barna, szakadt bélésű papucsát megkereste, önkéntelenül éjszakai álmát, színes, mozgalmas tűnyöledését idézte: határtalan réten, vakondtúrásos, lósós-kás, számartövises, kákás, vadmurkos, kutyakapros legelőn járkált, kezét hátrattette, nézelődött, nem messze korhadt, dülöngöző, nyikorgó gémes kút mellett hosszúcsizmás, zacskósapkás katonák karcsú toronnyal, fura, a környezettől mindenképpen elütő építménnyel bajlódtak, rákapaszkodtak, sárgavászson kendőkkel töröltették, aranyozott gömbben, kukoricagránátban végződő csúcsára sárkányt erősítettek, felbocsátották, fellegtelen, izzó égbolt alatt lebegtették, tapsoltak neki, Zsét éltették, a torony, kék levegőben egyensúlyozó, citromsárga alkotmány, óriás ágyútöltény meg-megingott, a közepe táján vágott, elhelyezett kerek ablakok, tágra nyílt, meredt szemek, pengve repedeztek, behálósodtak, mögöttük drapp köpenyes, kapaél szakállú öreg, gyámoltalan bácsi tipegett, billegett, tenyeréből tölesért formált, füléhez tartotta, az éljenzést, odaadó tömjénezést hallgatta, a biztosra vette: alattvalói, a zacskósapkások lelkesedését ellenőrzi, a kép mulattatta, feléje indult, kilépett, gyorsított, megiramodott, sokáig, kifulladásáig szaladt, vágatott, de egyetlen lépéssel sem jutott közelebb, váratlanul megbotlott, elvágódott, homlokát fúkokcsányos dombba, begyepesedett vakondtúrásba ütötte, fülében csörgés, huzamos csörömpölés keletkezett, lábát barna, szakadt bélésű papucsába igazította, csendben kiment, a konyhában a villanyt felkattintotta, tüzet gyújtott, mustár színű lábasban vizet tett fel, csipetnyi teagazt szórt bele, a fürdőszobában hideg vízzel megmosakodott, fogat mosott, felfrissült, álmát megmosolyogta, tizóraját, a két szelet vajaskenyeret becsomagolta, levélboríték-táskájába csúsztatta, a zubogó teát leszűrte, megcukrozta, citrommal ízesítette, kanállal kavargatta, eszébe jutott, talán tegnapi embere, alacsony, széles vállú kísérgetője most is várja, a sötétítőt és a függönyt vigyázva félrevonta, kilesett, tekintetével a túlsó járda innen belátható szakaszát sebesen végigpásztázta, nem vett észre gyanús mozgást, az utcai világításban a vasállványzat oszlopainak szegecsei, a félgömbök, egyenlő távolságban, egyenes vonalban sorakozó, zúzmarás dudorok tompán csillogtak, porcelán csészébe teát csurgatott, asztalhoz ült, szürcsölte, nyugalom szállt rá, ringatta, zsongította: nem zaklatják, menne a réten, kitárt karral rohagálna, dorombolva kanyarogna, a repülőt utánozná, lehet, felemelkedne, a földtől lágyan elszakadna, suhanna, lebegne, a megcsodálására kivezényelt zacskósapkások éljenzését, tapsát hallgatná, szónokolna vagy énekelne, az előszobaajtó szemöldökfája fölé szerelt téglalakú bádogdoboz, kikapcsolhatatlan hangszóró pontos időjelzést adott, mindenkinek, Zsé alkalmazottainak jó munkát kívánt, felállt az asztaltól, csészéjét a csapnál kiöblítette, a csörgőórát b számára beállította, felhúzta, a hálószobába vitte, cipőt húzott, felöltözött, levélboríték-táskáját hóna alá fogta, a lépcsőházba ment, szétnézett, szemét a sötétséghez szoktatta, azután a lakás ajtaját óvatosan maga után csatantotta, az öt lépcsőfokon lelépdelt, a kőlapösvényen végigkopogott, a kapuban megállt, körbe lesett, félt, valahonnan besúgók, kutyás rendőrök, hosszúcsizmás, zacskósapkás katonák tűnnek elő, bekerítik, rárontanak, doronggal, vascsovel, vérárkos szuronnal bántalmazták, büzlő gubanccá változtatják, jobbra fordult, ment,

a hangszórókból áradó induló, ezt hamarosan tapasztalta, nyugtatta, bátorította, lassan egészen magához tért, a kivilágított ablakokon bepillantott, mindenütt munkába készülődtek, sűrögtek, idegeskedtek, rászóltak egymásra, egymást gyűlölettel lehurrogták, így képzelte, feketetarka kutya szaladt az úttestre, egy tehergépkocsi első kereke derékon találta, átment rajta, ellapította, á félrenézett, a baleset utáltatta, ugyanakkor megrendítette, többször hányingere támadt, zsebkendőjébe öklendezett, a makacs rosszullettől, erőlködéstől kibuggyant könnyei arcára csurogtak, hűtötték, a műhelyben, padjánál, a satuba szorított acéllap reszelése, előírt idomná formálása közben igyekezett felejteni, tekintetét, mint lábánál cérnával, szennyesedő pamuthúrral megkötött madarat, ide-oda röptette, az ősz hajú, kéköpenyes mester, elzacskósapkásodott megbízott, frissen borotvált, keskeny ajkú felvigyázó az esztergyályosokat, marókat, gyalusokat maga köré rendelte, toboroztatta, elégedetlenkedett, csökkenti, ha nem foglalják jóba magukat, vissza is tartja a fizetésüket, fenyegetőzött, vegyék tudomásul, kiálltotta, az én kezemben van a kés is, a kenyér is, a munkások, elhanyagolt öltözetű, borostás, a mértéktelen alkoholfogyasztástól puffadt arcú, véreres szemű, bugyuta férfiak, esetleg félős, félelmükben testileg fokozatosan satnyuló alakok hallgattak, cigarettájuk szűrője, a barna szopóka nyáluktól átnedvesedett, piszkos selyemhernyógubóvá alakult, hallgattak, amikor főnökük az ijesztgetést, vérmes oktatást befejezte, gépeikhez somfordáltak, faroltak, kullogtak, gondolataikat, ha voltak, egymással nem közölték, á reszelője, a négyzetleges, fogazott lécz az acélt egyenletesen koptatta, a reszelék, érdes por zizzenve hullt a pad lemezborítására, a lemezt rögzítő szegek körül keletkezett horpadásokba, balra, társára nézett, az is reszelt, arcán, mint szintelen lakk, mosoly fénylett, szerette volna megkérdezni tőle: minek örül, bizonyára az este, szabad idejében elkészített, megírt, többször átmásolt, letisztázott jelentésének, elképzelte: vacsora után feleségével a konyhaasztalt sürgősen, titokzatos-fontoskodón leszedette, a viaszosvászonra, vadrózsás, az is lehet, szappanvirágos terítőre ócska újságot simított, pepita fedeles, spirálrugós füzetét kinyitotta, a villanyfénybe tárta, tintaceruzáját ösztönösen megnyálazta, a lila hegyet nyálában megforgatta, fejét oldalt billentette, írni kezdett, a városzéli, elhagyottnak tűnő lakásban, pincés, verandás, széktetejű magánházban szóbelileg megkapott vádak, elítélő nyilatkozatokat nevekhez, a tetőablakos műhelyben, lármás hodályban, emberkarámban dolgozókhöz kötötte, rájuk fogta, rám is, gondolta á, RÁM IS, RÁM IS, miért ne, gazos telken, hámló vakolatú téglafal tövében, sötét, érthetetlenül, ugyanakkor viszolyogtatóan lüktető, patkányürülékes gödör, hatalmas patkányluk körül emberarcú kutyák, magabiztos, lustán nyulángó dögök heverésztek, ásígtattak, vörös nyelvüket lobogtatták, időnként vakaróztak, a bolhát rúgták, mögöttük, tőlük tisztos távolságra emberarcú puli sürgött, csaholt, a földet kaparta, vájta, látta: társa, de buzgólkodását nem értette, elhalt mellett, napos dombra tartott, a féllábszárig érő fűbe, vadlóherébe, margarétába heveredett, az eget, makulátlan felületet, tükrösített homorulatot nézte, elernyed, úgy érezte, hosszú hajú, zöld szemű, szőke nő hajolt föléje, kezét, bársonyos tenyerét homlokára tette, halk hangon magyarázott, biztatta, tartson vele, szájon csókolta, nagyon szeretlek, erősítette, á erőlködött, ébredjen fel, fogadjon szót, tegye a nőt kedvesévé, mocorgott, mozdult, felült, szemét dörzsölgette, rögtön rájött: kalitka alakú felvonóban ült, térdét álláig húzta, sanyargott, a hosszú hajú, zöld szemű, szőke nő, előbbi ébresztgetője a kalitkát, drótkötélen függő felvonót, szűk csapdát kulcsra zárta, a kulcsot kárörvendőn felmutatta, azután válla fölött hátra, tömör, kikezdehetetlen, oszlatthatatlan sötétségbe hajította, kiegyenesedett, a reszelő izzadtá melegedett nyelére merevedett, görcsösödött ujjait megmozgatta, a merevséget oldotta, megrettent: alacsony, széles vállú, bőrkabátos, széles karimájú kalapot viselő alak, kitartó, elszánt kísérgetője ment, gyalogolt végig a műhelyen, a vastag könyvet, szalagjátstót, fényképezőgépet, robbanó szerkezetet, időzített bombát, elmarad-

hatatlan szerszámát, becses munkaeszközét jobbában, mellmagasságba emelve tartotta, a mesterirodához, alumínium kilincsű vasajtós helyiséghez kanyarodott, kopogott, belépett, a az ajtóra meredt, szemével, barna szeme világával átütötte, a jövővény bemutatkozását, székretelepedését, rövid, határozott, mondhatni: parancsoló tájékoztatóját követte, a mester rajzokkal, apróbb mintadarabokkal megrakott, elborított asztalára könyökölt, feszes arcán, szabályos orra tövén rozsdaszín szeplők jelentek meg, gyúltak ki, tenyerét összeütötte, lesújtva ciccegett, nem bírta tovább a feszültséget, a szilánkos, idegeit érintő, sodró, szaggató várakozást, reszelőjét lecsapta, a pad lemezborítására lökte, szánkáztatta, az iroda ajtajához sietett, megnyitotta, ártatlan-érdeklődően betekintett, másodpercekig fürkészett, az alacsony, széles vállú idegen, kísérgetője hajlított támlájú karosszéken ült, jobb lábát, zöld zoknis bokáját bal térdére tette, széles karimájú, most kissé hanyavetien búbjára pöccintett kalapja alól csipetnyi hajcsomó, szőke tincs rugódott, szabadult homlokára, a sekély, vízszintes, verejtéktől csillámló ráncokra, a megnyitott, tétovázó ajtóra, a ártatlan-érdeklődő arcára, por- és olajfoltos ábrázatára pillantott, megnézte, vastag könyvéből, a szalagjászóból, fényképezőgépből, robbanó szerkezetből, időzített bombából fehér, merev lapokat, nagyított fényképeket emelt ki, az a látóköréből, a lázasan befogott pászmából hiányzó, de minden valószínűség szerint, a recsegő, elgyötört, hajlított támlájú-ülőkéjű székén terpeszkedő vagy talán félénken, büntudatosan kuporgó, fészkelődő, ősz hajú, kékköpenyes mesternek, elzacskósapkásodott megbízottnak, frissen borotvált, keskeny ajkú felvigyázónak nyújtotta: tessék, a az ajtót halkán, későbbi feltételezése szerint, szemérmesen becsukta, a zár olajozott nyelvét helyére, a keskeny, horzsolts peremű vágatba pattantotta, az emeletre, a mosdóba indult, a lépcsőn, szögvasrámás fokokon nehézkesen, öregemberesen, nyögdecselve, tenyerével térdének támaszkodva lépkedett, talpában, talpa hídjában, a valamikor, gyermekkorában üvegcsereppel, csipkés pohárcsonkkal megvágott, félkör heges boltívben sajtás, terjeszkedő, bokája, sípcsontja, térde, combja, forgócsontja felé kúszó, konokan hatoló, lassú fájás keletkezett, a korlátba, durván, hanyagul megmunkált, hegesztő-freccsenéses rácsozatba fogózott, kapaszkodott, mozgékony, nevetős, szerencséjükre: öntudatlan fiatalok, számára a legtöbbször el-lenszenves tanulók jöttek vele szembe, titokban rá-rámutattak: hadirokkant, fejét lehajtotta, meghatódott, nagyokat nyelt, a könnyeivel küszködött, akár hajdan, a népe felszabadításáért indított háborúban, feltűrt, szennyes csatatéren, nyirkos bombatölcsér peremén, amikor kényszerű, távolról nézve: bamba hasonfekvése, időzése közben, az agykráter szűk, tenyérnyi, zavaros talajvízbe merült alján heverő, hanyódo, a meredek oldalakon lepergő rögökkel csendesen elvegyülő, betemetődő, térdből leszakadt, csizmás lábát nézte, a mosdóban, csempézett falú, klór szagú helyiségben meglötykölte, leöblítette az arcát, homlokát vizes tenyérrel hűtögette, a kopott foncsorú, légy pontos tükörben önmagát bátorító fintorokat vágott, a műhelybe, munkapadjához ment, ámulva tapasztalta: bicegett, a reszelőt kézbe vette, az acélra helyezte, hunyorgott, a pontozóval finoman, körülményesen megjelölt határokat szemlélte, mostmár jobban volt, ezt határozottan érezte, vele egy irányban, a műhely túlsó felében két esztergályos, két szurtos, borostás rabszolga, összekülönbözött, egymásnak rontott, a földre kerültek, a közlekedő sávon hemperegtek, vergődtek, a munkások köréjük tódultak, felemelték, valósággal feltépték a földről őket, közéjük álltak, mindkettőjüket gépükhöz kísérték, a jelenet á-t is megakasztotta munkájában, sokáig, hosszú percekig állingált, lézengett, a kölcsönös szidalmakat, óvatosságra intéseket, csitítgatásokat figyelte, a csatatéren, a nyirkos bombatölcsér peremén eszméletét akkor elvesztette, jól emlékszik, miként süppedt valami ragacos, egész testében kellemes, megnyugtató érzést támasztó, fejlesztő feketeségbe, sűrű masszába, könnyebbülve, mindenféle felelősségtől távolodva, elszakadva gondolta: megérkezem, MeGÉRkEzEm, mEgÉRKeZeM, fehér teremben, fehér ágyon ébredt, szíve felgyorsított, sugárzott, mellette, csuklós táborig széken hosz-

szú hajú, zöld szemű, szőke nő, szép kedvese ült, mosolygott, kezében vizesruhát tartott, vigyázva homlokára tette, kezefejével, mintha a látát nézné, ellenőrizné, állapítaná meg, arcát megérintette, másodpernyi ideig ott tartotta, tudta: örömet okoz neki, hát ott felejtette, a betonoszlopos, tetőablakos teremben sebesültek, hadirokkantak, a felszabadítási háborúban végérvényesen megcsonkítottak fekvőhelyei, kórlapokkal megjelölt, fehérre festett vaságyai sorakoztak, az iroda ajtaja hirtelen kitárult, a mester az idegent, szokatlan, ű-t mindenképpen megrendítő látogatót a műhelybe tessékelte, illedelmesen a kijáratig kíserte, ott kezét nyújtott, készségesen bólogatott, ű úgy hitte: szigorú szemmeltartását, ha kell, elkülönítését, hallgatólagos kirekesztését ígérte, azután megfordult, kezét hátratette, a közlekedési sávon az esztergapadokig sétált, ű padjához osont, reszelni, a satuba fogott acéllapot koptatni, alakítani azonban már nem volt kedve, a rajzot, csőrögeszár, lila vonalas papírlapot, a tűréseknél helyenként megtört papírlepedőt kite-regette, rákönyökölt, nézegette, tanulmányozta, a munkaidő végéig ezt művelte, egészen belebódult, emiatt az öltözőben valameddig lustán, kényszeredetten mozgott, lustaságát, kényszeredettséget végül az arcára két kézzel, összetett marokkal freccsentett hideg víz megszüntette, megtörülközött, arcát, nyakát, alsókarját törülközőjével, a kopott bolyhú, érdessé ócskult frottírral pirosra dörzsölte, kimenő ruháját: a barna nadrágot, piros inget, fekete pulóvert, sötétkék orkáncabátot magára szedte, a barna, bőrutánzatú, vastag gumitalpú cipőjét felhúzta, fekete levélboríték-táskáját hóna alá csapta, a gyár kapujának előterébe, az aszfaltozott térségre, a szomorúfüzek alá sietett, körülmélt, várja-e valaki, nem vett észre gyanús személyt, jobbra, az egyenetlen, jó darabon a gyár betonkerítése mentén húzódó járdára fordult, a vasállványzaton galambok turbékoltak, a keresztgerendákra csavarozott, téglalakú bádogdobozok, kikapcsolhatatlan hangszórók csendes pihenésre, kinyújtózkodásra ösztönző dalokat sugároztak, nyugodtan, megkönnyebbülve ment, pálinkát kívánt, az első italkimérésnél, az útjába eső, rácos ablakú téglabódénál, lapos tetejű házikónál lassított, az ott már kialakult libasorhoz csatlakozott, az embereket, a tízórais táskájukat szorongatókat, szomjasakat, a csaposnót, a színes folyadékokat tartalmazó üvegekkel agyonzsúfolt kis helyiségben hajlongó, vitakozó, csatoráló, pénzt számoló, piros vászonpánttal hátrakötött hajú asszonyt, a begyest, többször megkívántat, a kibeszéltet, figyelte, pálinkájával, a deci kis-üstivel félrevonult, borzongva belekóstolt, arra riadt, lelkiismeretfurdalás kínozza, az okot, büntudata forrását nem találta, még ivott egy kortyot, b a mérges, kardos angyal, konyhakötényes felvigyázója, intője, útbaigazítója időnként elkezdte: félős vagy, élehetetlen, nincs kizárva, idegbajos, kötekedő, előbb-utóbb bajba kerülsz, nagy csávába, rám azonban ne számíts, nem szeretlek, mit válaszolhatott volna, ült a konyhaszéken, hallgatott, elfüstölt néhány cigarettát, belül, remegő bensőjében b szavai, mint rozsdás fémgörgácsok, egymásra peregtek, felhalmozódtak, tudat alatt megmérgezték, csüggesztették, kezdte hinni: félős, élehetetlen, idegbajos, kötekedő, a zacskósapkások előbb-utóbb bebörtönzik, eltapossák, három méternyivel odébb, az úttesten kormos, rongyos napszámosok térdepelve aszfaltoztak, simítófájukkal a sötét, ragacos, sűrű masszát nehézkesen kenték, egyengették a cirokkefével, seprűvel megtisztított kövezetre, a járókelők, hazaigyekvők házsártoskodva kerülgették őket, ű a hosszú hajú, zöld szemű, szőke nőt, szép kedvesét idézte, vágyott rá, a vasállványzat alatt ment vele, beszélt neki, érzékenységről, ártatlanságáról, sőt: bátorságáról, BáToRsÁgArÓl magyarázott, szép kedvese a keze után nyúlt, megszorította, jelezte: érti, hisz benne és szereti, SzErEtI, sZeReTi, a poharat kiürítette, elégedetten időzött, szemlélődött, két, számára ismeretlen munkás összeszólalkozott, egymásba kapaszkodott, egymást taszigálta, hol az egyik, hol a másik zökkent le a járda mozaikossá csiszolt betonpereméről, trottyos nadrágúak, gumicsizmások, rövid nagykabátosak, báránybőrkuccsúak voltak, hamarosan térdre zökkentek, időtlen kosokként öklelöztek, kuccsmájuk a sáros földre, nyálkás, ciga-

rettaacsutkás latyakba került, ide-oda gurult, dobódott, szánalmasan beszennyező-
dőtt, a szomorúan gondolta: ide jutottunk, szép kedvese vigasztalta, a határtalan
réten margarétát szakított, átadta, kipirultan nevetett, a fűbe huppant, hanyatt
dőlt, á-t szólitotta, hívta, hangja eleinte tisztán, erőtadóan csengett, később elhalvá-
nyodott, megfakult, a föld alól, rejtélyes mélységből szivárgott elő, újabb pohár
kisüstit kért, hátát a bódé fehérre meszelt hátának vetette, poharát a fal enyhén
lejtős párkányára, térde magasságába állította, időnként lehajolt, felvette, szájához
emelte, takarékosan kortyolgatott belőle, a feltápászkodó, egymás ruháját, kosz-
lott rongyát acsarkodva porolgotó verekedőket nézte, hegyre mászott, pihegve töre-
kedett, bükkágakba kapaszkodott, a meredeken egyre feljebb vonta magát, lába
korhadtt avarba süppedt, meg-megcsúszott, négykézlábra ereszkedett, úgy fékezett,
négykézláb fűjtatott, pihengetett, valameddig fülelt, szimatolt, hirtelen megdöb-
bent: vad, erdei állat, menekülő, avartúró, ágrágcsaló, állandóan üres gyomrú te-
remtmény, szövevényes, tüskés, bőrét karcoló, kikezdő, hasgató, véret megeresztő,
permetező, csurgató bozótba furakodott, iramodott, lehasalt, az avarba, savanykás,
gilisztát, százlábút, lóférget rejtő, melengető levélrétegbe fészkelődött, süppedt, a
gallyközökhöz, szabálytalan, cirkalmas réseken ki-kilesett, a hajllongó, lombot per-
getve bólogató, zúgó, zúgolódó fákon madarak röpködtek, feketék, pirosak, tarkák,
kontyosak, gatyásak, csapongó, csivitelő szedegetők, a bozótot, zord tanyáját, végső
menedékét elkerülték, az erdőbe, gomba illatú bükkrengetegbe serény, válogatott
kutyák, nyakörves véredek hatoltak, morogva, fejüket lesunyva poroszkáltak, nyü-
szítve, vészt jelezve vágattak, őt keresték, reszketve látta, belátta: felfedezték,
menedékét, a szövevényes, tüskés bozótot bekerítették, ugatták, rémítették, kábi-
tották, nyáluakat ráfrecskelték, arra gondolt, mit akarhatnak, valószínűleg küldeté-
süket teljesítik: megtalálni, elkapni, szétcibálni, megtalálni, elkapni, szétcibálni,
vigyori, szétvetett lábú rendőrök várnak rájuk, az erdő szélén, virágos réten őrköd-
nek, a hosszú hajú, zöld szemű, szőke nővel társalognak, erejüket, hatalmukat, min-
denhatóságukat magyarázzák, fitogtatják, gumibotjukkal tenyerüket csapkodják, a
szőke nő, szép kedvese, aki üldözésekor az erdőszélre vele tartott, bólogat: igazuk
van, IgAzUk VaN, iGaZuK vAn, fejéhez kap, jajveszékkel, szűkül, miért követte,
hosszan zokog, ikegve rázkódik, feltekint, zöld szemét könyörögve rájuk függeszti,
bánom, amit tettem, mondja, a rendőrökhöz sompolyog, levetkőzik, szoknyáját, blú-
zát, melltartóját eldobálja, a szélbe szórja, hanyatt fekszik, mellét, hasát, ágyékát,
combját simogatja, kínálkozik, sötétedett, a serény, válogatott kutyák, nyakörves
véredek szemei, apró, szúrós mécsesek, világítottak, ugyanakkor égettek, mocorgás-
ra, mozgásra, helyváltoztatásra bírták, kényszerítették, ötlete támadt: orrát, ke-
mény, acélos peremű keresőjét a savanykás, dohos levélrétegbe mártotta, túrt, két
első lábával az avart, majd a földet, férges talajt eltávolította, hátrakaparta, csa-
tornát, nyirkos, formátlan vagy inkább bizonytalan alagutat kezdett, közben figyelt,
a kutyákat, ellenségei eszközeit, az elpusztítására, megszűntetésére kitenyésztett
állatok vinnyogását, nyüszítését, morgását, ugatását, vonítását hallgatta, öntudatlan-
ul tanulmányozta: túrását, kaparását, szabadulási kísérletét észrevették, ennek
ellenére nem figyelt meg gyanús mozgást, például rohamra készülődést, a csator-
nából, nyirkos alagútból kihátrált, meglepődött, kinn fényes nap sütött, a fákon
zavartalanul madarak csipogtak, marék nagyságú fészkekben tollasodó, zabolás
fiókkák ágaskodtak, élelmet követeltek, szeméhez nyúlt, megdörzsölte, ámult, mikép-
pen vetődött ide, kiürült poharát a rácsos ablakon benyújtotta, kezét csókolom,
köszönt a csapasnőnek, levélboríték-táskáját jobb hüvelyk- és mutatóujja közé
csippentette, lóbálta, ment hazafelé, a kertekben, drótkerítéses földnyelveken ká-
posztatövek, penész-pettyes szárcsonkok meredeztek, feketeribizli-bokrokban japán-
tyúk szedegettek, az alma-, körte-, szilva- és barackfákat gumicsizmás, permetlé
frecsenéses ruhájú emberek hernyózták, a lenyisszantott ágakat halomba hord-
ták, meggyújtották, élvezettel égették, szorosan bekötött fejű, elől övbe gyűrt ru-

haaljú, bekecses asszonyok a házak sarka és a fáskamrák féleresze között kifeszített drótokra, zsinórokra mosott ruhát teregettek, kék munkaruhás, báránybörkucs-más suhancok a kertek távoli szögletében, a feketeribizli-bokrokon túl a burgonya, káposzta, sárgarépa vermeit bontották meg, ürítették ki, rombolták le, ment a járdán, a feltört részekben, kikotródott mélyedésekben poshadó tócsákat, vékony, éles szélben borzongó vízfoltokat kikerülte, száját csücsörítette, a vasállványzat keresztgerendáira csavarozott téglalakú bádogdobozok, kikapcsolhatatlan hangszórók közvetítette frissítő, a zacskósapkások hősi múltjáról szóló indulót füttyülte, a hosszú hajú, zöld szemű, szőke nő, szép kedvese a határtalan réten járkált, hajlongott, margarétát szedett, csokorba gyűjtötte, amikor meglátta őt, a csokorral integetett, feléje lendült, sokáig, kitartóan szaladt, derékig érő haja aranykéveként szállt, suhant mögötte, a később úgy gondolta: szárny volt az, és feléje vitte, repítette.

Részlet a szerző készülő regényéből.

MÁRKI ZOLTÁN

VARÁZSLAT VOLT

Feléd hajlott a fűz,
a víz, a tűz.

Nap, árny intett neked,
hegy, fellegek.

Hozzad szín, alkonyok,
csönd tartozott.

Erdő, virág, világ,
nőtt érted ág.

Benned fogant a jó
íz, millió.

A vers, az ég zenélt
egy szavadért.

Általad működött
fény, fű, fa, köd.

Jelen, jövő, a múlt
téged tanult.

Lett nap és éj csupa
titok, csuda.

Varázslat volt, miért,
ha véget ért?

A FÉNY EGY KÖNNYET EJT

Délelőtt történik minden,
az ég, a föld, a fák,
előkerül az ősz,
szétszítja magát.

Délelőtt történik minden,
a hang, a lent, a fönt,
a szélnek eszébe jutok,
elhullámlik a csönd.

A füvek megkeresnek,
kristályosul a víz,
a lankadt eső elakad,
megérkezel te is.

S a fény egy könnyet ejt
szemedre, gyönyörűm,
s megkezdődik és nincs tovább
az idő gyönyörűn.

Véleményem szerint...

Újraolvasni régi könyveket? Ilyesmi nem volt kenyerem — hosszú ideig. A jó könyvek sok-sok részletére, hősére, jelenetére 20-25 év múltán is emlékszem, de egyébként is... visszatérni hajdani olvasmányokra számomra valamiféle befejezettséget jelentett, az élet végső szakaszát, amikor az ember már nem fogékony az új iránt, csak a múltnak él, ahhoz fordul vissza. Egyszer azonban — még a hatvanas évek derekán — meglátogattam Veres Pétert. Végigbeszélgettük az éjszakát, s hajnaltájban, mielőtt elkészöntem volna, bevallottam, hogy ifjú koromban szellemi atyámnak tekintetem, kinyilatkoztatásként fogadtam minden szavát, sorát. — Hány könyvem olvastad? — Mindet, kivéve a *Szúk esztendőt*. — Nő jó — mondta Péter bácsi, s térült-fordult, könyvek közt matatott, előkeresett egy *Szúk esztendőt*, s szíves ajánlással átadta: — Tedd el emlékül.

Zavartan vettem át a könyvet, ugyanis elhallgattam, hogy azt az egyet azért nem olvastam el, mert — untam. Hazajövet aztán a vonaton — lelkiismeretem nyugtatására — elővettem. Kétszeresen is meglepett. Egyrészt tetszett az a nagy valóságismeret, amiből a pompásan megrajzolt nyomorúságkép született, másodsor pedig az ütött szöveget a fejembe, hogy is nem tetszett nekem 18 éves koromban? Ez utóbbi kérdésre nem válaszolhattam másképp, csak fiatalkori éretlenségem beismerésével.

Azóta többször is kezembe veszek régen olvasott könyveket, s majd mindig főbökölint a meglepetés: mennyire másként olvasok ma, mint 15-20 évvel ezelőtt.

Legutóbb Huszár Sándor néhány hónappal ezelőtt megjelent töprengései készletek újraolvasására. Peteleit és Slavici-ot böngészgettem ismét, s hálás vagyok Huszárnak, amiért megint kezembe vettette a két szerzőt. Tűnődése, döbbenete nyomán magam is csak merengek, s egyik-másik jelenség alá iparkodom holmi indokoltatást összeeskábálni, némely kérdésére, úgy vélem, ráhibáztam, meglettem a választ, hanem amikor igyekszem szavakban üstökön ragadni, az felületinek tetszik. Igaza van Huszárnak, bonyolult jelenség a Petelei-hagyaték, érdemes fölülte elgondolkozni, s általában arra törekedni, hogy irodalmi örökségünket józanul, illúzióktól és túlzásoktól mentesen újraértékeljük, újragondoljuk.

Bevallom, Petelei világa nekem is meglehetősen idegen — akárcsak Huszár Sándornak. Hogy miért? Huszár alaposan körültapogatja, meg-megtámasztja érzését, én csak egy érvvel hozakodnék elő. Csakhogy az nem irodalmi. Amikor idestova negyven évvel ezelőtt zenetanárom, Nagy István ócsárolni kezdte a „magyar nótákat“, jó diákos dühvel a pokolba kívántam. Miféle muzsikusság, hogy azokat a pompás, fülbemászó dallamokat nem szereti? Csak jóval később, mikor többet foglalkoztam költészettel, s kezdtem kapiskálni a versek zeneiségét, a szöveg és dallam összecsengését, értettem meg, hogy — többek között — miért ítélte el a „Gyere Bodri kutyám“ vagy a „Szomorú vasárnap“ kezdetű nótákat s a hasonlókat. Ezek bizony minduntalan a lélekharangot kongatják, folyton a temetőt, a sírgödört, a másvilágot emlegetik. Úgyiszlóván a halál szomszédságába sodorják az embert, belebeszélnek, hogy az élet hitvány és ronda; a munka, a küzdelem, a szerelem hiábavaló, csupán az áldott, az isteni halál nyújt vigaszt, megnyugvást, gyógyírt és... fene aki megette, nem sorolom tovább.

Hogy mit akartak ezzel? Nagyjából ismerem, amit a „fin de siècle“, a századvég borongós hangulatáról mondanak, azt is tudom, hogy némelyek a pusztuló osztály, a dzsentrí halálhangulatos közérzetének a kivetítését látják mindenben, de hadd tegyem hozzá a magam vaskosabb érvét: az olcsó hatásvadászást. A halál felidézése mindenkit megkap, megijeszít, megdöbben. Könnyű vele indulatokat fakasztani, elérzékenyülést kiváltani, fennkölt hangulatot teremteni. És... kész a siker. De nincs ennél alantasabb, átlátszóbb és elítélendőbb sikerhajhászat.

„Szegény szelíd, senkinek sem ártó Petelei“ — sajnálkozom most magam is Huszár szavaival, mert ezek után ugyebár az következik, hogy kijelentsem: hallálal végződő novelláinak semmivel sem nagyobb az értékük, mint a temető, ke-

sergős-szirupos dzsentri-nótáknak. De hát merek én ilyesmit állítani? Csupán azt hangoztatnám, Huszár jó helyt keresgél, amikor azt írja: „Hiába, ez nekem importáruk. Valami távoli és idegen életérzésre vall.“ Az importáruk én nem föltétlenül külföldről behozott portékának tekintem, inkább úgy értem, hogy az irásonként teremtett helyzetből, az alakok lényéből, az előzményekből nem fakad föltétlenül oly sok hősnek a halála, öngyilkossága. Nem meggyőző a sírba dőlésük, nincs előkészítve, mi sem indokolja. (Hadd tegyem hozzá: Petelei életműve sem indokolja. Egyike volt kora legharcosabb közíróinak, évtizedeken át hadban állt a kolozsvári városatyákkal — ezt Balogh Edgártól tudom —, a Fötér, a belváros mai képeinek a kialakításáért sokat küzdött.)

Idegen azonban ez az ernyedtség tőlünk más vonatkozásban is. A századvég kacérkodhatott a halálhangulattal. Incelkedhetett vele, mert nem ismerte. Csak az egyedi halállal számolt. Fogalma sem volt a hekatombák borzalmairól, lehetséges tömegméreteiről és következményeiről. Boldog és balga békeidők! Mi azonban szembenéztünk a milliók halálával, ismerjük két világháború szörnyűségeit. Tudjuk, a civilizáció elpusztíthatja magát... És ismerjük az egzisztencializmus tételait az emberi létet körülvevő Semmiről, de nem idegenek tőlünk a mai thanatológiai törekvések sem. Szembesítenünk kell magunkat az elmúlással.

Mindezekkel együtt vagy mindezek ellenére sem fognak úgy meg bennünket ma Petelei írásai. És mint egy élni akaró nemzetiség, a közösségi lét jövő módzatait kikísérletező etnikum fia még kevésbé tartom fölemelőnek vagy megoldásnak a halált.

Petelei újraolvasása nyomán ezt ma inkább vallom, mint valaha.

Ha pedig már a nemzetiségi ügynél tartunk, mutassak rá, hogy Huszár Slavici-hoz fűződő gondolatai, kérdései ugyancsak sarkító jellegűek, s fokozottan készítenek arra, hogy az erdélyi románság egykori helyzete fölött eltűnődjek, Slavici némi megállapításához értőbben közelítsek; árnyaltabban elemezzem egész politikai beállítottságát.

Nem szándékszom Huszár meglátásait újra fölmondani, csupán arra utalnék, milyen aprólékosan, türelmesen követi nyomon Slavici gondolatvilágának, álláspontjának kialakulását, s hogyan értékeli minden jelentősebb érvelését, példázatait, következtetéseit. Nem mondom újat, amikor hangozatom, hogy a hajdani magyarországi román kisebbség életének tanulmányozása temérdek tanulsággal szolgál.

Huszár tünődik, következtet, és töprengése a nemzetiségi kérdés bonyolultságát, a nemzetiségi lét szövevényességét nagyon jól jellemzi. Felismerései szellemében valom, a következtetés ez: minden nemzetiségnek — a marxizmus tanításai, pártunk irányvonala alapján, a román néphez és a többi nemzetiséghez fűződő testvériség jegyében — meg kell tanulnia (gondosan kimunkált, realista önszemlélet alapján) a saját fejevel gondolkodni.

Harcias Ismerősöm

Még egyszer az önkritikáról

„Nem helyes elaltatni a kritikai szellemet“ — mondta harcias ismerősöm, amikor márciusi jegyzetemet olvasta. Tréfának fogtam fel a dolgot, s azt válaszoltam: sajnos, nem hiszem, hogy egy ilyen kis irkafirka egy nem nagy példány-számban megjelenő, bár keresett folyóiratban túlságosan hatékony volna; engedjék meg tehát nekem, hogy ne féltsek semmilyen közösségi kritikai szellemet publicisztikai tevékenységem altató hatásától.

Ismerősöm azonban kötötte az ebet a karóhoz, hogy eltűzöttem az önkritika jelentőségét; szinte egyfajta vallásos büntudatot sugalltam, azt állítva, hogy ahol evidensen velünk szemben megnyilvánuló hibákat tapasztalunk, többnyire ott is mi vagyunk a hibások. „Szerintem — mondta — a demokrácia fokmérője a kritikai szellem élessége. Te arra biztatsz, hogy a szocialista demokrácia intézményes keretét töltsük ki eleven tartalommal, s közben azt prédikálsz, hogy mindig első-sorban magunkban keressük a hibát. Itt valami nem stimmel, gondolkozz csak el

rajta. "S én elgondolkoztam. Mégpedig nem is azon, hogy vajon mi nem stimmel — mert arra rögtön megfeleltem ismerősömnök: „Te a demokrácia *kiszélesítéséről* beszélsz, én meg az *elmélyítéséről*, innen jön az a látszat, mintha nem értenénk szót" —, hanem azon, hogy a demokrácia kötelező fejlesztésének eme két módja közül itt és most melyik a fontosabb: tényleg az utóbbi-e, ahogy én látom, s ahogy az ismerősöm vitatta jegyzetben kifejtettem?

Nem vagyok elméleti szakember, nehezemre esik az absztrahálás; gondolatmenetemmel ezúttal is egy, a napi valóságból vett példára támaszkodtam. S ha már a múltkor egy lakónegyedbeli postahivatal, illetve ennek szüksége, óhajtása s végül mégsem-létesülése volt a példám, most is a posta mellett maradtam; az utóbbi hetekben, hónapokban ez az intézmény okozta nekem a legtöbb bosszúságot, készségesen köszörülöm hát rajta kritikai szellemem életét.

De csak ha van értelme, s ha ezzel tovább lépek kritikai észrevételeim eddigi jelzésénél. Mert — és ezzel már az ismerősöm szavai keltette gondolatokban vagyok — tegyük fel, megfigyelem, hogy az intézmény erkölce lazul. Hogy decemberben feladott újrólétesítésem februárban ér a címzetthez (már ha nem kallódik el végleg). Hogy a szomszéd városba küldött berámázott kép üvege összetörik, megromolja a képet, de a gyaluforgáccsal bélelt láda deszkáján maradt, a szállítás gondosságáról ékesszólóan beszélő bakancsnyomnak nincsen gazdája. Hogy egy ideje nem jön a kézbesítő megújítani az előfizetésemet a lapokra; ha én futok a pénzzel utána, azt füllenti, nem veheti el, mivel nincs nyugtatómbje (vagy nem füllenti, tényleg nincs, de akkor annál rosszabb); s ha bemegyek a központi postahivatalba, az unott arcú hölgy az üvegfal mögött azt mondja, hogy előfizetésemet a kézbesítőnél kell megújítanom. Mit teszok? Kiabálok, beadványt fogalmazok, megírom az ügyet a sajtónak, s a cikkem megjelenik; erőm és lehetőségeim szerint küzdök a hibák ellen, amelyeket észleltem. Kritikai szellememet, úgy érzem, nem kell különösebben ébresztgetnem, mert az a tyúkszememben tartja szállását, s mikor a tyúkszememre lépnek, felébred — lehetőségeim pedig elégségesek arra, hogy a hibák ellen, legalábbis a posta viszonylatában, széles fronton harcoljak.

Más kérdés, hogy milyen eredménnyel. Szinte hallom ismerősömet, amint nem minden gúny nélkül megjegyzi: „Igen, lehetőség van annyi borsót hányni a falra, amennyit éppen akarsz" — és restelkedve kell elismernem, hogy kritikai észrevételeim eddigi tő néhány jelzését csakugyan nem követte az: elvárt, a joggal elvárható eredmény. Követte egy-egy levél, amelyben a posta valamelyik főhivatala esetenként magyarázatot adott az észlelt hibára (többnyire azt, hogy az észlelés téves), és ment tovább minden az erkölcs lazulásának útján. Igaza van-e tehát ismerősömnök, hogy ebben a helyzetben a — természetesen elvszerű, de — még éberebb és élesebb, még hangosabb, még harciasabb kritika fegyverére van szükség?

Esetleg az is jól fog, senkit sem akarok eltanácsolni tőle. Szerintem azonban nagyobb szükség van a *hatékonyabb* kritika *eszközére* — márpedig a kritika csak úgy lesz hatékonyabb, ha elhangzása után átváltozik önkritikává. Bármilyen dörögdelmes bírálat érje a sajtóban a posta munkáját, és ebből kifolyólag bárhogy letolón, megbüntessen, megfenyegessen engem, postai dolgozót, egy postai főnök, ha én önmagam előtt nem ismerem el, hogy bizony jogos volt a bírálat, ha én önmagam előtt nem szégyenkezem, hogy bizony én hibáztam, ha én nem gondolom meg, hogy nekem sem esne jól ilyen eset szenvedő alanyának lenni, és ha én nem teszem fel magamban, hogy ezentúl igyekszem jobban, figyelmesebben végezni a rám bízott munkát — nos, akkor pipafüstöt ér az egész eljárás. Hiába mondja ismerősöm ádázul: „Tennének csak ki az utcára a második eset után, majd mindiárt nem hibáznál többet ilyen mély lelki élet nélkül sem", én nyugodt vagyok, hiszen olyan társadalomban élek, amelyről tudom, hogy nem hagy az utcán; a posta kirak, felvesz egy más intézmény, s „ilyen mély lelki élet", azaz egy kis őszinte önkritika nélkül újrakezdődik minden.

„Igen, de hát te nem vagy postai alkalmazott — mondja majd ismerősöm (remélem, hogy most már zavartan). — Ne keverd a dolgokat: mi köze a posta munkájához a te önkritikádnak?" S erre sajnos nem felelhetem azt, hogy semmi, mivelhogy az egyes szám első személyt csak stílusfordulatként használtam; úgy használtam, ez igaz, ellenben az is igaz, hogy a posta lazult erkölce nem szilárdította meg az én erkölcsömet sem. Ellenkezőleg, a maga képére és hasonlóságára próbálta átfórnálni, néha sikerrel. Mivel tudtam s megszoktam, hogy olykor egy-egy külföldi képeslap elvész (minél szebb maga a lap, s minél ritkább bélyeg van rajta, annál valószínűbben), nem hazudtam-e tulajdon édesanyámnak, hogy két lapot küldtem neki Prágából? S amikor körösfői barátom telefonált, hogy megvan-e az orvosság, amelynek a beszerzésére két héttel ezelőtt kért le-

vélben, nem mondtam-e, hogy csak tegnap jött meg a levél, s még nem értem rá utánanézni? Nem antedatáltam-e soha újévi üdvözlőlevelet decemberben 31-én este fél nyolckor, mert valakiről megfeledkeztem, s a posta ismert hanyagságára akartam fogni a sajátomat? S mindezzel egyfelől nem szennyeződtém-e be magam is ugyanazzal a szennnyel, amit másnál megvetek, másfelől meg nem járultam-e hozzá közvetve és áttételesen a közkerölcs lazulásához, erkölcsi környezetünk általános degradálódásához?

Szüksége van a világnak az önkritikánkra, hogy jobbá válhasson — erre a következtetésre jutottam ismerősöm kérdésén gondolkozva. S ha szüksége van kritikánkból is valamennyire, hát csupán annyira, amennyinek önkritikánk ad morális fedezetet

Verebes János

Kell a törődés

Tudsz-e magyarul? Ez a kérdés többféle reakciót válthat ki az emberből. A magabiztosabbja azonnal rávágja, a legnagyobb természetességgel: „Hogyne tudnék, hiszen ez az anyanyelvem.” Az aggályosabb fajta előbb eltűnődik, aztán azt válaszolja: „Ami igaz, igaz, lehetne nagyobb a szobóságem, egyébként miért ne tudnék?” Nagyon kevés az olyan, aki meg sem hőkken a kérdés hallatán, és a szükséges tárgyilagossággal állapítja meg: „Tudni tudom a nyelvet, de mire is vonatkozik pontosabban a kérdés: a szókincs gazdagságára, a jó mondatszerkesztésre, a különböző nyelvi szintek (köznyelv, nyelvjárás, zsargon stb.) elkülönítésére, a közöttük rejlő különbségek pontos érzékelésére, vagyis a közlés jellegének, a beszédhelyzetnek megfelelő nyelvhasználatra vagy talán egyébre?” Aki ilyen „kérdésekkel válaszol”, nyelvilag nem lehet képzetlen; tudja, hogy egy nyelv ismerete nemcsak a szavak ismeretéből áll, hiszen a szavakat mondatokká kell fűzni, még hozzá közérthető mondatokká ahhoz, hogy megértsék. Mert a közlés elsőrendű célja a szótértés. Hogy a mondandó ne szenvedjen csorbát, hogy a közlő szándék és a közlés között ne támadjon semmiféle zavar.

Sokat kell tanulunk, amíg elérjük a nyelvtudásnak ezt az eszményi szintjét. Tévhit, hogy az anyanyelvet nem kell tanulni! Nemzetiségi körülmények között különösen fontos a nyelvérzék tudatos „edzése”, a nyelvi „erőnlét” megőrzése, a nyelvérzék szakadatlan fejlesztése. Ellenkező esetben védtelenek vagyunk a másik nyelv mindennapos ráhatásával szemben, s termékeny talajt kínálunk a szótévesztésnek, a hibás szóhasználatnak. A szavak elfogadott, a nyelvszokás szentesítette jelentését nem ismerve, nem szabadon választjuk meg szavainkat, hanem a nyelvi elbizonytalanodás lesz úrrá rajtunk, s kellő nyelvérzék híján tákoljuk össze mondatainkat, innen-onnan összeszededetett nyelvroncokkal. Szándékosan sarkítottam; a legeszményibb nyelvállapottól a legszánandóbbig sok-sok fokozat elképzelhető. Azon legyünk, hogy ez utóbbiig lehetőleg egyikünk se „jusson el”.

Az előbb emlegettem a szótévesztést, a hibás szóválasztást. Ez a súlyos nyelvi vétség talán a legszembeszökőbb s egyúttal a leggyakoribb a nemzetiségi nyelvhasználatban, ha eltekintünk az idegen szavak használatától, hiszen ezek minden-nél árukodóbbak. Talán ezzel magyarázható, hogy sokan hajlamosak e hiba jelentőségét eltúlozni. Az idegen szót mindenki azonnal észreveszi a mondatban — mert kéri —, a nem odaillo kifejezésre is sokan felfigyelnek, de vajmi kevés azok száma, akik a *mondatok* magyarságát kéri számon, a nyelvünk szellemének megfelelő mondatszerkesztést, pedig a nyelvtani szerkezet a nyelv csontváza, ennek sérülése nehezebben gyógyul, alapjaiban kezdi ki a nyelvet, ha esetleg a károsodás nem is érzékelhető azonnymában.

„Nem tudom, ha láttad” (nu štü dacă ai văzut) — hallani minduntalan ezt a hibás szerkezetet! És nemcsak azért hibás, mert szó szerinti fordítás terméke, azaz tükörfelfejtés, hanem mert magyarul ilyen nincs. A „nem tudom” főmondathoz *hogy* kötőszóval (vagy anélkül) kapcsolódhat a tárgyi mellékmondat. De félretéve a nyelvtani szempontokat, érveket, az említett mondat mindenképp rossz; ha a mó-

götte álló román kifejezés értelmét akarjuk pontosan, értelemhűen visszaadni, ha tehát magyarra akarjuk fordítani, egyszerűen elég annyit mondanunk: „láttad-e?” A szövegkörnyezettől függ, mire vonatkozik a kérdés. Az értelem pontos megfeleltetése a lényeg, a szóról szóra való „elszámolás” szükségtelen. Elképzelhető a szóban forgó mondat a következő változatokban: *Láttad-e?, Nem tudom, láttad-e, Nem tudom, hogy láttad-e*, csak egyféleképpen nem: „Nem tudom, ha láttad.”

Gyakran találkozom — főleg fordításokban — a „maga során” (la rindul său) kifejezéssel. Nem tudom megítélni, hogy a románban mennyire létjogosult ez a kifejezés. Lehet, hogy ott is töltelékszó, magyarra fordítva mindenképpen az. Bizalmas szóhasználatban figyeltem fel a „légy komoly”-ra (fii serios). Magyarul így adhatnánk vissza az értelmét: *ne viccelj*, esetleg így: *ne hülyéskedj*. Fiatalok egymás közt nyilván ez utóbbit használják. Türelmetlen közbevágás szava az „állj meg!” (stai puțin) az *egy pillanat!*, *várj egy kicsit!* helyett hallani egyre-másra. A „pontra tesz” kifejezés a román nyelv ismerete híján meg egyenesen érthetetlen. Azt jelenti, hogy *rendreutasít, kioktat, ráncba szed*, de ugyanúgy azt is, hogy *jól odamond neki, megmondja neki a magáét*, de „pontra teszi” a dolgait olykor az is, aki *elvégezte, befejezte* pl. a dolgozatát. A „pontra tesz” világosan példázza, hogy nem a kifejezés idegenszerűségével van a fő baj, hanem elősködő jellegével. Láthattuk, hány szót, kifejezést szorít ki a használatból, taszít a passzív szó-készletbe, kárhóztat feledésre s idővel talán pusztulásra, kiveszésre. Mint a gyom a virágot, úgy lepik el a nyelvet az efféle terpeszkedő szavak, kifejezések, és szürkítik, szegényítik, gyengítik életerejét.

Semmilyen körülmények között ne adjuk fel az árnyalt kifejezésmódra való törekvést, igényünket a beszédhelyzetnek megfelelő szó helyes megválasztására. Közösségünknek, önmagunknak egyaránt tartozunk ennyivel.

Szabó Ilona

Hajnal

Ha valaki kételkedne az iskolai lapok hasznában-jelentőségében, ha valaki a rosszul értelmezett takarékoság apostolaként *nem*-et akarna kiáltani ezekre a kiadványokra, akkor azt mondanám: vegye kezébe, olvassa végig — igen, az első oldaltól az utolsóig — a kolozsvári 3-as számú magyar tannyelvű Matematika—Fizika Líceum diáklapjának a 8. és egyben ünnepi számát. (A gazdaságosság, a rentabilitás kérdése fel sem vetődhet, hiszen az anyagi ráfordítás — papír és nyomdai költség — megtérül a lap eladásából; honoráriumot nem kapnak a „szerzők”, a szerkesztést is ingyen végzik az arra rátermett tanárok és diákok.)

Tagadhatatlan, hogy a *Hajnal* a legjobb hazai diáklapjaink egyike, ahogyan az sem vitatható, hogy a „kiadó” az egyik legjobb hazai magyar nyelvű líceum, amelyre az elkövetkező időkben is igen fontos szerep hárul az anyanyelven való oktatásban, egész nemzetiségünk jövőjének formálásában. Igen, az anyanyelven való olvasni, írni tudásról van szó — és nem csupán elemi vagy középiskolás fokon. A tiszteletreméltó négyeszd ezstendős múlttal és jelentős személyiségekké vált tanítványokkal jogosan büszkélkedő iskola a megmaradásba, a fejlődésbe vetett hittel néz a jövő felé. „Kívánom az iskolának, hogy ötszázadik évfordulóján is kiváló eredményekről számolhasson be, megtartva és továbbfejlesztve az igényességét, színvonalát, s mindig maradjon hű nyelvéhez és önmagához” — írja dr. Pálfalvi Attila, a kolozsvár-napocai Politechnikai Intézet rektora, az iskola végzettje.

Az anyanyelv nélkülözhetetlen voltát, magas szintű művelésének fontosságát bizonyítja a *Hajnal* minden írása. A holnap filozófusai, szociológusai, közgazdászai, vegyészei, történészei jelentkeznek a lap hasábjain. Talán a hatodik vagy hetedik *Forrás*-nemzedék íróinak, költőinek első próbálkozásai is itt találkozhatnak az olvasó. Nem egy írásnak akármelyik hazai „nagy” lap is örömet helyet adhatott volna. Meglepő (a középiskolai szintet jóval meghaladó) a szerzők tárgyi tudása és komolysága; szakmai elmélyültségről, olvasottságról, kutatási vágyról tesznek tanúbizonyságot, amikor a régészeti leletek kormeghatározásáról, a naprendszer kialakulására vonatkozó elméletekről, gravitációról, a matematikának és

a kibernetikának a korszerű politikai gazdaságtanban játszott szerepéről, etológjáról, avagy az állati magatartás vizsgálatáról, ipari formatervezésről, zenepedagógiáról, József Attiláról, Adyról, Móricz Zsigmondról, a zene hivatásáról, a kolozsvári freskókról vagy műemlékekről írnak. Kimondhatjuk: a *Hajnal* önmagában véve is egy iskola (a múltja ennek is több mint száz esztendő), ahol olyan szakemberek nevelődnek, akik képesek lesznek arra, hogy gazdag ismereteiket anyanyelvükön le is írják, átadva az utánuk jövő nemzedékeknek. Ez pedig a nemzetiségi folytonosság egyik alapköve. „Olyan embereket kell nevelnünk a hazának, akik tudják, hogy hol a helyük, honnan jöttek és hová tartanak, kikhez tartoznak, kiknek tartoznak felelősséggel — bármilyen munkaterületre rendelje őket a társadalmi rendelés” — írja Lázárné Kántor Irén igazgatónő. Felöltik bennem egy kérdés: vajon a *Hajnal* eljut-e az ország minden magyar nyelvű liceumába? Tanúnak és kötelező példának. Mert az. Az, tagadhatatlanul. Várjuk a következő számot. Az új folyam 9. számát.

Kassay Miklós

Marcel Chirnoagă grafikája

Nagykárolyi emlékek

Itóka levele Jászi Oszkárhoz

Nagykároly a múlt század utolsó negyedében csodálatos bőséggel ontotta jeles gyermekeit. Hogy miért terem bizonyos korszakban, bizonyos földrajzi ponton több nagy ember, mint máskor másutt, ki tudná megmondani. Bizonyos, hogy része van benne némi szellemi és anyagi pezsgésnek, Nagykaroly esetében a megyeszékhelyi minőségnek, a piaristák nagyhirű gimnáziumának, talán a történelmi levegőnek, Petőfi és Kölcsey árnyának és nem utolsósorban a véletlennek.

Elég az hozzá, hogy itt született meg az egykori Zöldfa utcában egymás szomszédságában öt év különbséggel Jászi Oszkár és Kaffka Margit. Kicsit odébb, a román paplakban gyermekeskedett Marchisiu Ottilia, a későbbi Itóka, Bölöni György felesége, és ugyancsak itt volt kisgyerek a postamesteri lakásban Madzsar József is. Velük nagyjából egyidőben járt a nagykárolyi piarista gimnáziumba Ady Endre Erminszentről.

Jászi Oszkár így emlékezik megkezdett és soha be nem fejezett emlékirataiban szülőhelyére, Nagykarolyra: „Természeti vagy művészeti szépségek nélkül is, kis házaival és kertjeivel, közelben a Károlyi grófok Somos-erdejével és a városi polgárság szőlőskertjeivel, nem volt attrakció híján, amint ezt tőzsomszédnóm a Zöldfa utcában, Kaffka Margit szép és hangulatos könyvében, a *Színek és évek*ben megfestette. Mint Szatmár vármegye székhelye és egy gazdag mezőgazdasági terület központja, a gazdasági, törvényhatósági és politikai élet fontos tényezője volt. Múltjából két esemény maradt az élők emlékezetében: közelben, a majtényi síkon tette le az egyik Károlyi a fegyvert a Habsburg-erőkkel szemben, amiért grófi címmel és óriási földbirtokkal jutalmazták; a másik esemény eszmetörténeti volt. Kölcsey Ferenc, a vármegye főjegyzője a magyar reformkor egyik hivatott előkészítője volt.

A napi politikát még a mi nemzedékünk idejében is az osztályharc egy különös neme határozta meg, amelyet *néma osztályharcnak* lehetne nevezni, a Károlyi grófok gazdasági intéző személyzete és a vármegyei kisebb dzsentri között. A gróftól függetlenebb elemek, a dzsentri mellett a vagyonosabb parasztság, a maga lábán élő intelligencia és a nemzetiségi papság, ha szótlantul is, egyre irritálóbbnak érezték a grófi uralmat. [...]

Ezt az ellentétet szinte szimbolikusan testesítette meg a Károlyi-kastély s gondosan bekerített parkja a város közepén (egy nem éppen szép, de impozáns épület gótikus maradványokkal és hozzáépített modern toldalékokkal), ahová közönséges halandó nem könnyen tehetette be a lábát, valamint néhány száz méter távolságban az ormótlan Vármegyeház, mely a befolyásos vagyonos dzsentri minimuma volt. A megyei közigazgatás összes magasabb pozíciót a dzsentri rezervációjának tekintették, és ez ellen nem lehetett hallani nyílt ellentmondást.“ (*Látóhatár*, 1955. március—április, 132.)

Nagykaroly és egész Erdély életreszóló élmény maradt Jászi számára. Az emigrációból rendszeresen levelezett erdélyi magyar és román barátaival. Maniu miniszterelnöksége idején levélben fordult hozzá a magyar kisebbség érdekében. Nagy művében, *A Habsburg-monarchia felbomlásában* is központi kérdés az erdélyi probléma. Bartók 1940-es oberlini hangversenye után pedig ezt jegyezte naplójába: „mélyen impresszionált, dunai és erdélyi levegőt és színeket éreztem kompozícióból.“

A nagykárolyi gyermekjátárszótársak is végigkísérik egész útján. Madzsar József tudvalevően sógora lett később, húgának, Jászi Alice-nak a férje. Itóka pedig, későbbi férjével, Bölöni Györggyel együtt, Jászi legjobb barátai közé tartozott. Egyik levelében azt írja Bölöniről, hogy közelebb áll hozzá „dacára kommunista hitének“, mint sok régi radikális. Itókat pedig így idézi fel emlékirataiban: „A

Dr. Jászy Lászlónak
és Róza néniének
nagy és állandó
szeretettel

Köszönettel

Nagyvárad 1909. augusztus

Itóka dedikációja

ronán pap leánya gyakran csevegett velünk, és később pajzán és elmés vígsággal az irodalmi körök kedvelt Itókája... lett." Az emigráció éveiben rendszeresen leveleznek. Mikor megjelenik Bölöni könyve, *Az igazi Ady*, Jászi elragadtatva dicséri: „Az utóbbi években kevés munka szerzett nekem ennyi örömet és elégtételt, mint ez a bátor és tiszta könyv.”

1945-ben Jászi első dolga volt, hogy felkutassa hazai és európai emigráns barátait. Az elsők közt Bölöniéknek küldött üzenetet. Erre válaszol Itóka — fellevenítve a közös nagyváradi emlékeket — alábbi levelében (eredetije a New York-i Columbia Egyetem Butler-könyvtárában):

Drága Oszkár és Recha,

nagyon a szívembe markolt a leveled minden érzése, azért is, mert a tied, és azért is, mert azonos az enyémmel. Atolvasgatva egyszerre elém jön fiatal fiúcska képed: szép, hullámos, sötét hajad, magas homlokod, okos szemed, komoly arckifejezésed. Túl komoly a korodhoz képest. És látom a ti utcátok sarkán, — amely a mienkkel párhuzamosan szomszéd, — kissé bemélyedve, egy négyzetes fűtábla és néhány fa előtt, sok ablakos, az utcácskára hosszan rányúló házatokat. Kedves, egyszerű, nagy házatokat. Kertés udvarra nyílik zöld kapus, zöld ajtó bejárata. Mennyi pompás nyíló rózsafa az udvar pázsitos körén. Mennyi jázmin, orgonabokor és virító díszfácska. Hát még lejjebb a kert a hintával, gyümölcsfákkal, ribizke, málna és köszméte-bokraival, milyen csodás paradicsoma volt az én gyermekéveimnek és a mai emlékének. Veled és Alizskával milyen jó volt gyermeklábainkkal taposni a sárga homokosan kidomborodó kerti utakat. Viktor nagy fiú volt, csak megmosolyogta naiv szórakozásainkat, ha nagy ritkán hazajött. Vajon te kedves Oszkár, emlékszel-e reám: a kis furcsa „Vackorkára”, akit vadonc, fanyarkás befelelőségéért neveztek így el? Tudsz-e még erről az elnevezésemről, amit cseppet sem vettem zokon? Most fehér fejjel sokszor megcirógatom akkori gyermekfejeinket, még a Vackorka engedetlen boglyas fejét is. Ilyenkor könnyek hullanak le ölbeeresztett kezeimre. Milyen túl rövid az emberi élet, dacára a sok munkának, tervnek, akarásnak, megvalósulásoknak, csalódásoknak. Annyi minden van benne és oly rövid időtartalomra szabva. Nem lehet semmit kiölni benne, a csapások, a rossz fordulatok: nem engednek. Mire jó jöhetne, — mint Mihály számára is — már késő. — Budapest! Nem is vagyok vele tisztában, vágyom-e oda igazán vagy sem? Beteg vagyok és fáradt, talán meggyógyít a tavasz és akkor másként tudok előre nézni. Sajnálom, hogy a kedves Recha is beteg, és az ő szíve is tele aggodalommal. Reméljük, valami jó hír meg fogja gyógyítani. Te pedig, mint Gyurka férfias akarással legyőzől betegséget, bajt, gondot, és Mihályéknak minden eljövendő munkájában segítségére leszel. Bámulom a Gyurka frissességét, munkabírást, akaraterejét, amivel a sok bajon át, csüggedés nélkül, a háború legveszedelmesebb idejét is jól kibírta.

Sokat gondolunk Málira szeretettel, megértéssel, a legjobb kívánságokkal.

Köszönjük, hogy Hoffman tanítványoddal üzenetet küldtél és barátságunkba ajánlottad. Nagyon kedves fiatalember lehet, bár sajnós, nem láthattuk, mert leveled vétele után vissza kellett térnie Amerikába. De elutazása percében is nagy örömet okozott két csomagocska finom teával, amire igen nagyon vágytam. Nem is tudtam megköszönni neki, mert a telefonom sem érte már utol, tedd meg kérlek helyettem.

Rechával együtt reátok gondoló nagy szeretettel ölel
a viszontlátás reményével

Itóka

Paris feb. 18. 1945.

16 rue Théophraste Renaudot XV.

A levélben említett nevek:

Viktor: Jászi Viktor (1868—1915), Jászi Oszkár féltestvére, jogász, egyetemi tanár, több szakmunka szerzője.

Recha: Jászi osztrák származású második felesége.

Máli: Lesznai Anna.

Hoffman: Michael L. Hoffman, Jászi egykori tanítványa és titkára, az ötvenes években a New York Times európai tudósítója.

Vezér Erzsébet

Kassák Lajos levelei Petre Pascuhoz

Rövid időn belül két ajándékot is hozott a posta szerkesztőségünknek Petre Pascutól, a bukaresti jeles műfordítótól, a magyar irodalom régi barátjától: előbb Kassák Lajos több mint félszáz versének román nyelvű válogatását, amely *Averea și colecția mea de arme* címmel a kolozsvári Dacia kiadónál jelent meg (1980-ban), és a *Mesteremberektől* követi végig Kassák költői pályáját, a fordításokból kiolvasható nagy szeretettel és művészi alázattal. Nem sokkal később levélben ajánlotta fel Petre Pascu a hozzá írt Kassák-levelek közlését, s küldte is hamarosan a dokumentumanyagot. Szívesen adunk most teret a közérdekűbb leveleknek; a költőnek, a magyar és a nemzetközi avantgarde klasszikusának irodalomtörténeti rangja mellett indokolja az érdeklődést Kassák baráti gesztusa, amellyel román fordítóját annak első jelentkezésétől kitüntette. Kassák és a régi, Dienes László-i, Gaál Gábor-i *Korunk* kapcsolatának folytatását, méltó utóéletét véljük szolgálni a levélváltás közzétételével az új *Korunkban*. (A leveleket Petre Pascu kézirásos másolata alapján közöljük.)

Egy levelezés margójára

Nem részesültem abban a nagy örömben, hogy Kassák Lajost valaha is láthassam, személyesen ismerhessem. Elég sokat fordítottam a magyar költészetből és a romániai magyar költők verseiből. Csodálatom, gondolataim inkább Petőfi és Ady felé irányultak. Ez nem jelenti azt, hogy idegen maradt számomra Arany János, akitől az *Agnés asszony* című balladát fordítottam le (ez a nagyszerű kétnyelvű antológiában jelent meg, 1960-ban). Már csak azért is foglalkoztattak ezek a költői csúcscok, mert így könnyebben helyet kaptak fordításaim a folyóiratokban vagy a különböző események alkalmából készült válogatásokban. Klasszikusokkal lévén elfoglalva, legnagyobb szegényemre Kassákról sohasem hallottam.

A szerencse úgy hozta, hogy a hatvanas években összetalálkoztam — mint ahogyan azelőtt is elég gyakran találkoztam velük — Frányó Zoltánnal és Aurel Buteanuval; személyes ügyeiket intézni jöttek Temesvárról Bukarestbe, ahol én laktam és lakom. Egy nap mind a hárman a „Capșă”-ban voltunk, a két világháború közötti írók kedvelt kávéházában. A magyar nyelven folyó beszélgetés során Frányó, főképpen Buteanuhoz szólva, többször emlegette Kassákot. Akkor hallot-

tam először beszélni Kassákról, s mindjárt elismerő szavakkal. Közbeszöltani, részletesebb információkat kérve róla régi jóbarátomtól, Franyótól. Megkaptam: Franyó és Kassák között szoros baráti kapcsolat volt.

Hogyan kezdtem Kassákat fordítani? Hogyan kezdődött levelezésünk?

Kitartóan, szinte naponta látogattam az Akadémiai Könyvtárat, a toll professzionistájaként. Az *Élet és Irodalom* egyik számában a 75 éves Kassákat ünnepezték. Ott olvastam az *Égkék* című verset, melyet megpróbáltam lelkiismeretesen román nyelvre átültetni. Borítékba tettem a fordítást, egy levél kíséretében, melyet természetesen magyarul írtam, s teljesen ismeretlenül üdvözölni merészeltem az ünnepeztet. A borítékot az *Élet és Irodalom* szerkesztőségének címeztem. S megjött az első levél Kassáktól. Aztán sorban a többi bátorító, sok figyelmességről tanúskodó levél. Ha nagyon foglalt volt, vagy egészségi állapota gátolta, a küldemények a feleségétől érkeztek; őt Kassák halála után egy évvel ismertem meg, 1968-ban, a magyar nyelvből fordított nemzetközi konferenciája alkalmával, Budapesten, ahol az Írószövetség jóvoltából én is jelen lehettem. Kassák Klára asszony otthonában látogattam meg, Franyó kíséretében (ő volt a román küldöttség vezetője), s ott is több információt szereztem a költőről, láttam könyvtárát, megcsodáltam festményeit.

Szeretném, ha minél teljesebben az olvasók elé kerülne ez a levelezés. Az értékes dokumentumok biztosabb megőrzése céljából a 15 levél jelenleg a román irodalom bukaresti múzeumában található; én adtam át őket, más dokumentumokkal együtt (az adományozás iktatószáma 589/1973. június 12.).

Különösen a Párizsból küldött levélre hívnám fel a figyelmet: nem válaszelevélről van szó — ami annál hízelgőbb, annál bátorítóbb volt számomra, a fordító számára.

A levelek mellett kimondhatatlan örömet szereztek nekem meleg hangon dedikált kötetei (az *Egy ember életét* és az *Hommage à Lajos Kassákot* a költő jóindulatú közbenjárására közvetlenül a kiadótól kaptam meg). A *Tölgyfa levelei* című gyűjteményes kötet, mely egy lemezt is tartalmaz, azzal örvendeztet ma is, hogy hallgathatom a saját verseit szavaló költőt.

Petre Pascu

Kedves Kollégám,¹

hosszabb betegeskedés után végre annyira összeszedtem magam, hogy foglalkozni tudok baráti tartozásaimmal. Nagyon jólesik tudnom, hogy komolyan foglalkozik írásaimmal, sőt hogy azokat román nyelvre hajlandó fordítani. Örülnek neki, ha fordításait meg is tudná jelentetni. De én úgy gondolom, hogy jobb lenne, ha az ottani román lapokban látnának napvilágot. Ennek nagyobb perspektívája lenne a részemre, mint az itteni megjelenésnek. Mindazonáltal érintkezésbe lépünk a megadott címen létező itteni szerkesztőségekkel² is. Nem tudom, megvannak-e Magának a versesköteteim? Ha nincsenek meg, kérem értesítsen róla, én iparkodni fogok szerezni belőlük és elküldöm Magának.

Arra is kíváncsi lennék, hogy Maga mit dolgozik, mi a véleménye az új művészeti törekvésekről és ott maguknál milyen lehetőségei vannak az új irányoknak. Szóval érdekel engem a személyisége, munkássága és kritikai véleménye.

Ha teheti, kérem válaszoljon levelemre, addig is fogadja őszinte megbecsülésemet.

Budapest, 1962. V. 25.

Kassák Lajos

Kedves Kollégám,³

megkaptam kimerítő részletességgel írott levelét és köszönöm. Örülök neki, hogy ismeretségbe kerültünk egymással s hogy Ön megbecsüléssel fogadja költészetemet. Fontos, hogy az ember érzései, gondolatai mennél több helyről kapjanak komoly visszhangot. Sajnos most nincsenek birtokomban verseskönyveim, de ígérem, hogy beszerezem, ha kaphatók valamelyik üzletben és elküldöm Önnek. Most azonban küldök néhányat legújabb költeményeimből — ezek még nem jelentek meg lapban. Gondolom megnyerik tetszését és fordít belőlük. Ha valami románul megjelenik, kérem, küldje el. Nagyon kíváncsi lennék az Ön verseire is, ha teheti, küldjön belőlük.

Ha találkozik Franyó barátommal (vagy levelet várt vele) kérem adja át neki szívélyes üdvözlömetet.

Most nagy munkában vagyok, mert két kiállításra készülök — egyik Pesten, a másik Párisban lesz (ugyanis én nemcsak író, hanem festő is vagyok). Párisban Denise René konstruktív galériájában szerepelek állandóan.

Leveleit mindenkor örömmel fogadom és iparkodom válaszolni rájuk.

Kérem, fogadja őszinte üdvözlétemet.

1962. VI. 5.

Kassák Lajos

Ui.⁴

Holnap feladjuk a verseskönyvet is. A legújabb Élet és Irodalomban megjelent három vers, „23. kórterem” is ehhez a ciklushoz tartozik. Szív. üdvözléssel K. L.né

Kedves Kollégám,⁵ kissé elkésve válaszolok levelére, mert egyrészt magam is alaposan el voltam foglalva (egy Blaise Cendrars-kötetet fordítok magyarra, ezenkívül saját új verseskötetem jelenik meg és új kiállításra készülök) — másrészt még mindig nem találtunk olyan román fordítót, aki át tudta volna nézni és meg tudta volna ítélni költői szempontból az ön fordításait. Sajnos, a Szerellem, szerelem című kötetet nem tudom elküldeni, mert már nem kapható, azonban a Munkánkülliek-ből remélem tudok egy példányt küldeni.⁶ A versciklus, amelyet tölem folyóiratba készül kihozni, megörvendeztet. Természetesen nem türelmetlenkedek, mert tudom, hogy hosszú ideig kell várni, míg valamely írás megjelenik. Hallottam én is, Méliusz József kollégám beszámolójából arról, hogy egy magyar kötetet készülnék verseimből kihozni. Bővebben érdeklődtem Méliusznál, de még választ nem kaptam. A Párisban megjelent magyar antológia nagyon szép munka. A „Mesteremberek” a húszas években megjelent verseim, amelyet ma már klasszikusként fogadnak el, a munkás megformálását próbáltam kifejezni benne. A Világanyám a húszas évek elején a bécsi emigrációm idején jelent meg. Erősen szocialista tartalmú verseim gyűjteménye.

E nyaram sok-sok munkával és téli betegségemből való lábadozással telt el. Így nyaralni sem voltunk. Feleségemmel együtt itthon dolgoztunk át a nyarat. Igaz, hogy egy karácsonyi utazás van tervbe véve Párisba.

Kedves Kollégám, írjon mielőbb, számoljon be az irodalmi eseményekről, munkájáról és mindig nagy örömmre szolgál, ha verseim újabb és újabb fordítását elküldi és azokat meg is jelenti.

Informáljon egyéb munkájáról is, érdekel, hogy min dolgozik.

Jó munkát kíván és választ várva,

szívélyes üdvözléssel,

Kassák Lajos

Budapest, 1962. IX. 2.

Kedves Kollégám⁷

Párisban vagyok — nagy kiállításom nyílik meg február 12-én.

Ne haragudjon, hogy ilyen régóta nem írtam, de nagyon el voltam foglalva. Új verseskönyvem jelenik meg, ez is lefoglalta az időmet.

Kérem, írja meg, tud-e valamit a Romániában megjelenő verseskönyvemről.⁸ Szeretném, ha valóban megszületne.

Barátsággal üdvözlő

Kassák Lajos

Paris 1963 I/17

Budapest, 1963. I. 23.

Kedves Pascu Kollégám⁹

Köszönöm részletes, tájékoztató levelét és a Secolul 20-nak azt a számát, melyben az Ön velem foglalkozó kis jegyzete megjelent. Örülnék, ha verseim közül néhány az Ön jó válogatásában valóban megjelenne román nyelven. Azt kérdezi, átvehetik-e valamelyik rajzomat a Kötetmények, rajzok című kötetemből? Örömmel a rendelkezésükre bocsájtom, a honorárium kérdését Önre bízom. Örülnék, ha vállalkozna „Egy ember élete” című munkám első három kötetének — mely önálló regény és amely most a napokban lát napvilágot cseh nyelven — fordítására és román kiadónál való elhelyezésére. Ezt a kötetet annak idején elküldtem Önnek. Mint itt járt románoktól hallom, a magyar nyelvű sorozatban készülnek egy verseskötetemet kihozni. Remélem, megvalósul. Új regényemet, „Az út vége”, elküldöm Önnek s minthogy ez kisebb terjedelmű, mint az Egy ember élete, talán sikerülne ezt elhelyezni és lefordítani.

Kérem, hogy továbbra is tájékoztasson az irodalmi dolgokról.
Jó munkát kívánva, szívélyesen üdvözlö

Kassák Lajos

Budapest, 1965. II. 17.

Kedves Kollégám¹⁰, ne haragudjon, hogy megkésve válaszolok újévi jókívánásaira, az utóbbi időben különböző irodalmi munkákkal, felolvasásokkal, Rádió, Televízió, stb. erősen el voltam foglalva, no meg közben néhány hetet vidéken is töltöttem szerzői estek és előadások miatt. Így csak most tudom viszonzni jókívánásait, de hogy gondoltam Önre, azt remélem, megállapította abból, hogy a Tölgyfa levelei c. verseskötetemet lemezzel együtt elküldtem Önnek. Ami Az út vége c. regényem esetleges román nyelvű fordítását illeti, örülnék neki, ha Ön fordítaná, úgy érzem, mondanivalómat és stílusomat egyként érzi. Kérem, ha az ügyben van valami, legyen olyan jó értesíteni. Szíves közreműködését köszönve

baráti kézzszorításomat küldöm
Kassák Lajos

Ui, Kérem, ha tudna informálni arról, hogy mi lett Méliusz József kollégám tervével, aki válogatott verseskötetemet akarta kihozni magyar nyelven — — köszönettel venném.

K.

Kedves Petre Pascu¹¹

Köszönöm levelét és a Secolul¹² új számát is köszönöm. Persze kár, hogy a szerkesztőség megrövidítette a cikket. De így is jó.

Ha a versem megjelenik, kérem, azt a lapot is küldje el.

Biztosan a Kossuth-díjról is olvasott — ez a kitüntetés nagy győzelem a számomra.

Rokonszenves soraiért fogadja sok jókívánásomat és üdvözetemet

1965 IV/17

Kassák Lajos

JEGYZETEK

1. Gépirásos levél, kézzel írt aláírás. A borítékon: Feladó Kassák Lajos, Budapest III. Bécsi út 98.
2. A Magyarországon megjelenő *Foia Noastră*nak munkatársa voltam.
3. Kézírási levél.
4. Felesége kézírása.
5. Kézírási levél.
6. Nem kaptam meg a kötetet.
7. Nem tudtam, hogy a költő Párizsban tartózkodik. A borítékon: Feladó: Kassák Lajos C/A P.E.N. Club 66 Rue Pierre Charon Paris 8^e
8. A Méliusz József gondozásában később megjelent kötetéről van szó: Kassák Lajos *Legszebb versei*. Ifjúsági Könyvkiadó. Buk., 1968.
9. Gépirat. Kézírási aláírás.
10. Gépirat. Kézírási aláírás.
11. Piros tintával írt kézírási levél.
12. *Secolul* 20.

Szemléleti kérdések a históriában

„A történelmet alakító ember méltó az igaz históriára. Ezt akarja szolgálni több olyan irányzat is, amelynek célja egzaktabbá tenni a múltidézés tudományát. Ezt követeli az írástudói, a jövődövel szembeni felelősségtudat, s erre szorít a szakma öntörvényű fejlődése is. [...] A história tudományában is be kellett következnie bizonyos szemléleti változásnak“ — olvasható Csetri Elek és Imreh István könyvében.* A szerzők vázolják a történetírás fejlődésének tendenciáit, elvi, szemléleti, módszertani kérdés-komplexumát. A korábban felismert történelmi tények, események egyedi, mennyiségileg sem meghatározó voltából levont összegezők ismételt felülvizsgálásra készítetnek. Nem tagadjuk a különböző történelmi irányzatok eredményeit, de a jelenkor tudományos fejlődésében beállt változások és különösen a társadalomtudományok elvi, módszertani határainak elmosódása, kölcsönös kiegészítése és az egzakt tudományok fölfedezte törvényszerűségei s a modellek kidolgozásában elért eredmények szükségszerűen igénylik a szemléleti megújodást és alkalmazkodást.

A kvantifikálás lehetőségeinek felismerése nem új keletű a történetírásban. A múlt század második felének pezsgő „oklevéltári mozgalmában“ felkutatott és rendszerezett anyagban nagyon sok olyan volt (conscriptiók, lustrák stb.), amelyeket a történelemtudomány főleg statisztikai módszerekkel értékesíthetett. Az más kérdés, hogy az akkori történetírói szemlélet ennek nem tulajdonított elsődlegességet. Nem mondhatjuk, hogy nem ismerték fel jelentőségét, hanem, ha csak a hazai és mondjuk, a szélesebb közép-európai helyzetképet idézzük fel, világos, hogy az akkori ideologikus és (az abból eredő) politikai elvárások természetesen igé-nyelték és feltételezték azt a szemléletet, amely az esemény-, a kultúrtörténet nagy problémáit résztanulmányokban és összegezésekben feldolgozva hagyta ránk.

A szemléleti kérdéseknek számokkal érvelő felülvizsgálása és helyes megválaszolása két esetben is igen lényeges helyet kap Csetri és Imreh könyvében, amely elsőként az erdélyi feudális (rendi) társadalom tipológiájának, vagy ha úgy tetszik, modelljének újraértékelését taglalja. Erre vonatkozóan a tulajdonképpeni dolgozatban népesedési és társadalmi kategóriák, struktúrák viszonyrendszerének elemzésekor bő adatokat szolgáltatnak. Az érintett kérdés azért fontos, mert — Marc Bloch szavaival élve — „becsúszunk a kísértésbe, és mindent természetesnek látunk“. Ez történt akkor, amikor az erdélyi vármegyék — Alsó-Fehér, Hunyad, Kolozs — jobban felkutatott gazdasági-társadalmi helyzetképét és viszonyrendszerét strukturális vonatkozásaiban általánosították a nagyobb egységen belüli részek kevésbé kutatót és így kevésbé ismert valóságára. Holott a nagyobb egységben éppen a részek (román, székely, szász autonómiák) meghatározó szerepe volt az a formáló erő, amely szélesebb kelet-európai keretek között is a más milyenség jegeit nyomta rá egészen a közelmúltig az általános erdélyi fejlődésre.

A másik egy bizonyos szemléleti probléma, amely, sajnos, napjainkig okozott félreértéseket, tévedéseket, és amely éppen az említett módszerből deduktíve származott. A kérdés sarkalatos, de negative. Két ellentétes póluson alapszik. Arról van szó, hogy Alsó-Fehér, Hunyad és Kolozs megyében a társadalmi képlet látszólag egyszerűnek tűnik: egyik póluson áll a nemesség, a másikon ennek természetes-törvényszerű ellentéte, a jobbágyság. Az időszak történeti valóságához tartozik, hogy a nemesség nemzetiségében többnyire magyar, míg a jobbágyság többsége román. Ennek alapján a régi polgári történetírás korpéprájában a felszíni, nyilvánvalónak látszó másodlagos tényező került előtérbe, a „kézenfekvő“ ideologikus politikai szemlélet kapott teret, amikor felállította „az elnyomó és elnyomott nép“ általánosító sémáját. Ily módon azonban nemcsak a torzító, nacionalista leegyszerűsítés vált történelemmódosítóvá, hanem a román parasztság nagy része is meg-

* Csetri Elek—Imreh István: Erdély változó társadalmá. 1767—1821. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980.

fosztódott attól a történelmi szereptől, amely a szabad emberi státus megőrzése folytán joggal megillette. Arról van ugyanis szó, hogy az adótáblákba feljegyzett szabad román parasztok száma 1765 és 1821 között állandóan növekedett (1767-ben például 14 649, 1815-ben 27 310, 1821-ben pedig 24 046). Az igazság tehát az, hogy számuk alig maradt alatta a szász szabad parasztokenak, és „eleinte kétszer, majd háromszor olyan sokan vannak, mint a szabad székelyek”. (I. m. 11.) Azt hiszem, mindenki felismerheti e tények rendkívüli, tudatalakító jellegét és szerepét.

Természetesen ilyen vagy olyan okokból (mint ahogy azt a szerzők is említik) az összeírások alkalmával sokan kimaradtak, de lényeges, alapvető vonásaiban, egy tagban s ezen belül a részek viszonyrendszerében, struktúrájában a statisztikai elemzés képes megragadni több évtized és század meghatározó demográfiai és társadalmi tendenciáit.

A szerzők nem titkolják kételkedéseiket a történelmi statisztikai elemzés közönségsikerét illetően: „milyen arányban van az a többlet, amelyet a história megbízhatóságában, tudományos voltában nyert azzal, amit veszített vonzerejéből, olvasókat toborzó érdekességéből? Ebben az esetben nem szakadékmélyítésről van szó, ugyanis a szerzők tudatformáló, önismeretet mélyítő szándéka, és általában ezt a célt szolgáló, eddigi elismerést kiváltó munkásságuk eredményeképpen új területekre vezettek, módszertani fogásokra tanítottak akarva vagy akaratlanul sok történetemkedvelőt és -művelőt, akik sok esetben éppen így váltak a helytörténet, a saját falujuk, városuk, megyéjük, intézményük multjának kutatóivá. E sajátos nevelői, tömegművelési teendők szükségyszerűségéhez égetően tarsul a történelemnek mint tudománynak az adott lehetőségekhez mérten, legalább részletkérdéseiben való szakszerű művelése — mert itt erről van szó. Ami az adott szemléleten belül módszertanilag is megújulódtat tételez. Ezt az utat ki lehet taposni, de simára hengerelni annál nehezebb, minthogy sok részletkérdés van meg függőben, s mindmégannyi a hagyományos értelemben vett történelmi hozzáállást s nem utolsósorban adekvát módszerek kidolgozását igényli.

Az is tény, hogy a levéltárainkban meglévő, statisztikai módszerekkel hasznosítható történelmi anyag nem egységes — erre különben a szerzők is felhívják a figyelmet —, ami magától értetődően árnyaltabb szempontok előtérbe helyezését követeli meg. Nem mindig rendelkezünk elegendó, a kort, az illető történelmi helyzetet megfelelő módon tükröző ellenőrző adatokkal. Az ideális az lenne, ha kezdve a XIV—XV. századtól, nagyjából hasonló elgondolások alapján készült, azonos kritériumokat magában foglaló tábláink volnának. Szükséges lenne a sajátos fejlődés és színek körvonalazásához a rendelkezésre álló táblák alapján nyert képek a szélesebb közép-kelet-európai összefüggésbe helyezése.

Példaként emlitenék meg egy 1553-ban, az akkori Pozsony vármegyében készült összeírást (*Vectus inclyti Comitatus Poson. ex. privatorum oficiatum vectus Descriptio de anno 1553. Századok, 1877. 96—111.*). Abban már jórészt megvannak azok a számbavételi szempontok (rubrikák), amelyek a későbbi századok adóösszeírásaiban is többé-kevésbé ismétlődnek. Az idézett Descriptióban a falusi szolgabírók név szerinti említése mellett helységenként feltüntetik az adózó és az adó alól mentes porták számát. A függőségben levő társadalmi kategóriák: inquilini (zsellér), colon (jobbágy), servitori (szolga). Ezekon kívül szerepelnek a libertinik, azaz a szabadosok is.

A másfél száz évvel későbbi, pontosabban 1712-ből való összeírás (*Századok, 1877. 111.*) már felfogásában és kivitelezésében majdnem hasonlatos azzal, amivel mi dolgozunk jelenleg, és amely Udvarhelyszék és Bardóc fiúszék az 1818—1848 közötti időszakból falvanként és személyenként adja e vidék lakosságának összeírását, helységenkénti összegezésekkel. A történelmi értelemben vett Udvarhelyszékben 130 helység volt. Az adószedést, az adózók összeírását évenként január-februárban végezték el. Az itt szereplő társadalmi kategóriák családonként: egy telkes nemes, lófó, gyalog, libertin, jobbágy, zsellér, városi polgár, cigány, földnélküli stb. adózási kötelességeiket szántó, kaszáló, szőlő, állatok száma stb. alapján számították. Ugyszintén családonként fel van tüntetve az adómentes férfi, nő, a lány- és fiúgyermek száma is. Tehát harminc esztendő rendszeres évenkénti adóösszeírásával rendelkezünk. A meglévő adattömeget a hagyományos módszerekkel feldolgozni nemigen lehetséges, inkább a gépi feldolgozás jöhet számításba, vállalva előnyeit és hátrányait.

A szóban forgó tanulmányban a szerzők lényeges pontokban tágitották problémálatásunkat, ami például a társadalmi struktúrák időbeni növekvő vagy csökkenő tendenciáját, mennyiségi és minőségi viszonyok kategóriánkénti alakulását illeti. Ugyanakkor felvillantották azt a lehetőséget is, hogy az általuk az utóbbi években feldolgozott és közreadott tanulmányok (lásd még Pataki József—Imreh István: *Székely felkelés 1595—1596. 146—189.*) segítségével mintegy kétszáz év struk-

turális metszetének kidolgozását kíséreljük meg témánk és tájegységünk esetében. (A tornyosuló problémák hangos gondolkozásra készítetnek. Mindinkább előtérbe kerül a módszer kérdése.)

Az adótabellák demográfiai helyzetet és gazdasági (birtok)viszonyokat tükröznek, s ebből bomlik ki a társadalmi kategória. A három együttes elemzése a statisztika segítségével lehetséges: demográfia/gazdasági (birtok)viszony vagy demográfia/társadalmi kategória, úgy, ahogyan említett munkájában Csetri és Imreh is eljárt. Viszont az is igaz, hogy nagyobb egységet (ez esetben a történelmi Erdélyt) felülemelő elemzésnél a három együttes megoldása rendkívüli feladatok elé állítja a kutatót. A mélyrétegek kutatásában mindinkább előtérbe kerül a szociológia is. A statisztikai középérték-számítás például egy társadalmi kategória esetében térben és időben egyaránt a szociológiában használatos esettanulmány elvégzésére is kisért. A nagy számok törvényével dolgozó statisztika a variánsok helyes programozásával érzékelhetőbbé teszi az egészen belül a részt s ennek arányát (arányait) az egészhez viszonyítva, valamint a részek közt fennálló arányokat is. Kibontja a résztípusokat, s ezáltal a modell dinamikájának törvényszerűségeit, kötődéseit, irányát is. De a részek — és ezen belül az egyén és család mint adózó alanyok — közötti viszony milyensége fehér folt marad. Azt lehetne mondani ebben az esetben, hogy a hagyományos módszerekkel is mindezt apasztani lehetne. Ez igaz, de csak abban a helyzetben, ha már a szaktudományok határterületeinek módszertani kérdéseit érintettük, és az esettanulmány hasznosítását fölvetettük. Újólág hangsúlyozni szeretnők, hogy ha már statisztikai középértéket kell keresnünk a nagyobb egységen és a részekben belül is (például egy helység s ezen belül egyén/család), akkor eleve adott az esettanulmány lehetősége és anyaga. A tárgyalt témában rendelkezésre álló, az adótabellákhoz csatolt adómentesítési kérések (betegség, öregség), munkaszerződéses, falutörvények stb. hasznosítása is ténylegesen biztosítaná az árnyalt, színes és egyben a szerzők által is mint korparancsot hirdetett „igaz história” írását.

A táblázatokba (adótabellákba) írt számok mereven és szókimondóan rögzítenek egy adott állapotot. A számok mögötti kép vallatása során azonban kiderül, hogy ez nem statikus, hanem állandó, lassúbb vagy gyorsabb mozgásban lévő folyamat pillanatnyi exponálása; a hétköznapokból kiszűrődött változások regisztrálása időben és térben. Az előbb és az utóbb mondottakat egy példával szeretnők megvilágítani. Homoródszentpéter helységben 1818-ban 32 család élt, ebből 30 jobbágy, egy cigány (a kor dokumentumaiban mint társadalmi kategória szerepel) és egy „impossessionatus”. A két utóbbi nem rendelkezik földdel és állatokkal, így egyelőre nem vesszük számításba. A falu határában 355 köből gabonát termő szántó és 182 szekér szénát adó kaszáló van. Az említett családok 136 kis- és nagyállattal rendelkeztek. Mindezekre facultatumot és fejadót fizettek, ez alól 19 személy mentesített (öregék és gyerekek). Első látásra ennyit mond az adótabella. Az összesítő adatok mögötti átlagértékek számításánál azonban a kép a következőképpen módosul. Az említett 30 családból egy családra 12 köből gabonát termő szántó, 6,6 szekér szénát biztosító kaszáló, 1,8 ló, ökör, tinó, juh, kecske, sertés és 0,59 tehén jutott. Pénzbeli contributiója egy családnak egy évre (beleértve a cigányt és az impossessionatust is) 6 rénus forint és 50 krajcár. Tovább menve, ezen az átlagon belül horizontálisan és vertikálisan is tágul látásunk. Ugyanis az elemzés köre a családokra s az ezek közötti birtok- és tulajdonviszonyokra szűkül le. Ebben az átlagos jobbágyfaluban, ahol az 1818 és 1848 közötti időszakban a szántó és kaszáló nagysága, valamint a lakosság (családok) száma is változatlan arányokban áll előttünk, mégis átrétegződési folyamatoknak vagyunk tanúi. Ami elsősorban a családok szintjén tapintható ki. Az ugyanis, hogy Homoródszentpéter helységben nem minden jobbágycsalád rendelkezett szántóval, kaszálóval és állatokkal. S van eset, amikor a jobbágycsalád kénytelen munkát vállalni a módosabb, de szintén csak jobbágyi státusban lévő családnál, sőt ez utóbbinak is jobbágya van. (Mert csak kevés birtokkal vagy egyáltalán semmivel sem rendelkezett.) A „jobbágyom jobbágyának a jobbágya”-séma, amely ebből a kevésbé tipikus példából adódik, nem általánosítható az egész Udvarhelyszékre. Tehát a mikrostruktúrák elemzéséből kiszűrődő konklúzió éppen úgy nem lehet evidens, mint a makrostruktúrák általánosításokra hajlamos összegezései. A kettő együttes alkalmazása a rész és az egész folyamatainak dinamikáját egymást kölcsönösen feltételezve képes kiegészíteni, árnyaltabbá tenni. Fennáll tehát annak lehetősége, hogy a viszonyrendszereket majdnem teljességükben tudjuk megragadni.

A vizsgálódások ilyen irányba terelése és céltudatosítása távlatokban megfelelő tudományos apparátust igényel (s több emberöltő kutatómunkáját) ahhoz, hogy a részletkérdések megoldásának hasznos teendőitől eljussunk az összegezésig is.

A szerzők is hangsúlyozzák a statisztika és a demográfia együttvalóságát. Az így nyert mennyiségi kép viszont nem képes tükrözni a számok mögött húzódó társadalmi struktúrák dinamikájának minőségi vonatkozásait. Ezért említettük a statisztika, demográfia és szociológia módszereinek együttes alkalmazásából kibontakozó elemzések lehetőségeit. Csakis ezúton és hasonló módon történhet a kortárs társadalmak párhuzamba állítása egymással; ezek szüntelenül befolyásolják egymást, fejlődésükre, éppen közelségük és egyidejűségük folytán, ugyanazok az okok hatnak, s részben közös talajon születtek és alakulnak.

A viszonyrendszerek, hatások és kölcsönhatások keresése és kiemelése nemcsak a nagyobb egység (ez esetben Erdély) s az ezen belüli részek (román, székely, szász autonómiák és vármegyék) viszonylatában szükséges, hanem mindezek összességének tekintetében is. De keresendő magának a sajátos egységeknek a helye és szerepe a szélesebb értelemben vett kelet-európai és egyáltalában az európai feudalizmus fejlődésében. Mert itt a középkor alkonyát mintegy másfélszáz évvel túlélte a közösségi társadalom életvitelének egy olyan formája, amely egy bonyolult gazdasági-társadalmi és politikai közegben communityként helytel-közvetlen eredményesen tudta akaratát érvényre juttatni. És amely éppen egyedi, sajátos vonásainál fogva illeszkedik be abba a más időpontú, de azonos síkú egyetemes emberi fejlődésbe, amelynek lényeges vonásait, dinamikáját Marx *A tőkéstermelés előtti tulajdonformák* című tanulmányában határozta meg a múlt század ötvenes éveiben.

Csetri és Imreh könyve éppen a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet bonyolult, szövevényes társadalmi mozgásának struktúráját vizsgálja (tájainkon). A szerzőknek sikerült kiemelniük olyan tényezőket, amelyek lényegében választ adnak a még csirájában lévő polgári társadalomban továbbra is fennmaradó erős feudális kötöttség okaira.

Az átmenet időszakának bonyolult rétegződése és az ebből adódó viszonyrendszer kettős tendenciájú nálunk. Egyrészt a vármegyékben a folyamat hasonlatos az átlagos közép-kelet-európaihoz, másrészt ellenben a perifériákon, a volt autonómiák területén mindez lassabb mozgású és drámaibb.

Meglátásunk szerint ez utóbbi helyeken és részekben voltak a történelmet és jövőt alakító paraszti rétegek a legradikálisabbak 48-at megelőzően és a forradalom idején is. Vajon nem a szabadparaszti, a bocskoros nemesi rétegek vállalták itt az „elsőhegedűs” szerepét? Ugyanis státusukban választ el kerültek: vagy jobbjágsorba süllyednek, vagy átmentődnek az új kornak.

Mindenesetre az átmenet komplex kérdéskörét csakis e probléma összeurópai összefüggésében és vonatkozásaiban lehet (véleményünk szerint) helyesen megválaszolni ahhoz, hogy sajátos egymásravezetéseink tényeiből megnyugtató képet tudjunk felvázolni.

Csetri Elek és Imreh István kis könyve rendkívül hasznos, gondolatébresztő, távlatokat nyitó értékes munka; lapjait áthatja az önismeretre törekvés azon igazsága, amely szerint a jelent nem lehet megérteni a múlt megfelelő, elfogulatlan tanulmányozása nélkül.

Pászka Imre

Marcel Chirnoagă grafikája

A világelelmezés földrajza

Az élelmezés kérdése nem új keletű: évezredek múltja van. Csak írott forrásainkat tekintve, már Homérosznál találunk említést az ún. halevő (ichtyofag), gyümölcssevő (lotofag) és tejevő (galaktofag) népekről. A fogyasztott élelem jellege és annak összefüggése a természeti és kultúrkörnyezettel számos földrajzost, néprajzost és más szakembert foglalkoztatott. Igaz: az érdeklődés középpontjában inkább az élelem milyensége állott, és kevésbé annak tápértéke, elégséges vagy elégtelen volta.

Tiltott kérdésből fő kérdés

Az éhezéssel mint tömegjelenségről, az éhség sújtotta tájakról nyilván már régen tud a világ, de a gyarmattartás és kolonialista kizsákmányolás „hőskorában” a népelelmezés kérdése korántsem tartozott a bárhol, bármikor felvethető kérdések közé. Ellenkezőleg: az uralkodó körök érdekeinek megfelelően a témát tabuként kezelték. A világelelmezés problémájának napirendre tűzéséért sokat tett Josué de Castro brazil orvos és szociológus, a FAO egykori elnöke. Az *éhség földrajza* című, 1949-ben megjelent munkáját, a kérdés drámai felvetését számos nyelvre lefordították.

A világelelmezés napjainkban egyes számú kérdéssé lépett elő már csak azért is, mert a jelenkor társadalmi-gazdasági életét érintő válságok egyike éppen az élelmezésválság. A probléma sokrétű; számos vonatkozása egyaránt foglalkoztatja a tudományt és a politikát, egymással szoros összefüggésben. A tudomány feladata az élettani, földrajzi, szociológiai, gazdasági és más vonatkozások tisztázása, a politikáé pedig a tudomány által feltárt jelenségek mérlegelése, az ennek alapján megjelölt feladatok végrehajtása. A tárgy sokoldalúsága a tudománytól interdiszciplináris megközelítést igényel, a feladatok megoldása pedig — globális jellegűknél fogva — széles körű politikai kooperációt, az új gazdasági világtrend megvalósítása jegyében.

Az általános biológiának s az orvostudománynak újabb ismeretekkel kell gazdagítania a táplálkozás fiziológiáját, a különböző tápanyagok szerepét, különös tekintettel az életkori sajátosságokra, a munka jellegére, a földrajzi környezetre. A földrajznak fel kell tárnia a táplálkozás mennyiségi és minőségi szintjét területi megoszlás szerint, vizsgálnia kell a különböző természeti és társadalmi-gazdasági hatótényezőket. A szociológiai és néprajzi kutatások homlokerében a különféle embercsoportok táplálkozásának kell állnia, a gazdasági tudományok pedig elsősorban az élelmiszerek eredményesebb előállítását és elosztását hivatottak vizsgálni.

Az egyes tudományok részeredményeit az *élelmezés tudományának* kell összefognia. Ennek tárgya önálló ugyan, de módszerei más tudományágaktól kölcsönöztek: interdiszciplináris határtudomány. Mint minden gyakorlati kérdés vizsgálatában, a világelelmezés kérdésében is nagy szerepe van a jövőkutatásnak, amely az elkövetkező idők trendjeit vizsgálja fel.

Az élelmezéssel foglalkozó nemzetközi szervezetek közül a legjelentősebb és a legátfogóbb az ENSZ-nek a mezőgazdaság és az élelmezés kérdéseivel foglalkozó önálló szerve, a FAO, valamint az ENSZ és a FAO közös irányítása alatt álló Élelmezési Világprogram. Ezek számos tudományos szervezettel működnek együtt, s megalapozott javaslatokat tesznek a mezőgazdaság fejlesztésére és a világelelmezés javítására. Ilyen dokumentum a közelmúltból például *A mezőgazdaság fejlesztésének előrejelző és iránymutató világterve*, amelyet a FAO tett közé 1970-ben. Az ajánlások végrehajtói természetesen az ENSZ-tagállamok, a gazdag és a szegény országok egyaránt. A cél „az éhség földrajzát” átváltoztatni „a kiegyensúlyozott élelmezés földrajzává”.

Alapfogalmak, mutatók, hatótényezők

Mint ismeretes, a táplálkozás — a biológiai anyagcsere — biztosítja az emberi szervezet működését, fennmaradását, növekedését és szaporodását. Ahhoz, hogy a szervezet normálisan fejlődjék, és egészséges legyen, mennyiségileg elégséges és minőségileg megfelelő táplálékra van szüksége. A mindennapi tápláléknak tehát elég kalóriamennyiséget kell tartalmaznia (létfenntartó minimum: 1500-1600 kal/nap/fő, termelő fogyasztás: legkevesebb 2200-2300 kal), a szénhidrátoknak, zsíroknak és fehérjéknek megfelelő arányban kell jelen lenniük benne (általában: 55-60, 25-30, 11-13 százalék), s a vitaminoknak és az ásványi sóknak sem szabad belőle hiányozniuk.

Az élelem elégtelensége gyengéntápláltságot, éhezést, míg a fölöttebb bőséges ételmiszerfogyasztás túltápláltságot okoz. Mindkét végtet káros a szervezetre. Az éhezés lehet időleges (epidemikus) vagy folytonos (krónikus). Az éhínséget vagy teljes éhezést mindig valamely ideiglenes jelenség, rendszerint természeti csapás vagy társadalmi katasztrófa okozza, a krónikus éhezést viszont a gazdasági elmaradottság, a huzamos szegénység következménye. Ez utóbbi, amelyet rejtett vagy lappangó (latens) éhezésnek is hívnak, lényegében részleges éhezés; az élelem nem hiányzik teljesen, csak mind mennyiségi, mind minőségi szempontból elégtelen.

A mennyiségileg elégtelen táplálkozás (szubnutrició) okozza az ún. közönséges éhezést, a minőségileg hiányos, egyoldalú étellemezés (malnutrició) pedig a fajlagos éhezést. Ez utóbbi rendszerint hiánybetegségekkel jár, amelyek a vitaminokban, ásványi sókban vagy fehérjében szegény táplálkozás okoz. A rejtett éhezést — mint de Castro írja — „az emberi erőnlét károsodása”, s mint ilyen „a fejletlen gazdaság legsötétebb és legtragikusabb tanújele”, amely az utódokra is átszálló fizikai és szellemi leromláshoz vezet. Megállapítást nyert az a tény például, hogy a gazdag indiai kasztokhoz tartozók a szegény kasztok tagjainál magasabb növésűek, s nagyobb a viszonylagos testsúlyuk. Nem kétséges, hogy a mi fiataljainknak az idősebb generációkhoz képest nagyobb testmagassága többek között az utóbbi évtizedekben megváltozott étellemezési viszonyokkal magyarázható.

Az étellemezés fontosabb mutatói a napi és személyenkénti kalória-fogyasztás, valamint a fehérje- és zsírfogyasztás. Jelentős mutató még az állati eredetű tápanyagok részesedése a fogyasztásból — e tápanyagok ugyanis, különösen az állati fehérje, lényegesen hozzájárulnak az anyagcsere szabályozásához.

A tevékeny ember minimális napi szükséglete a mondott 2200-2300 kalória mellett 70 g fehérje, amelynek kb. fele állati eredetű. Előnyös, ha az egy nap alatt elfogyasztott kalóriamennyiségnek mintegy negyede állati termékből származik. Az ésszerű fogyasztás felső határát már nehezebb meghatározni. Mindenesetre a 3300-3400-nál magasabb kalóriafelvétel, a 100 g-nál több fehérje s a 130 g-ot meghaladó zsírfogyasztás átlagos megterhelés mellett a testsúly káros gyarapodásával fenyeget. E mennyiségek azonban csak elméleti átlagok; a gyakorlati szükséglet biológiai, társadalmi és éghajlati tényezőktől függ.

A szükséglet kielégítésére az objektív okokon — a mezőgazdaság és általában a gazdaság fejlettségi szintjén, a tulajdonviszonyokon s az elosztás jellegén — kívül bizonyos mértékig szubjektív tényezők is hatnak. Ez utóbbiak közül nem lelicsinylendők az egyes övezetekben érvényesülő vallási tilalmak (például a ser-tékus-fogyasztás tilalma a mohamedán és zsidó Közél-Keleten).

Földrajzi megoszlás

A világelelmelés földrajzi megoszlását a túloldali táblázat szemlélteti, amely a világ nagy övezeteinek népességi és egy főre jutó napi étellemezési adatait tárja elénk a FAO 1978-as évkönyve alapján.

A közölt adatok nem a valósan elfogyasztott, hanem a lakosság rendelkezésére álló étellemezés vonatkoznak. Főleg ezzel magyarázható, hogy a FAO adatainak értéke valamivel magasabb, mint a más forrásokból származók. Így például a romániai, a csehszlovákiai és a magyarországi statisztikák szerint e három ország mind-egyikének 3200 az átlag kalória-fogyasztása, a FAO 3400 kalória körüli adataival szemben.

Szem előtt kell tartani azt is, hogy a mutatók országos átlagok, és így a különböző társadalmi rétegek eltérő kalória- és proteinfogyasztásának a középarányosai. A harmadik világra vonatkozóan, ahol az étellemezésben a különbségek rendkívül nagyok, az adatok a tehetősek étellemezését a valóságnál gyengébbnek, a nincstelen tömegeket viszont gazdagabbnak mutatják.

	Lakosság (millió fő)	A világ- népesség százaléka	Kalória	Állati eredetű kalória (%)	Fehérje (g)	Állati eredetű fehérje (%)
Észak-Amerika	238,2	5,9	3519	37,2	105,7	72,0
Nyugat-Európa ¹	365,6	9,1	3378	32,5	94,2	53,2
Európai szocialista államok (Szovjetunióval)	366,1	9,1	3465	28,3	102,8	51,2
Óceánia ²	17,0	0,4	3418	41,0	107,3	73,6
Latin-Amerika ³	328,7	8,2	2552	17,5	65,2	26,7
Afrika ⁴	328,6	8,2	2208	6,4	54,9	10,6
Közel-Kelet ⁵	189,7	4,7	2657	8,8	74,0	14,4
Távol-Kelet ⁶	1123,5	27,9	2053	5,7	49,6	7,6
Ázsiai szocialista államok	923,1	22,9	2420	10,4	63,0	13,4
Fejlett országok ⁷	1128,1	28,0	3373	30,7	98,5	55,1
Fejlődő országok	2898,6	72,0	2282	9,1	57,8	12,4
Világ	4026,7	100	2590	17,0	69,3	24,4

1. Politikai értelemben vett Nyugat-Európa. 2. Csak Ausztrália és Új-Zéland. 3. Kuba nélkül. 4. Egyiptom, Líbia, Szudán és a Dél-afrikai Köztársaság nélkül. 5. Az előző afrikai államokkal, Izrael nélkül. 6. Dél- és Délkelet-Ázsia Dél-Koreával, Japán nélkül. 7. Az európai fejlődő országokkal együtt.

A táblázatból kitűnik a „gazdag Észak”, azaz Európa (Albánia kivételével) és Észak-Amerika bőséges kalória-fogyasztása (3200, kivételesen 3000 kalória fölött), az állati termékek magas részesedésével (20 százaléknál több). Délen csak a szűkebb értelemben vett Óceánia, Latin-Amerika déli része (Argentína és Uruguay), valamint Szingapur tartozik „a bőség övezetéhez”.

Az élelmzési szint s a gazdasági fejlettség közötti összefüggés kézenfekvő, ennek az övezetnek mégsem minden országa fejlett gazdaságilag. Dél- és Délkelet-Európának például több országa fejlődő, de közel állnak a közepesen fejlett szinthez, és a táplálkozás szempontjából egyenesen fejlettek. Nyilván a bőséges kalória-fogyasztás övezete sem homogén. A nedvesebb Észak-Európában például valamivel mérsékeltőbb a kalória-fogyasztás. Dél- és Délkelet-Európában viszont, részben a meleg nyár hatására, jóval kisebb az állati eredetű élelem részaránya. A világ huszonegy, 3200 kalóriánál többet fogyasztó országa közül huszonegy európai.

Az élelmzési dinamikáját tekintve megállapítható, hogy „a bőség övezetében”, az 1961—1963-as átlaghoz képest az 1975—1977-es szint csupán a dél-európai államok s az európai szocialista országok esetében haladta meg a világ kalória-fogyasztásának növekedési átlagát (7,4 százalék). Talán az ésszerűbb táplálkozásra való törekvésnek tulajdonítható, hogy több fejlett államban az 1961—1963-ban igen magas kalória-fogyasztás 1975—1977-re csökkent (Svájc, Nagy-Britannia) vagy gyakorlatilag változatlan maradt (Dánia, NSZK stb.).

Az övezetben több olyan ország van, ahol az igen magas kalória- és állati-termék-fogyasztás túltápláltsághoz vezet. Belgiumban, az NDK-ban, Ausztriában, Írországbán, Dániában vagy Új-Zélandban a kalória-fogyasztás 3500 körül van, s ennek mintegy harmada állati eredetű.

A nem bőséges, csak elégséges táplálkozású (2600—2900 kal/fő/nap) országok jobbára az előző övezet szomszédságában, szintén leginkább az északi és déli mérsékelt és szubtrópusi éghajlati övezetben helyezkednek el. Itt találjuk a szocialista Albániát, a gazdaságilag fejlett, de élelmzési szempontból csak fejlődő Japánt, a két Koreát, Törökországot, amely — Izrael után — a Közel-Kelet gazdaságilag leghaladottabb állama, a Dél-afrikai Köztársaságot, Iránt stb. Líbiában a kőolajtermelés megindulásakor, 1961-ben, alig 1788 kalóriát és 46 g proteint fogyasztottak, 1976-ban pedig már 2946 kalóriát és 74,8 g fehérjét, s a legutóbbi években a helyzet tovább javult: a „fekete arany” jól fizet!

Az egyenlítői éghajlat alatt csak a szocialista Kuba, Malaysia és még néhány kis szigetország — például Trinidad — tartozik ehhez az övezetbe. Az elégséges táplálkozású övezetben az állati termékek részesedése az összkalória-mennyiségből csak kivételesen haladja meg a 20 százalékot.

Az alig elégséges szint (2300-2600 kal/fő/nap) az ázsiai szocialista országokra (a Koreai NDK és Vietnam nélkül), a Közel- és Közép-Kelet több országára, valamint több afrikai és latin-amerikai államra jellemző. Az állati termékek részaránya a kalória-fogyasztásban itt igen alacsony (10 százalék alatt Afrikában) és alacsony (20 százalék alatt Latin-Amerikában és Ázsiában). Kivétel a Mongol Népköztársaság,

ahol a részarány az állattenyésztés uralkodó jellege miatt megközelíti a 40 százalékot. Ehhez az övezetbe tartozik a világ legnépesebb országa, Kína, amelyet a múltban „az éhség országának“ neveztek — és valóban az is volt. Népeségének jelentős szaporodása ellenére azonban a Kínai Népköztársaság 1972-ben elhagyta az elégtelen élelmezési szintet. Átlagos kalória-fogyasztása 1975—1977-ben 2439 volt, s azóta is növekszik. Nem így az elégtelen táplálkozás (2300 kal/fő/nap alatt) övezetéhez tartozó India, ahol a kalória-fogyasztás az utóbbi években csökkenő tendenciájú. Ehhez még hozzá kell fűznünk azt is, hogy ebben az országban a lakosság egyötödét kitevő legszegényebb réteg kétszer kevesebb kalóriához jut, mint a népesség egytizedét alkotó gazdagok.

Az elégtelen táplálkozás övezete Indián kívül még sok más fejlődő országot foglal magában. Szocialista ország ezek között csak a háborútól sokat szenvedett Vietnam. Fő térségei a trópusi Dél- és Délkelet-Ázsia, illetve Afrika, de Dél- és Közép-Amerika néhány országa is ide tartozik. A világ népességének közel egyharmada él ebben az övezetben, amelyre még az is jellemző, hogy az állati termékek értéke a kalóriaellátásban ritkán haladja meg a 10 százalékot. A legrosszabbul élelmezett övezeten belül is legsúlyosabb a helyzet az aszály vagy a különösen nagy esőzések által gyakran sújtott Szahel (Mauritánia, Felső-Volta, Csád), illetve Etiópia, India, Kambodzsa, Laosz, valamint még néhány más állam területén, ahol a napi kalória-fogyasztás a 2000-et sem éri el. A FAO megállapítása szerint a Szahelt alkotó nyolc országnak (fennebb csak a 2000 kalóriánál kevesebbet fogyasztó országokat soroltuk fel) kb. hétmillió ember szenved krónikus éhségtől, és az évi gabonahiány megközelíti a félmillió tonnát. Világviszonylatban a legalacsonyabb táplálkozási szint 1975—1977-ben Csádban volt (1793 kal), ahol kb. 1800 kalóriával fogyasztottak kevesebbet, mint a FAO-statisztika első helyén álló Lengyelországban (3647 kal). Agyasztó, hogy a szóban forgó „éhségországok“ mindegyikében a kalória-fogyasztás a múlthoz képest még visszaesett.

Élelemválság

Napjainkban többféle, különböző hatósugarú, egymáshoz kapcsolódó krízis: energia-, nyersanyag-, demográfiai, ökológiai, élelmiszerválság sújtja Földünket. Az élelemválságot több ellentmondás váltja ki. Ilyen például a Föld lakosságának több mint 30 százalékát kitevő fejlődő országok növekvő élelmiszerhiányának és mezőgazdaságuk jelenlegi alacsony eltartóképességének ellentéte.

Hasonló ellentmondás tapasztalható egyes fejlett övezetek élelembősége (helyenként pazarlása) és az említett zóna élelemhiánya között. A fejlett országokban az energiafogyasztás 3373 kalória, a fehérjehasználat pedig 98 g, a fejlődő országok már jellemzett, igen szegényes adataival szemben.

Lényeges az az ellentét is, mindenekelőtt a harmadik világban, amely a földtulajdonnal és más mezőgazdasági termelőeszközökkel rendelkező kiváltságos réteg termelése és fogyasztása, illetve a nincstelen parasztság élelmezése között fennáll. S végül szóba kell hoznunk az egyes övezetek elégtelen élelmezése és bizonyos mezőgazdasági javak szubjektív okból való mellőzése közötti ellentmondást is. Indiának kis hozamú, de népes szarvasmarhaállománya van (182 millió fő), igen alacsony kalória-fogyasztásának mégis alig 5 százaléka állati eredetű, mert a lakosság nem eszik marhahúst.

Ezeknek az ellentmondásoknak a talaján a 70-es évek első felében a helyzet hirtelen kiéleződött. A válság kirobbanását mindenekelőtt az élelmiszer- és különösen a gabonakinálat csökkenése okozta. A világ gabonataraléka a minimum (kb. 200 millió t) alá csökkent (1974-ben például csak 90 millió t volt), és lényegesen emelkedtek az élelmiszerárak. A jelenség fő okai:

- a világ mezőgazdasági termelésének csökkenése (1974-ben például 4 százalékkal az előző évhez képest);
- a mezőgazdaságban felhasznált fűtőanyag és műtrágya megdrágulása (összefüggésben az energiaválsággal);
- a gabonát exportáló fejlett tőkés országok gabonafogyasztásának növekedése (intenzívebb takarmányozás).

Ilyen körülmények között számos országban növekedett az élelmezés bizonytalansága, lehetetlenné vált az élelmiszerárak ellenőrzése, és csökkent a szegény országok importképessége.

Az élelemválság a nyolcvanas évek legelején sem mutat lényegesen csökkenő tendenciát; érzí a demográfiai válság hatását, és — mint mondtunk — főleg a harmadik világot sújtja.

A megoldás kulcsa

Az alacsony táplálkozási szint közvetlen oka nem a demográfiai robbanás, nem is a termőföld hiánya, illetve a magas fiziológiai népsűrűség (a szántóterület és az összlakosság aránya), hanem a *termelőerők gyenge fejlettsége és egyenetlen elosztása*, amely a legtöbb fejlődő országban a gazdasági függőség különböző formáira vezethető vissza.

Az igen szapora nem szocialista fejlődő országok átlagos kalóriafogyasztása másfél évtized alatt alig 100 egységgel növekedett, erre azonban a demográfiai robbanást mégsem fogadhatjuk el egyetlen magyarázatként, mert ugyanakkor a szintén szapora ázsiai szocialista országokban a növekedés közel 500 kalória volt. A magas fiziológiai népsűrűséggel kapcsolatosan pedig elég megemlítenünk, hogy míg a 3565 kalóriát fogyasztó Belgiumban 0,8 ha szántóterület jut egy főre, addig Csádban, ahol a napi kalóriafelvétel még az 1800-at sem éri el, több mint kétszer annyi: 1,7 ha.

Az, hogy döntő hatása a termelőerők fejlettségi szintjének van, világosan kintünik az egy főre jutó kalóriafogyasztás és az ugyancsak egy lakosra jutó bruttó nemzeti termék összevetéséből. 1975–1977-ben a világ gazdaságilag fejlett részében 3373 kalóriának 4790 dollár, a fejlődő részében pedig 2282 kalóriának 460 dollár értékű bruttó nemzeti termék felelt meg. Tehát a kalóriafogyasztás mértéke sem a természetes szaporodás ütemével, sem a szántóföld nagyságával nem egyezik egyértelműen — annál inkább a nemzetgazdaság fejlettségi szintjével. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az előző két jelenség nincs hatással az élelmezésre. Számos fejlődő ország túlzott szaporodása komoly gondot okoz az ellátásban.

Az élelemválság leküzdésének legfőbb módja nem a hiányt szenvedő zónák más övezetektől való ellátása élelmiszervásárlás vagy segélyek útján, hanem az *élelmiszertermelés gazdasági és társadalmi feltételeinek javítása*, mindenekelőtt az alig elégséges és elégtelen táplálkozás övezetében. A fő hangsúlyt nem a kielégítő fogyasztás ideiglenes fedezésére, hanem mindenekelőtt a termelés állandó fokozására, hatékonyságának növelésére s a méltányosabb elosztás objektív feltételeinek megteremtésére kívánatos helyezni.

A mezőgazdaság külterjes fejlesztésére is vannak lehetőségek. Ez idő szerint a megművelt terület a szárazföldnek kb. 11 százalékát teszi ki. Ez az arány egyesek szerint 18 százalékra is növelhető, s a legnagyobb tartalékok éppen a fejlődő kontinenseken vannak: Afrikában és Dél-Amerikában. A mezőgazdasági terület növelésénél azonban — aminek több akadálya van — kétségtelenül hatásosabb a *beltérjes fejlesztés* (vegyi és biotermékek, nemes vetőmag, fajállatok, serkentőanyagok stb. használata és korszerű műszaki felszerelés alkalmazása). Mindehhez azonban jelentős pénzalap szükséges, amit a fejlődő országok csak úgy tudnak előteremteni, ha kivitelre szánt nyersanyagaikat méltányos áron adják el, ha előnyös és feltétel nélküli külföldi hitelekhez, illetve segélyhez jutnak, olyan technikai és pénzeszközökhöz, amelyek iobbára csak nemzetközi összefogás útján biztosíthatók.

Az élelemhiány leküzdésének legerősebb útja mindenekelőtt a harmadik világ mezőgazdaságának technikai és nem utolsósorban szociális fejlesztése. A kérdés sokoldalúsága azonban más intézkedéseket is szükségessé tesz: például új természetes (és mesterséges) élelmiszerek és takarmányfélék felkutatását, beleértve az óceán kínálta javakat is, továbbá a gabonakinálattal növelését, főleg a fejlett országok túlzott húsfogyasztásának csökkentésével. A mezőgazdaság széles körű fejlesztése és ezzel kapcsolatban az élelemválság végleges megoldása szervesen beletartozik az új gazdasági világreg programjába, amelynek megvalósítása az egész Földre kiterjesztheti „a bőség övezetét”. E nemes célért egyre nagyobb erők szállnak síkra, s ezek között előkelő helyet foglal el a szocialista Románia.

Molnár Jenő

Költői létanalízis — kétkedő hit

Gondolatok a könyvtárban

I. „paizsom ellen ...“

1.1. Úgy tűnik, hogy Markó Bélától elvitathatatlan szigorú és következetes elemzőkészsége. Az analízisre mint a gondolati műveletek egyikére szükségünk van, s érvényes ez a kijelentés a leginkább szubjektív műnem, a líra vonatkozásában is. A lírikus magatartás nem nélkülözheti tehát az indulattól fűtött elemzés-széttagolás pontosságát, ugyanis csak eleget téve ennek a követelménynek is, van meg a lehetősége, hogy a mű a befogadót meghatározott állásfoglalásra készítse. Vagyis hogy a műalkotás Utánjában (Lukács a hatás Utánja kategóriát használja) bekövetkezzék a befogadói tudat nélkülözhetetlen átrendeződése és gazdagodása — a megfogalmazott eszmeiség, üzenet függvényében.

A bonyolult látszatoknak, a mutatványok sokféleségének pontos felbontás-széttagolása biztosíthatja azok leleplezését, igazi lényegük megtalálását: „tipord el sarkaddal a hópehely-kristályt / fehér végtagok csillók szörök olvadó / szárnyak vonaglanak a talpad alatt / a vegytiszta hó a vegytiszta látás / ideje elérkezik és rá kell jönnöd / hogy ehhez a hóhoz ehhez a kavargáshoz / ehhez a tisztasághoz nincs közöd.“ (*Látvány*) Nyelvileg néha ez a szóbüvölés és -mágia ösköltészetre emlékeztető módszere útján valósul meg; az ismétlés eszközével, abból a célból, hogy megnevezhessük (= meghódíthassuk) az életet: „hangos / szavainkkal körbemar-dossuk-harapdáljuk a kimondatlant“ (*Elszakadt huzalok közt bazsarózsa*).

(Talán nem távolodunk el nagyon tárgyunktól, ha egy Oravec-verse szép sorát is megidézzük a megnevezéssel kapcsolatban: „a beszéd útjának szíve a meg-nevezés“ — *Az utak szivéről*.)

1.2. Az az emlékező attitűd, amely álcázni szeretné az emlékező szubjektum által átélteket, sőt, meghamisítani is kész a valóságot, föltétlenül leleplezendő:

*Tüvel karcolsz-hasogatsz arcodra ráncokat
hogy láthatóvá tedd mindazt amit megéltél*

A tüzes hit, amely azt vallja, hogy — az élet keménységét feledtetve („huzatos zöld párnás / üregekben hideg búzaszárban szaladgálunk fel s alá / elfulladó torokkal“) — az „elmúltak visszajátszhatók“ makulátlan tisztaságú tényekként, hogy valamely sértetlen „előtt“-be visszatérhetsz, ugyancsak felemás hit. Tisztátalan valódtól tel-jességgel nem szabadulhatsz, visszalopódzik ez tisztának vélt lényedbe és egész környezetedbe is:

*... de kezeden a sebek váladékát behordod
a tisztának képzelt szobába ...*

Nem lehet hát így hiteles a „visszajátszás“. Jogtalan emlékezésed visszafénylik mindenre — figyelmeztet a költő. Abban a különös helyzetben, amikor az emlékező alany egy későbbi időpontból reflektál korábbi énjére anélkül, hogy tudomást venne akkori/egykori önmagáról és lehetőségeiről, az emlékezés folyamata hamis eredménnyel jár tehát.

A vers aztán átvált a képes beszédről, és a csattanó fogalmisággal mondja ki a következtetést:

csak az emlékezhet igazán rád: aki voltál.

S zárul ezzel a *Visszajátszás* című Markó-vers.

Íme tehát egy létező, jól meghatározható magatartás elemzése-széttagolása abból a célból, hogy pörére vetköztetve ismerhessük meg annak tiszta lényegét: eredendő hamisságát.

1.3. Mint ahogy hamis látszatot takar mindenfajta felelőtlen idill és az örök-kévalóság gondolatával hivalkodó utánzat (például fényképfelvétel) is: kiszakít, kiszigetel a teljességből, s a pillanatnyiban, a töredezett részletekben akar megmaradni-megőrződni — hasztalan:

*Arcodból, mosolyodból mintát hiába
őrzöl...*

(Háttér az 5. fényképhez)

(Másvitt még élesebben fogalmaz: valójában eme megőrkítés nem is az igazi — torzító és hamisított: „...!aj éppen / nem én voltam: fénykép-arcomat elnapoltam.“ — Háttér a 26. fényképhez)

Másrészt pedig számolnunk kell egy gnoszcológiai ténnyel: a világ megismerhetőségének egyre bonyolultabbá válásával. A kétellyel, hogy valójában birtokba vehető-e jelenleg a világ. Van-e lehetőség rendszert teremteni az esetlegességek káoszában:

*Elszigeteljed egymástól tárgyaidat gondolataidat
helyzeteidet s nem tud egymásról aminek birtokosa vagy*

(A szitakötő leírására készülődve)

Az antinómiák izzó ütközőpontjában vagyunk, s az ellentmondások viharzó konfrontációját kell választanunk:

*szembesíteni: úgy ahogy a szitakötő hártás szárnya
magasba emeli az óriás kidülledt szemet
s nem magyarázza nem menti egyik sem a másikat
csak szállnak míg véresen egymásba szakadnak-roncsolódnak*

(Uo.)

Mintha a Pilinszky-vers sugallta eszmeiséget fogalmazná meg Markó a maga eszközeivel: „Ne a lélegzetvételt. A zihálást. / Ne a nászszalt. A lehulló / maradókat, hideget, árnyakat. / Ne a mozdulatot. A kapkodást. / A kampó csöndjét. Azt jegyezd. [...] Akkor talán még napiaidban / hirtül adhatod azt, miről / hírt adnod itt egyedül érdemes. // Irnok, / akkor talán nem jártál itt hiába.“ (Pilinszky János: *Intelem*)

2.1. Helvesen állapították meg, hogy a Markó-vers, sőt e kötet* egésze is egy (tárgyánál fogva) befejezhetetlen mondatként tételvezhető (l. Mózes Attila elemző kritikáját! In: *Ioaz* Szó, 1980. 7:75.). Érdemes hát a Markó-mondatra (és -mondat-tanra) figyelni. Hiszen a mondat (általában) az élet (nyelvi) birtokbavétele. Tulajdon világunk, mivel az ember zoon phonanta, a mondatba zárt élet. Mondat és élet viszonyára pedig a dialektika jellemző. A mellérendelés viszony túlsúlya Markónál adekvát módon jelzi, sőt, nyelvileg teremt meg a kinti világ dolgainak-jelenségeinek már-már követhetetlen, esetleges egymásmellettiségét (a világ mint aggregátum): a tagmondatok legtöbbje közt a viszony kapcsolatos és ellentétes, akár csak ott kinn, túl a Markó-mondaton. („...nem ériük el egymást nem mutatjuk / a pontos időt csak mint a szeder sokszögű gyümölcsei / gömb-fogaskerekek külön-külön egymástól eltávolodó / árnyék-szabdalta arcok...“ — *Kik ülnek az autóbuszban?*) Az izzó külső feszültségeket pontosan rögzíti és teremtí újja a Markó-mondat.

Mondhatni rendhagyó módon fölépített vers a *Visszajátszás*. Állító (tagmondatokkal kezdődik, hogy a valós tényállásról (az átélteknek az álcázása, meghamisítása) tudósítson (1—2. sor), és ugyane gondolat tiltó formálával kezdi a befejező részt (26—27. sor: „— ne karcold tüvel ne hasogasd arcodat de ne is / fehéritsd ne simítsd ráncaidat...“) mintegy magyarázandó ezekkel az utolsó két sorban (28—29. sor) között következtetést.

2.3. Keretes versnek tekinthető a *Visszajátszás*. A közrefogott rész (3—25. sor) kevés, de kitűnően kiaknázott, s a vers eszméjét, üzenetét közvetítő látvány-és gondolati elemből (búzaszár, „visszajátszás“) épül föl. A bevezető képet (tüvel karcolt ráncok az arcon) egy természetből vettél egészíti (és szélesíti) ki: a zöld búza érlelésének siettetése tűzlánggal. Szabad asszociációra támaszkodva pedig ehhez kapcsol egy vele összefüggéstelen: a tűz mint a hit szimbóluma. Az asszociáció váratlan ugyan, de nem megalapozatlan, ugyanis mindkét képnek van egy közös eleme: a tűz(láng). Ezek a látvány- és gondolati elemek váltakoznak egymással, egymásba épülnek, s a versnek sajátos gondolati ritmust biztosítanak. A nyug-

* Markó Béla: *Lepkecsontváz*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980.

talan villódzást, a gondolati oszcillációt a *de* kötőszó ismételt (hatszori) előfordulása is jelzi (ellentétes, nyelvileg jelölt egymásmellettség), másutt a dolgok esetleges, rendezetlen egymás-mellett-létezését a nyelvileg jelöletlenül egymást követő tagmondatok közvetítik. Sajátos esztétikai varázsa lesz ezáltal a versnek.

3.1. És katartikus ereje. Rádöbentti (újólag) az olvasót arra, hogy — Pilinszkyvel szólva — „meghasadnak az evidenciák“ (*Kérdés*). S átéljük (átszenvedjük!) helyzetünk iszonyú ellenmondásos voltát. Erre utal a kötet első versciklusának (Szilágyi Domokostól származó) mottója is: „paizsom ellen mért nincs fegyverem?“ A nehezen, rendkívüli áldozatok árán kiküzdött (költői) autonómiát, paizs által védett bizonyosságaink féltett birodalmát fegyverrel (a költészet fegyvereivel) szereztük meg, de íme, ezzel egyidejűleg a harcban elveszítettük — fegyvereinket. (A fiatal Babits még csak a — változtathatatlannak hitt — tényállást regisztrálja: „Bűvös körömből nincsen mód kitörni.“ — *A lírikus epilógja*)

3.2. S az új helyzetben (költői léthelyzet!), amikor *Én* és világ közvetlenül szembenálló viszonya áttételessé, közvetetté válik, és önkörébe, önmagába záródik az *Én*, kész lenne ez utóbbi elveszített fegyvereit visszaszerezni, hogy az önmaga körül bezárult, izolálódott világ ellen, lényegében tehát önmaga új helyzete ellen használja fel őket.

Az *Én*-tudat új, feloldhatatlan(nak tűnő) ellentmondásai komorlanak föl. Groteszk módon berendezett látzatbirodalom vesz körül; helyedet, szerepedet egyre nehezebben találhatod meg.

3.3. Meggyőző erejű második kötetének (*Sárgarézs évszak*, 1977) nyitó versében egy szokatlan marathoni harcos-képet idéz, olyat, amely a fenséges-tragikus vonásokat nélkülözi — egy könnyedebb „fajsúlyú“ groteszk magatartást példáz: „lihegve megérkezik a marathoni harcos / elkialtja a bűvös szót / amit már úgyszólamint ismer: / győztünk! / és aztán / ismét felrúgva a dolgok rendjét / jókedvűen megölegeti / a kipirult-kipirosított arcú lányokat / és nem szégyell életben maradni.“ (*Visszatérés a városba*) Hogy egyik költőnket parafrázzuk: midőn sem igazi tragédiának, sem igazi komédiának helye nincs, a groteszk virágzik.

Groteszkbe játszó látzatvilágot terem második kötetének verseiben, és ugyane világnak komorabb-tragikusabb színezetet ad — s művészi szempontból új vers-típus kiművelésén munkálkodik! — a harmadik kötetben. Kötetzáró versének marathoni-harcos-képe a távolságot is jól érzékelteti, azt, hogy szemléletben meddig jutott a Markó-költészet:

*S a botladozva, sápadtan érkező
marathoni harcos nem kiáltja, hogy: győzelem!
S nem kiáltja, hogy: vereség! Csak halálra váltan
összerokad. Értsen hát ki-ki ennyiből...*

(Hátterek)

Életproblémákban nem szűkösködtek a hetvenes évek — Markó kibontakozó költészetének háttere —, csakohgy ezek nem oly egyértelműen, tisztán és látványosan jelentkeztek, mint más történelmi pillanatokban. Többek között ez is kiolvasható a terebélyesedő Markó-mondatból.

II. „szóródó szavak“

1.1. „Ó, békélést e jaj-tekén!“ — idézhetnők e Szilágyi Domokos-verssort az általa közölt gondolat fontosságáért, hisz aktualitásából ez semmit nem veszített keletkezése óta; mégsem ezért idézzük, hanem egyetlen, különös módon alkotott összetett szaváért, a jaj-teké-ért. Aki a szenvedések és fájdalomak egyetemessége felől és ezeken át láttatta saját léthelyzetét is, csak az alkothatott ennyire szokatlan összetételű és súlyos jelentésű szót: jaj-teke.

1.2. Boér Géza fénytekét mond/ír egy helyütt, de mintha érezné, hogy kevésbé erős szóösszetétel, rögtön pontosabbá is teszi, és a szövegkörnyezet révén aktivizálja — és aktualizálja egy meghatározott helyzetre: „*im / az / értelmetlenség / fénytekéje*“. Azért minősíthet így a költő, mert — s következik a motivációt tartalmazó sor — „a lényeg koordinátái menetelni kezdenek“. Vagyis dogmává csontosodott elvek alapján, irracionális szabályoknak vakon engedelmességgel létezik a „lényeg“. Ebben a közegben saját helyét nem találja meg az *Én*: „sosem mondható el: / megtisztult / tájambhoz értem“.

1.3. Kevésszavúságával ez a vers is azon jelentős költők közé rendeli szerzőjét, akik a létről — és létünkről! — mondanak el így mélységesen sokat. S a mai

magyar költészet egyik nagy vonulatát képezi ez a költészet. Boér első kötete*, úgy tűnik, leginkább eme vonulat képviselői és megvalósítói közé emeli.

2.1. Rendkívüli tudatossággal megszerkesztett kötet a *Hiányok térképe*. Még a verscímek is szervesen beépülnek a verstestbe; csupán a betűk eltérő árnyalattal nagyobb mérete teszi szembetűnővé őket, mintegy hangsúlyozottabbá téve ezáltal is a folyamatos olvasás követelményét.

Nem töredezik szét különálló versek pusztá egymásutánjára a kötet (mint jó néhány versgyűjtemény), hanem egységes *verseskönyvvé* szervesül.

2.2. A könyvet alkotó egyes darabok grafikai megvalósítása-kimunkálása önmagában is jelentéshordozó. A versek a látás művészetének törvényei szerint is megkomponáltak. A szavak és szóhalmazok térbeli elhelyezése a fehér papíron nem öncélú játék. A holt nyomdai jelek eleven jelentéshordozó verselemekké válnak. Ugyanez mondható el a szavak tördeléséről és elválasztásáról.

Könyvet, írást feltételez tehát a Boér-vers. Explicite ki nem mondott elkötelezettség ez az írással, töretlen hit a Könyvben.

A versbeszéd sem a konvencionális grammatika kizárólagos szabályai szerint alakul. Új grammatikát teremt a Boér-vers, s ennek törvényei ama másik törvényeit kiegészítve vagy annak éppen ellentmondva nyilvánulnak meg.

A szavak, lexikai elemek összefüggését, a mondatalkotás folyamatát tehát ezek térben elfoglalt helye is meghatározza. Az egyes darabok jelentésének megfejtése a tördelés, az írásképek figyelembevétel nélkül lehetetlen.

2.3. Az ellentétek lehető legtömörebb felvillantását például a fosztóképzős szavak esetében lehet megvalósítani. Úgy, ha a fosztóképzős leválasztását nem jelöli a szokásos és kanonizált (törvényesített) kötőjel, hanem egy merészebb fogással külön (esetleg új sorba) írja a két szóelemet a költő. (Mindkét változatra sok példát találunk a kötetben.)

A (fosztó)képző önmagában nem bír saját, önálló jelentéssel/léttel, a szótó ellenben — igen. A fosztóképző tehát, hogy létezhesen, másnes módjára vonzza magához a szótövet. Mintha ezáltal a szótóval utolérné saját végzetét: megfosztódik eredeti jelentésétől. Erőszakos módon más-létre bírják! Az alábbi részlet társabb összefüggésekre való vonatkozást is sejtet: „kijátszások az egyre / kifosztandóbb időben / bordák erdélyébe osonó / idegen tájak...”

3.1. Mi lehet a leginkább emberi dolog, mint — a cselekvésnek és a megismerésnek egy kezdeti, de nélkülözhetetlen stádiumaként — minden létező megkérdőjelezése? A kérdések radikális megfogalmazása biztosíthatja a helyes cselekvés lehetőségének a megtalálását. Tudjuk ezt mindannyian, s azt is, hogy a költő feladata az alkotás, mivel nem egyszerűen (eszme)közvetítő, hanem eredendően *teremtő társadalmi lény*. A kételyt tehát, ami arra vonatkozik, hogy valóban jelenlévők lehetünk-e az adott jelenben, a költészet (anya)nyelvén, sajátos eszközeivel kell hogy megteremtse. Az általánost az egyessel ellentétezve, az elvont eszmét a konkrét dolgokkal egyetemben (vagy ezekkel világítva meg) foglalja mondatba, hogy létrehozassa a különösség világát. S ez a szféra már a művészet elidegeníthetetlen, saját szférája.

Lukács György állapítja meg a lírai magatartásról, hogy ez egyidőben és elválaszthatatlanul aktív és passzív, alkotó és visszatükröző. Az így megvalósuló művészi (lírai) visszatükrözés a valóság mélyebb, igazabb formája; de csak abban az esetben — hangsúlyozza Lukács —, ha ragaszkodunk ahhoz, hogy „a valóság egészét csak akkor tudjuk (megközelítően) megragadni, ha a jelenség és a lényeg objektív dialektikáját és ugyanakkor a lényeg felé való előnyomulás szubjektív dialektikáját mint egymással elválaszthatatlanul összekapcsoltakat fogjuk fel” (*Német realisták*, Bp., 1955. 415—417.).

3.2. A *remény* című vers két, világosan elkülöníthető részre tagolódik:

a kétértelműség
alaktalanuló
templomaiban

és

vajon
átérsz-e
a már
megkezdett reggelbe
a kérdőjel itt-létébe.

* Boér Géza: *Hiányok térképe*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. Forrás-sorozat

A második rész azonban csak az alábbi, zárójelbe tett költői képpel lesz teljes, amely az utolsó és az utolsó előtti sor közé ékelődik:

(hűvös
áramlások
remény
telensége).

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy csak a szukcesszív olvasás alapján mondható, hogy a két sor közé ékelődik; az írásképe szerint külön egységet (versszakot?) alkot, és térbeli elhelyezésével is a fehér lap középpontjába kerül. E költői kép pedig — hogy ezzel is fokozódjon a különállás és a mégis-együvé-tartozás tényle — a zárójelen kívüli „reggel”-lel lesz teljes — metaforát alkotva vele.

A zárójel eredeti funkciója (általában egy problémával összefüggő, de nem elsődleges fontosságú közlendőt zár magába) ebben az esetben megszűnt. A négy szó központi, elsődleges fontosságú helyre került. Sőt, a zárójel foglalja magában — vastagabb, nagyobb méretű betűkkel van szedve! — a címet is: *remény*.

Eddig csupán a szöveg külső szerkezeti leírásával és grafikai megvalósításával foglalkoztunk. Műalkotás-voltát még nem érintettük.

3.3. Nem konkrét helymeghatározással indít a költő — műfaji szabályok sem kötelezik erre —, a templom szót átvitt, nem elsődleges jelentésében használja. Jelentésmezőjét szerencsésen tágitja ki a „kétértelműség” szóval, jelezve ezzel a költő központi egy olyan szituációt, amelyben a közösségi szertartások, rítusok valamely látszatvilág következményeként jönnek létre. S ilyenben leledzik az egyén. Nyelvilag ugyan jelöletlen ez utóbbi tény, hiszen az első „mondat” hiányos, nem rendelkezik állítmánnyal.

A „kétértelműség” szó jelentésének elvontságát ebben az egységben a „templom” hozza közelebbé — úgymond láthatóvá és tapinthatóvá teszi. A második egységben pedig az „átérsz-e” ige utal konkrét cselekvésre.

A kétely győtri tehát a helyzetbe zárt Ent. Es a kétely vagy a kételkedő hit a vers központi eszméje. A versbe szervesen beépített cím egyértelműen a hit kinyilatkoztatása. A költő azonban ezzel nem tekinti lezártnak közlendőjét. Címeként ugyanis egy képzett szó (reménytelenül) egyik elemét választotta (a szótövet), és pedig a már leírt technikát alkalmazva: a fosztóképzős szó két elemét kötőjel nélkül választotta el, elindítva ezzel ama szüntelen villódzást és feloldhatatlan ellentétet a két pólus közt, ami majd tovább gyűrűzik a befogadói tudatban.

Arccal a jövőnek az En, kételkedő, de nem szünő hittel saját lehetőségei iránt. Létezik a remény, de számolnunk kell a másik véglettel is. Ez is éppoly közel van hozzánk, mint az előbbi! S a babona kedvéért — vagy pusztá véletlen? — a vers a könyv XIII. (sic!) oldalán található!

4.1. Keserű (ön)íroniával állapítja meg Markó Béla egyik versében (*Útikalauz*), hogy „csömör-koronával királykodom”. Szemléletben, sőt, művészi eszközök tekintetében sem áll távol ettől a boeri önreflexió summázata: én — „fokhagymák királya”! Osszegezés tehát a sor, amely csakugy vonatkozik egy közérzet szülte viszonyulásra, mint arra a helyzetre, amelyik ezt a közérzetet kitermelte.

4.2. Amint találon állapítja meg egyik esszéjében Szilágyi Júlia (*Korunk*, 1980. 9:697.), a fosztóképzők rendszere egyfajta negatív otthonosság kifejezésére szolgál. A létmeghatározás mellett azonban az En közérzetének motivációját is közvetíti. Helyzet és egyén viszonyát Boér verseiben árnyalatnyi pontossággal teremti meg, amint meggyőződhetünk erről a *remény* című vers elemzése során is. A szituáció finomszerkezetét és az általa meghatározott közérzet megnyilvánulását rajzolja meg az első ciklust záró darabban, az *idő hajszálaiban* is.

4.3. Ugyancsak helymeghatározással indít, de a térelemek absztrahálásával, és arra törekedve főleg, hogy kevés, de éles, súlyos töltetű költői képpel utaljon a helyzetre. Pl. „az idő hajszálai kiherélt fényben” vagy „a véglegesség szimfóniái”. A költő félreérthetetlen, nyílt állásfoglalásának maradandó megfogalmazása a következő szakasz:

de hát kiégve
e közérzet fáradt féltekéjén körben
idegen örvény törten fázósan itt marad

Külön strófává, viszonylag zárt egységgé alakul e rész a rimek, asszonánkok révén is: rejtőzködő, a konvencionális helyüket (sorvégeket) elhagyó, hűtlen rimek ezek, de biztos kötőelemei a versegységnek: fáradt — marad, féltekéjén — örvény, körben — törten. Kapcsolatot teremt tehát a rím a világ elszórt, nagyon távoli

dolgaival, mintegy jelezve ezzel is, hogy talán lehetséges a világ egységének újbóli megteremtése a költészetben.

Tömör összegezként egy különálló sor zárja a verset, három sor távolából halkán rimelve az „itt marad” szó szerkezetre: „fájdalommentes hullanap”.

5.1. További magyarázatot, mondhatni történetfilozófiai perspektívát keres e közérzet és magatartás indoklására, amikor így fogalmaz *átosonás* című versében: „a történelem kaszái villanástalan / suhannak a zászlok pontos / lobogása mentén.” Másutt a fenomenológus pontosságával beszél a „szóródó szavak töredékek / csendjé”-ről (*harmatok*). Ez sem pusztá kijelentés. A vers egyes elemei, képei szer- vesen összefüggenek, és erősíti egyik a másikat.

5.2. A magvas kijelentések és ítéletek Boérnál általában, mintegy személyte- len formában, a helyzetre és az Én közérzetére vonatkoznak. Találkoztunk ilyenek- kel, most mégis azt idézzük, amely az *átosonást* zárja:

és mennyire

kivihetetlen

egy teljesebb

végtelen

Azért idéztük éppen ezt, mert egy másik vers mintha a fenti gondolattal pole- mizálna. Majdhogynem váratlanul szólal meg itt a költő többes szám első személy- ben — és ugyanakkor magabiztosan, nagy energiákat sejtetve:

kulcsrazárt végtelenben állunk

s hajszol kitárt ajtók némasága

5.3. A fentiekben a Boér-verseskönyvnek csupán az első ciklusát (CSUKOTT JELENTÉSEK) volt szándékunkban körüljárni. A ciklus elemzését egy önkényes, de a könyv szellemétől talán nem idegen gondolat fölvetésével zárjuk.

Amint a szonettkoszorú utolsó darabja, a mesterszonett, a megelőző tizennégy szonett kezdősorából áll, vajon ehhez hasonló módon nem egy új Boér-vers állí- tható össze az első ciklus verseinek egymásutánjából is? Csak a tördelés szár- mazik tőlem. Íme: „im / a kimondhatatlan sávjain / megilletödvé / látszat-fény- ben / kulcsrazárt végtelen / egyszerűen / (valami) más / remény / a hallgatás / har- matok / valami megfogható / átosonás / kijátszások / az idő hajszálai”.

Borcsa János

Egy fontos szakszótárunkról

Ha emlékezetem nem csal, szakszótár- szerkesztők üdvözlése ürügyén 1981 ja- nuárjában másodszer gyűltünk össze a *Korunk* helyiségében. Az első alkalmat erre a kétnyelvű műszaki szótár szer- kesztői, Bíró András, Jenei Dezső és Ro- honyi Vilmos köszöntése szolgáltatta. Így hát a kétnyelvű jogi szótár szerkesz- tői, Kiss András, Nemes István és az el- hunyt Hegedűs Sándor, továbbá az erdészeti és faipari szótár szerkesztője, Kádár Zsombor, nem itt kerültek méltatásra; a háromnyelvű műszaki szótár szerkesztői — Bíró András, Rohonyi Vilmos és Kill- mann Viktor — közül pedig az utóbbi már nem érte meg szótárunk kétnyelvű utódjának megjelenését. Ezek szerint az a szótár, amelynek szerkesztőit nekem adatott meg bemutatni, az utóbbi 35 év romániai magyar terméséből az ötödik szakszótár. (Ezekhez több-kevesebb jog- gal a poliglott botanikai szótárát is hoz- zászámíthatjuk mint hatodikát.)

Az őszentendő utolsó napjaiban Kolozs- váron a két főtéri könyvesboltban a *Me- zőgazdasági szótár** kelendőségéről ér- deklődvén, megtudtam, hogy közel 500 példányukból már nagyon kevés van. Ez azt jelenti, hogy a hazai összpéldány- szám negyede egy félév alatt elfogyott abban a városban, ahol a magyar anya- nyelvű agrárszakembereknek egész cse- kély hányada él.

Felmérhető-e ezen, hogy Gabriel Ma- noliu, Ion Bucur, Szalay András és Schweiger Ágnes szerkesztői négyesfoga- ta milyen munkát végzett? Sajnos nem. Mert az utóbbi évek, évtizedek arra ta- nitottak, hogy könyveink kelendőségét nem lehet kizárólag a minőség mércéje- ként felfogni. Nem rég olvastam, hogy az óriási példányszámban rövid időközön- ként megjelenő kis képes *Larousse* —

* Gabriel Manoliu—Ion Bucur—Szalay András— Schweiger Ágnes: Dicționar agricol român—maghiar maghiar—román, Editura Ceres, Buc., 1980.

amelynek valamelyik kiadása a francia családok legalább 80 százalékánál megtalálható — nehéz helyzetbe került, mert két másik kiadóvállalat megirigyelte ezt a monopolhelyzetet, s ők is nekialltak hasonló ismerettárak kiadásának. Ha pedig már van miben válogatni, akkor szerzők, szerkesztők, kiadók a konkurrenciára — nemes versengést kiváltó — hatásával is kell hogy számoljanak. Szerzők, szerkesztők, kiadók szerencséjére nálunk ilyesmitől nem kell félni: az olvasó örül, ha az olyan segédkönyvekből, mint a szakszótárak, lexikonok, enciklopédiák, földrajzi atlaszok stb., akármilyen is megjelenik az anyanyelvén és olyan példányszámban, hogy az igények bár egy részét kielégítse.

A román—magyar és magyar—román mezőgazdasági szakszótárról szólva azonban nem tudjuk, hogy soknak tartjuk-e vagy kevésnek azt a közel 500 példányt, amennyi Kolozsváron a két főtéri üzletben egy jó félév alatt elfogy. Mert nem ismerjük a valós igényeket, s különösen nem az olyan kiadványok esetében, amelyek kézikönyvvül szolgálnak, tehát évekig, esetleg éppen évtizedekig ott kellene állniuk a könyvesboltokban, hogy a folyamatosan jelentkező új igénylők is hozzájuthassanak.

A szótárak kiadásában több kiadónk osztozik — igaz, nagyon egyenlőtlenül. Az oroszlanrész (főként az *Erdélyi Magyar Szótárteneti Társ* kiadásának terhére viselve) a Kriterion vállalta, de egyet a Műszaki Könyvkiadó és egyet immár a Ceres is megjelentetett. Mégis hiányolnunk kell a folyamatosságot biztosító elgondolást, koncepciót, hiszen vitatható, hogy nem volna-e a mindennapi életben a megjelenteknél is szükségesebb például egy magyar—román orvosi és egy ugyan—csak magyar—román állatorvosi szótár — hiszen a gyógyítás világszerte elismert alapvető követelménye, hogy a beteg árnyaltan, pontosan, gátástalanul mondhasssa el betegségének tüneteit, tehát hogy az anamnézis anyanyelven kerüljön felvételre, s ugyanígy tájékoztassa az állatorvost beteg állataival kapcsolatos észleléseiről az állat gondozója. Igen ám, de vannak vidékek, ahol nem minden orvos és állatorvos beszéli a nemzetiségek nyelvét, s ezért talán segítene valmit a helyzeten, ha a beteg legalább szótár segítségével tájékoztathatóna a konzultáló orvost, állatorvost a körülötte nyelvről.

Gondolni kellene egy közgazdasági-pénzügyi szakszótár kiadására is, hogy könyvelőinknek (akik csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben is sok ezren vannak), üzemszervezőinknek, áruszakértőinknek, tervezőinknek stb. megkönnyítsük a munkáját, ha szakmájukról beszélnek. Hogy melyik kiadó vállalja

majd kiadásukat, azt nem könnyű előre eldönteni, hiszen az erdészeti és faipari szótárt a Műszaki Könyvkiadó adta ki, a két- és háromnyelvű műszaki szótárt a Kriterion, a botanikai pedig a Tudományos és Enciklopédiai — akárcsak a legújabb román—magyar köznyelvit. Nyilván az orvosi kiadóra várna az orvosi és a Ceresre az állatorvosi szótár kiadása, kérdés azonban, hogy az előbbi vállalkozik-e a feladatra. (Hiába van például turisztikai könyvkiadónk, magyar nyelvű útikönyvet alig sikerült kapnunk tőle, és csak helyi érdekűt.)

Es ha már a kiadásra váró műveket s az ezek megjelentetésére hivatottak vélt kiadókat seregszemlézzük, nem árt, ha a szótárszerkesztők lajstromozását is elvégezzük szakmai alapon. Érdekes: öt szakszótárunk szerzői között *nincs nyelvész*. A megjelenés sorrendjében: egy erdőmérnök, egy levéltáros, egy testnevelő tanár és egy ügyvéd (az utóbbiak mindhárman eredetileg jogászok voltak, akárcsak a többnyelvű botanikai szótár összeállítója is), négy gépészmérnök és négy agrármérnök. Ha tehát a jövőben is ezen a pásmán haladunk, orvosokra, állatorvosokra, közgazdászokra vár a legsürgősebb feladat. Ez a legsürgősebb pedig azt jelenti, hogy már szinte késő is. Ha a *Kriterion Kezikönyvek* sorozatban sorra kerülő biológiai kislexikon megadja majd a címszavak román megfelelőjét is, talán fölösleges lesz egy román—magyar biológiai szakszótár kiadása, amire egyébként szintén szükség van.

Amint azt a maga idején az *Utunkban*, a *Művelődésben* megírtam, a Ceres négy munkatársának a vállalkozása azért is rendkívüli jelentőségű, mert szótárunk anyaga 34 tudományág szókincséből gyűlt össze, tehát az agrárírodalom fordítóinak, a mezőgazdasági tudomány és sok más rokontudomány művelőinek egyaránt nélkülözhetetlen segédeszköze.

Bevallom őszintén, az alatt a hét-nyolc év alatt, amíg ez a szótár megszületett, a kolozsvári szerkesztőkkel együtt gyakran aggályoskodtunk (bár magam csak amolyan kibicként), mit fognak majd szólni a szótárszerkesztés szabályait szigorúan vevő hivatalos nyelvészek, hiszen a mezőgazdasági szakszótár még azt sem jelöli, hogy a *zörgőjű* főnév, s nem szántanak, nem vetnek, nem alagsöveznek benne (az igék mint ilyenek hiányoznak), hanem *szántásról*, *vetésről*, *alagsövezésről* beszélnek. De hogy a nyelvészek is belenyugodtak a szótárszerkesztésnek ebbe a módjába, azt nemcsak Kelemen Béla előszava igazolja, hanem Szabó T. Attila alábbi, Szalay Andrásához intézett sorai is: „Megítélsem szerint a szerkesztők helyesen jártak el, hogy a felesleges szótári bonyo-

lultságot mellőzve, a munkának a könnyen használhatóságára törekedtek.

Es valóban, ez a könnyen használhatóság, a gyakorlatiasság igen fontos szempont volt. Lehetett is, hiszen tapasztalatból tudjuk, hogy például törvénytervezeteket, jogszabályokat stb. milyen gyakran kell a sajtó részére azonnal magyarra fordítani, s ilyenkor az elmúlt években gyakran előfordult, hogy bukaresti telefonhívásra kapásból kellett mondanom a fordítónak azokat a magyar szak kifejezéseket, amelyekből olyan sokat ültettek át tükörszavakkal, mintha nem volna bőségesen elég szép, kifejező szakszónk a tudomány minden területén.

A szótárszerkesztők és a Ceres Könyvkiadó érdemei akkor válnak még világosabbá, ha tudjuk, hogy a két kolozsvári szerkesztő — akiknek vállán a munka neheze nyugodott — az egész magyar nyelvű mezőgazdasági könyvkiadás szinte egyedüli munkásai, ami azt jelenti, hogy Szalay András és Schweiger Agnes mintegy második műszakban hozták össze ezt a 25 000-26 000 román, illetve magyar címszót. (Gondoljuk meg: *Az ember*

tragédiájában Madách mintegy 3000 szót használ.) És közben arra is volt gondjuk, hogy egyes címszavakat — főként biológiaiakat és állatgyógyászatiakat — röviden megmagyarázzanak, azaz a szótárnak bizonyos enciklopédikus jellegét is kölcsönöztek.

Igaz, mezőgazdasági könyvkiadásunk nem nagyon szolgált rá, hogy művelői ugyanolyan méltatásra leljenek a kimagasló teljesítményeknek szentelt *Korunk-délelőttökön*, mint történészeink, etnográfusaink, zenetudósaink, szociológusaink s más tudomány- és művészeti ágak képviselői. Mégis köszönetet kell mondanunk a szerkesztőségnek, hogy — mint annyi más jó ügynek — a mezőgazdasági szakirodalom hazai művelése bonyolult kérdéseinek egyikének is szolgálata állította egy délelőttjét, az idej legelsőt. És a szótár szerkesztőinek további sikereket kívánunk, remélve, hogy e nagy, „emlékezetre méltó dolgaink” közé sorolható munkát a hátuk mögött tudva, friss erővel munkálkodnak ezután a hazai magyar nyelvű könyvkiadás fellendítésén.

Nagy Miklós

A pszichológia alapkérdései

Nincs könnyű dolga a recenzensnek, aki a *Probleme fundamentale ale psihologiei* (A pszichológia alapkérdései)* méltatására vállalkozik. Nemcsak azért nincs könnyű dolga, mert a kötet tartalmilag jócskán sűrített, mennyiségileg meglehetősen terjedelmes (tizennyeg fejezetre tagolt, sok száz bibliográfiai adatot tartalmaz, 335 oldalas), hanem főként azért, mert tárgyalásmódját tekintve még a hazai pszichológiai szakirodalomban jártas olvasónak is sok meglepetést tartogat.

A kötet önálló, de ugyanakkor a négykötetesre tervezett, *Sinteze de psihologie contemporană* (Korszerű pszichológiai szintézisek) című kiadvány része is. (Ennek koordináló bizottsága: Mihai Beniuc, Anatole Chirceș, Vasile Pavelcu és Alexandru Roșca.) A *Sintézisek* megírásának — olvashatjuk az előszóban — az a célja, hogy azokat az elméleti és gyakorlati téren kulcsfontosságú eredményeket, amelyeket a dialektikus materialista módszertan alapján a tudományos lélektan az utóbbi harminc évben ért el, úgy

ismertessék, hogy mind a pszichológia, mind pedig más tudományok szakembereinek érdeklődését felkeltse.

Ugyancsak az előszóban olvashatjuk azt is, hogy a *Sintézisek* megírását a pszichológiai tudományokban és korszerű tudományos megismerésben általában végbement változások indokolják. A mai tudományos megismerés sajátossága az, hogy egyre inkább az ember felé fordul, az emberre irányul. Így aztán magának a pszichológiának is megváltozik a tematikája, valamint a tudományok rendszerében elfoglalt helye. Fejlődésének első szakaszában a pszichológia főként a fizikával, a fiziológiával, az orvostudománnyal, az élettannal, a matematikával igyekezett szoros kapcsolatokat fenntartani, hogy az e tudományoktól átvett modellek révén építse ki saját elméleti-kísérleti alapját. Napjainkban azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. A pszichológia jut el egy olyan belső kiforrottsági szintre, amely mintegy kötelezi a többi tudományt arra, hogy együttműködést keressen vele.

A pszichológia módszertani értéke nemzetközi szinten egyhangúlag elismert. Mindenekelőtt egyik jelentős

* *Probleme fundamentale ale psihologiei*. Colectiv de redacție: Benjamin Zörgő (coordonator), Andrei Cosmovici, Mihai Golu, Paul Popescu-Neveanu, Ana Tucicov-Bogdan. Editura Academiei R.S.R. Buc., 1980.

forrása volt a különböző — napjaink tudományos megismerésére oly jellemző — szintetikus tudományoknak: a kibernetikának, a rendszerelméletnek, a szemiotikának stb. Másodszorban pedig a pszichológiára hárul az a feladat, hogy központi „reléállomás” szerepet töltsön be a természet- és a társadalomtudományok, valamint a filozófia és a szaktudományok között. E szerep betöltése főként a „határpszichológiakra” hárul: a fiziológiai, patológiai, pedagógiai, társadalom- és nyelvélektanra. Ezeknek a tudományágazatoknak a megjelenése és erőteljes fejlődése azt igazolja, hogy az ember adekvát megismerése és megértése a pszichológia hozzájárulása nélkül nem lehetséges. A természet-tudományok számára a pszichológia hasznossága főként két szempontból nyilvánvaló: olyan új kérdéseket látott meg, amelyek az emberrel mint szubjektummal, mint belső motiváltságu, célratörő lényvel függenek össze, s a szubjektum és az objektum közötti kapcsolatot létrehozó megismerő struktúrák működése feltárásának elméleti-kísérleti megalapozását kínálja. A társadalomtudományok számára a lélektan azért szükséges, mivel nem létezik olyan társadalmi jelenség vagy folyamat, amely ne tartalmazna lelki elemet, amely pszichikus közvetítés nélkül játszódna le.

A *Szintézisek* másik három tervbe vett (részben már kiadás alatt álló) kötete alkalmazott lélektani beállítottságu: a II. fejlődés és nevelés, a III. ipari munkalélektan, a IV. pedig klinikai pszichológia súlypontú. A *Probleme fundamentale* a pszichológiai tudományok sorát és logikai-operacionális szerkezetét az elvonatkoztatás és az általánosítás legmagasabb szintjén mutatja be. A kötet tehát tematikáját tekintve *általános pszichológia*.

A korszerű lélektant, annak fogalmi és logikai-operacionális rendszerét új metodológiai irányok jellemzik: az információs-kibernetikai, a rendszerelméletű és a matematikai megközelítés. A pszichikum — írja az I. fejezetben M. Golu — lényegét tekintve információs jelenség, amely a közvetlenül alája rendelt rendszer: a szervezet (egyén) keretében visszacsatoláson alapuló vezérlő és ellenőrző szerepet tölt be. A pszichikum valóban rendszer — a rendszerre jellemző minden tulajdonsággal rendelkezik. Dinamikus, félig nyílt, önvezérlésű és önszervező, fejlődő, többszörösen összetett valóságú jelenség. A pszichológiában a matematikát — mint a többi tudományban — nemcsak a jelenségek mennyiségi, hanem minőségi elemzése céljából is alkalmazzák. A lelki tevékenység vezérlő elveinek (a determinizmus, a fejlődés, a tükrözés és alkotás,

a tudat és tevékenység egysége, valamint a történetiség elveinek) elemzése szintén két szempontu: interdiszciplináris és sajátosan pszichológiai. Mivel a tükrözés és az alkotás között a megszakításos folytonosság viszonya áll fenn, a pszichikus rendszernek ez a két tevékenységi vonatkozása is egymással való kölcsönhatásban létezik; mind az objektum, mind a szubjektum szintjén átmegy egymásba — írja a II. fejezetben P. Popescu-Neveanu.

Más pszichológiai munkákhoz hasonlóan, a *Probleme fundamentale* is részletesen elemzi a lelki tevékenység idegfiziológiai alapjait (III. fejezet. Szerzők: M. Golu és V. Mare); nyomon követi a pszichikum különböző fejlődési szintjeit (IV. fejezet. Szerzők: M. Beniuc, B. Zörgő, T. Prună, A. Chircevi); bemutatja a pszichológia kutatási módszereit és eljárásait (V. fejezet. Szerzők: A. Cosmovici, I. Radu, M. Golu). Mas — külföldi és hazai — művektől *elteroen* azonban a pszichikus jelenségek vizsgálatát a személyiség problematikájára építi fel, mint ezt a következő témakörök is jelzik: a személyiség mint a pszichológia alapkérdése (IV. fejezet. Szerzők: P. Popescu-Neveanu, Șt. Teodorescu, V. Pavelcu); a személyiség aimenziói (VII. fejezet. Szerzők: V. Pavelcu, B. Zörgő, P. Popescu-Neveanu, M. Zlate, A. Neculau); az információfeldolgozási folyamatok (VIII. fejezet. Szerzők: M. Golu, C. Voicu, Al. Roșca, V. Mare, I. Radu); az emberi tevékenység formái (IX. fejezet. Szerzők: B. Zörgő, A. Tucicov-Bogdan, V. Ceaușu).

A X. fejezet a kreativitás vizsgálatával foglalkozik témák és szerzők szerint, a következő „felállásban”: kreativitás és tevékenység (Al. Roșca), tudományos és muszaki kreativitás (Al. Roșca), művészi kreativitás (Gh. Neacșu, S. Marcus), irodalmi kreativitás (V. Pavelcu, G. Logofătu), filozófiai és társadalmi-politikai kreativitás (C. Mare, Al. Roșca, N. Kallos), csoportkreativitás (P. Popescu-Neveanu, A. Perju-Liceanu, M. Roco). A XI. — utolsó — fejezet végül a pszichikus alkalmazkodás módozatait vizsgálja (az egészségesség kritériumai — G. Ionescu; az alkalmazkodási képtelenség megelőzése és az értelmi egészség biztosítása — G. Ionescu, M. Bejat).

A *Probleme fundamentale ale psihologiei* szerkesztőbizottsága munkájának irányítója: Zörgő Benjamin, a Babeș-Bolyai Tudományegyetem volt professzora. Egy év telt el azóta, hogy egykori tanárunkat és nagybecsült munkatársunkat utolsó útjára kísértük. Elvesztése felett érzett fájdalomunk még élő és eleven. Mégis örömmel tölt el bennünket az a tudat, hogy a kötet megjelenése érdekében kifejtett tevékenysége — habár ő

maga a kész művet már nem láthatta — és főleg személyes hozzájárulása magas fokú, igényes szintézise életművének. Az általa írt fejezetekben, illetve alfejezetekben (*A determinizmus elve; A fejlődés elve; A tudat és tevékenység egységének elve; A tudat — az emberi pszichikum felső foka; A motiváció; A képességek; A tevékenység alapformái*) méltó összefoglalását adja azoknak a nézeteinek, amelyeket számos más munkájában részletesen kifejtett. Alapkonceptióját, amely egyben a kötet rendezőelvé is, egy helyt így fogalmazza meg: „A tudat és a tevékenység egysége nem valami két,

egymástól idegen jelenség véletlenszerű, külső tényezőktől meghatározott találkozása. A tudat és a tevékenység közötti viszony esetében két, egymással eredetükön fogva rokon jelenség egységéről van szó, két olyan jelenségről, amelyek a fejlődés kezdetén ugyanabból a forrásból erednek — amelyeknek tehát közös az eredetük.”

Büszkeséggel és örömmel tölt el bennünket, volt tanítványait és munkatársait az a tudat, hogy Zörgő Benjámin ránk hagyta ezt a művet, amely a hazai pszichológia igen jelentős, világszínvonalú megvalósítása.

Fodor Katalin

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

PRESA ŞI LECTIA

Egy figyelemreméltó pedagógiai könyvsorozat (*Caiete de pedagogie modernă*) lép e könyvvel kiadásának második évtizedébe. A „termés” lehetne gazdagabb, a sorozatnak ez mindössze a nyolcadik s talán legvékonyabb füzete. A terjedelmi korlátokat azonban e válogatás ezúttal szemléleti frissességével ellensúlyozza. Olyan tanulmányokat közöl (kár, hogy erősen zsugorított fordításban), amelyek megkérdőjelezik a sajtóhasználat hagyományos iskolai gyakorlatát. A verbalizmus gyakorlatát csak az érdekli, hogy a sajtó ideológiai-erkölcsi célzata eljut-e a megcélzott olvasóközönséghez, s hogy erről megbizonyosodjék, a nevelő jellegűnek nyilvánított „tartalmakat” felolvastatja és meghallgattatja („tölcsérrrel tölti a fejekbe”) a nevelésre kismemelt személyekkel. „Az új irányzat — írja a könyv összeállítója, Ilie Traian az előszóban — nem a hagyományos szemléltetőeszközök közé sorolja be az újságból kivágott fényképeket, rajzokat, cikkeket, nem didaktikai segédeszközként használja fel őket, hanem iskola és sajtó kapcsolatát magasabb szintre emelve, magát az élő sajtót teszi vizsgálatának tárgyává.” Hogyan olvassunk képregényt, reklámot, sztárfotót és újságcímet? Milyen sajátos kódokat használunk anélkül, hogy tudnánk róluk? Hogyan hat ránk, hogyan „olvass” bennünket, mindennapi olvasóit, a sajtót? E *hogyanokkal* felvértezve tudatosabban védekezhetünk a sajtó nyílt és rejtett stratégiái, az aktualitás észrevétlen csapdái ellen. Így nemcsak napi gyakorlatunk, hanem napi leckénk is a — sajtóhasználat.

Ez az új, modern tantárgy (ahogy Guy Gauthier nevezi: „az időszerűség tantárgya”) a tömegkommunikációs eszközökkel szembeni kritikai érzékünket fejleszti. „Ehhez azonban — írja az NSZK-beli Gerda Kraus — át kell értékelnünk a vizuális kifejezőeszközökhöz való megszokott, lekezelő viszonyunkat. Pedagógiai »struccepolitika« az »igényes« irodalom magaslatáról elítélni a képregényt vagy tudomást sem venni róla, miközben a gyermekek milliói vannak kitéve e műfaj rendkívül szuggesztív erejének. Az anyanyelvi nevelés önnön hatékonyságát veszélyezteti, ha háttal fordít a 8—10 éves gyerekek mindennapi tapasztalatvilágának.”

„A képregényt mint kommunikációs technikát már az elemi iskolában el lehet sajátítani — állítja Gerda Kraus. — A gyermek ebben a korban persze még nem képes »átlátani« a technikán, kritikai érzékét hiába próbáljuk elvont fogalmakkal ébresztgetni. Egy ollóval a kezében azonban tárgyilagos képet alkothat magának a képregény kifejezőeszközéről, felfedezheti magának a képregény »nyelvét«; »szókincsét« és »nyelvtanát«. Például kivághatja és osztályozhatja a »szöbuborékokat«, mondjuk az alábbi csoportokba (vagy — a modern matematika nyelvén — halmazokba):

közönséges párbeszéd szóbuborékja

többen ugyanazt mondják

hangos kiáltás

a beszélő nem látszik a képkockában

suttogás

De ugyanígy kivághatja és osztályozhatja a zajok, a különböző érzelmi állapotok vizuális jeleit, a pozitív és negatív hősök képi sztereotípiáit, a mozgás és sebesség képi ábrázolását. Gyűjteni lehet a szóbuborékok tartalmát is, a zajok betűjeleit, hangutánzó szavakat stb. Harmadik osztályban már össze lehet hasonlítani a képregény és a rajzfilm kifejezőeszközeit. Negyedik osztályban már a képregény szerkesztésével, a képkivágás, a montázs és dramatizálás szabályaival is meg tudnak birkózni.

A képekkel való „manipulálás” könnyedsége és tudatossága az az alap, amelyre később építeni lehet: a „nyelv” tudatos birtokbavétele után a képregény fogyasztója nem válhat többé passzív tárgyává a megmódolt látványnak.

Hasonló szellemben mutatja be Erich Kaiser és Georg Pilz egy német ifjúsági magazin (*Bravo*) rejtett közlésstratégiájának, Bruno Hongré a francia képeslapok reklámnyelvének és M. Azema az újságcímek poetikájának liceumi osztályokban alkalmazható elemzésttechnikáját. (*Editura didactică și pedagogică. Buc., 1980.*)

A. J.

FÁBIÁN ERNŐ: AZ EMBER SZABAD LEHET

Eötvös Józsefről keveset tudnak a hazai olvasók, különösen a fiatalabbak. Regényei, elbeszélései könyvtári ritkaságok, verseivel csak régi antológiákban találkozhatunk, tanulmányai, állambölcseleti munkái sem forognak közkézen. És az is igaz, hogy az a korszak, amelyben élt, annyi nagy költőt, író, jeles politikust „termett”, hogy Eötvösnek mint művésznek, bölcseletnek és államférfinak mindig csak a másodhegedús szerepe jutott. De tagadhatatlan, hogy Eötvös József a reformkor egyik jelentős személyisége. „Művei, erkölcsi elkötelezettsége, humanizmusa legértékesebb hagyományaink közé tartozik. Azért élt, hogy másnak világítson.” Fábían Ernő kisonogramfiája igen jelentős hézagpótló mű. „Eötvös József elméleti munkásságát nem csupán haladó gondolatai teszik roppant időszerűvé, hanem mindennek felett az a pozitív tény, hogy a történelmi-társadalmi sorsforduló nehéz körülményei között erejét a továbbhaladás lehetőségeinek végiggondolására, a jövő építésére összpontosította.” Fábían Ernő Eötvös eszmevilágának fejlődését követi nyomon; elemzi fiatalkori verseit, színpadi műveit, majd a társadalmi és történelmi kérdésekre összpontosító regényeit (*A falu jegyzője, Magyarország 1514-ben*), amelyekben „az úr és a nép nagy történelmi pörét tárgyalja”. Eötvös, „akit az ég forradalmi embernek nem teremtett”, érzelemre és értelemre ható tanulmányaival (*Vélemény a fogházjavítás ügyében, Szegénység Írlandban, Kelet Népe, Pesti Hírlap, A zsidók emancipációja, Reform*) küzd eszméinek békés megvalósításáért. A humanista társadalomreformerek nem vesz részt a 48-as forradalomban, de a fokozatos haladás eszméinek és mintájának elfogadása nem a reakcióhoz való lecsatlakozást jelentette, hanem a haladás és a hagyományok egyesítését a jőzőn és törvényei szerint. Az *Uralkodó eszmék* Eötvös legjelentősebb filozófiai alkotása, ennek elemzésére szán Fábían Ernő a legtöbb teret. Szerinte Eötvös állambölcseleti alkotása *Az ember tragédiájának* ikerpárja. „Eötvös tárgyát — fejtegeti —, az uralkodó eszmék hatását — szabadság, egyenlőség, nemzetiség — a társadalom ol-

daláról nézve történetileg, szociológiailag elemezte. [...] Az *Uralkodó eszméket* nem agítator pártvezér vagy absztrakciókat hajszoló ideológus professzor, hanem korával együtt érző gondolkodó írta. A könyv ezért vitairat is az újkori állam egyéniséget és önkifejlődést elnyomó tendenciái ellen." Eötvös iskolateremtő munkássága, a nemzetiségi kérdésben vallott nézetei a felvilágosult államférfit dicsérik. (*Dacia Könyvkiadó. Kvár-Napoca, 1980.*)

K. M.

JAKAB ISTVÁN: NYELVÜNKRŐL — NYELVÜNKÉRT

Erdekes, hasznos könyvvel gazdagította a nemzetiségi nyelvemelő irodalmat Jakab István. A Csehszlovák Rádió magyar nyelvű adásának *Anyanyelvünk* című musorában elhangzott előadásokból és az *Uj Szó* Kis Nyelvőr rovatában megjelent cikkekből válogatott a szerző, azokból, amelyek „az élet, a nyelvhasználat diktálta sorrendben és témák szerint” íródtak, „alkalmi, de a nyelvhasználat — és a nyelv — szempontjából fontos témák alapján”.

Elméleti és gyakorlati kérdések szerencsés ötvözete ez a könyv. Vörös fonálként húzódik végig rajta az alapgondolat, a nemzetiségi nyelvemelés alapeelve: „Egy magyar nyelv van. [...] Fontos tehát, hogy ez a közös nyelv egységes, minden magyar számára egyformán érthető legyen.” A nemzetiségi nyelvemelés feladata — vallja az Előszóban a szerző — „a magyar nyelvben már társadalmivá lett elemek megismertetése, elterjesztése a nemzetiségi magyarok közt, a magyar nyelv rendszerének, szellemének megfelelő szerkesztésmód erősítése tudatukban s mindezzel a nyelv különfejlődésének megakadályozása”.

Jakab István a legdemokratikusabb módon kezeli olvasóját. A hibák kipelengérezése helyett okos tanácsokat ad, érvel, bizonyít, nem kioktat, hanem eligazít a nemzetiségi nyelvemelés legváltozatosabb kérdéseiben: mi helyes, mi helytelen, miért és mikor. Hogyan kerülhetők el a kétnyelvűségből eredő nyelvi zavarok, mikor és milyen mértékben jogosult a nyelvbaráti szohasználat, hogyan lehet eljutni a művelő magyar köznyelv, a szabatos, szép nyelvhasználat szintjére — ezekre és egyéb kérdésekre keresi a választ s ad mindenkor pontos útbaigazítást e hasznos nyelvemelő kötet, amelyhez hasonlót magunknak is kívánunk. (*Madách Könyvkiadó. Pozsony, 1980.*)

Sz. I.

THE IDEA OF ENGLISH LITERATURE — THE FOUNDATIONS OF ENGLISH CRITICISM

Négy évszázad híres kor- és stílusformáló esszéi, illetve esszétörédekei sorakoznak a gyűjteményben kronológiai, tehát didaktikai célokat szolgáló rendben. Reneszánsz, klasszicizmus, romantika képviselítetik magukat, igen rangosan: az egyes korok programirásai a kor egy-egy vezető irodalmi egyéniségének tollából. Philip Sidney írta meg az angol reneszánsz „kiáltványát”, Pope részletesen foglalkozik az angol klasszicizmus elméleti és gyakorlati vetületeivel, Edward Young honosítja meg a preromantikus művészetfelfogást Angliában, Wordsworth, Coleridge és Shelley a lángoló romantika kultuszát alapozzák meg; a kötet egyaránt hangot ad a bohém esztétizmusnak és a kimért, lehiggadt angol temperamentumnak éppen megfélelő XIX. századi realista látás- és láttatásmodnak, nem hanyagolva el a meglehetősen szubjektív, XX. századi modern angol irodalom sarkalatos problémáit sem.

A líra, próza, dráma jellegzetesen angol fejlődéstörténetén túlmenően egy-egy kontinentális-európai utalás néha még teljesebbé teszi a képet. Eszmei és irodalomelméleti tájékoztatás mellett bizonyos gyakorlati kérdések is helyet kapnak a válogatásban. Epp ezért mintha inkább szakemberhez szólnának ezek a szubjektív, de ugyanakkor korszakos jelentőségű vallomások.

Már Philip Sidney kiemeli és hangoztatja az irodalom társadalmi jellegét; a költészet hivatása szerinte: harcra tüelni a vitézeket, s az igazi költő szerinte — nem rimeivel és ritmusával tünik ki, hanem képzeletével. Erdekes, hogy a színpadnak semmiféle jelentőséget nem tulajdonít. A puritán kereteket túlnövő egyetemes protestantizmus nagy költője, Milton az *Areopagitica* című vitairatban (mely mit sem veszített erejéből) a sajtószabadságról szól. A drydeni, pope-i, swifti, fiandingi klasszicizmus mértéktartó szépség- és szabályosságközpontú stílusáramlatának tagadása a youngi preromantikus művészetfelfogás: „Minél kevésbé másoljuk a hi-

res régieket — mondja —, annál hasonlóbbak leszünk hozzájuk. Csak a módszerüket kell követni, vagyis az ihletett eredeti alkotást.“

Az angol romantika a németnél és a franciánál szervezesebben, minden törés és megszakítás nélkül bontakozik ki a preromantikus kezdetekből, a természet, a múlt, a nép XVIII. századi felfedezéséből. Az angol romantika elméleti megalapozását a *Lyrical Ballad*shoz írott wordworthi és coleridge-i, név nélküli, de programelőszó kíséretében kiadott valloások adják, mégpedig kettős síkon: a hétköznapi valóságban rejlő csoda (Wordsworth), illetve a csodálatos esemény valóságzű ábrázolásában (Coleridge), előkészítve egyúttal a talajt a három romantikus titánnak: Byronnak, Shelleynek és Keatsnek. A viktoriánus kori angol realizmus a maga eszmei és formai kiegyensúlyozottságával újra biztosítja a szellemi „vezetést“ Anglia számára. Ebben a korszakban mindenütt a regény az uralkodó műfaj; a XIX. század a regényírás nagy kora, de Angliában különösen jelentős a regényforma.

Az angol realisták központi problémája a nevelni, hatni akarás — akár a dickens emberbarát par excellence attitűdjét, vagy a kor nagy juvenalisi satirikusának, Thackeray-nek a megnyilvánulásait illeti, akár a nőírók (a Brontë-nővérek, George Eliot) perspektívagazdagítását vizsgáljuk.

A francia Part pour Part angol megfelelője, az esztétizmus a XIX. század ötvenes-hatvanas éveiben új hangot szolgált meg az irodalomban: a művészet autonóm erkölctanát, a „minden művészet imádság“ hitét. Az angol dekadencia és szimbolizmus vezéralakja, Wilde nem elégszik meg azzal a tétellel, hogy a művészet önmagáért van: „Minden művészet haszontalan“ — hirdeti, s a szépség is csupán valami felületi és kellemes csillogás nála. A századforduló ebben is változást hoz. George Bernard Shaw szerint: a színpad célja, hogy részt vegyen a társadalom ésszerűbb kialakításában; ő már egész munkásságát hasznossági céloknak veti alá: „A színház mint társadalmi szerv egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. A rossz színházak éppoly károsak, mint a rossz iskolák vagy a rossz templomok, mert a modern civilizáció gyorsan sokszorozza meg azok számát, akiknek a színház mindkettőt — iskolát és templomot — jelent.“

A századforduló más, szélsőségesebb megnyilvánulásai is helyet kapnak e kötetben. Így Joseph Conrad, akivel egyúttal megtörténik az átmenet a két világháború közötti modern angol próza mélylélektani búvárkodásához.

A „minden bizonytalan“ új, szubjektív irodalma már introverzív láttatás: az egész világ belül van, realitása az a benyomás, amelyet az átélőben hagy. Bergson és Proust óta szubjektív az idő is, a modern regény problémája: amikor a Big Ben harangja tizenkettőt üt, ez az időpont egészen különböző időt jelent a regény szereplőinek benső életében (Virginia Woolf).

A lírában a húszas évek kísérletező és újíto szellemének legfőbb költője T. S. Eliot; nála a tartalom és forma egyaránt dezintegrálódik. Egyúttal ő az új-klasszicizmus legfőbb angol híve, ellensége a romantika énkultuszának, érzelmiségének; a tudatos alkotás, szabályokhoz ragaszkodás fontosságának hirdetője, a Paul Valéry-s, tisztára intellektuális művészfelfogás jeles képviselője.

Ha tehát e kötetet az olvasó a teljesség igénye nélkül veszi kezébe, a szakember pedig csupán ismereteinek bővítése céljából, akkor is hasznos, mert megkíméli az érdeklődőt a hosszabb és fáradságosabb könyvtári kutatómunkától. (*Progress Publisher, Moscow, 1979.*)

F. G. R.

Unipan Helga grafikája

Mészöly Miklóssal — történelemről, etikáról

„Egy író, aki nem tartja meg saját stratégiáját sem, hanem örökké a pályamódosításon töri a fejét, s nem vonul megtalált új eszközeivel védett öbölbe, hogy a bevált patronokkal egyre-másra gyártsa a könyveket, ehelyett folyton meglepetésekkel áll elő — idegesítő jelenség, nem fér bele az írópályák szentesített sablonjába.“ A szellemi (és életkor szerinti) fiatalság egyik vezéregyéniségéről, a hatvanéves Mészöly Miklósról írt jellemzésében Béládi Miklós már ezt megelőzően tisztázza, hogy „Mészöly Miklóst igazában, legmélyebben soha nem az irodalom szakmai, technikai kérdései izgatták. Sokan mégis úgy vélekedtek, hogy az irodalom belterjességében érzi jól magát, és az a fő törekvése, hogy stílusa csiszolt, egykialpált legyen, inkább bonyolult, mint egyszerű, közölnivalója pedig különleges, homályos és nem mindennapi tartalmával érjen el hatást, főképp az ingyenecsek körében. Könnyű ma már kijelenteni, hogy óriási baklövés, szemellenzős rövidlátás volt Mészölyt a sznobok írójának, hajlíthatatlan urbánusnak kikiáltani.“

E bevezető tanulmány (*Az epika megtisztítása és felvezetése*) után egy kitűnő interjú igazolja messzemenően a Mészölyhöz nehezebb időkben is hű kritikus szavainak igazát, a pécsi JELENKOR 1981. januári számában; a Mészöly Miklós állandó otthonának tekinthető folyóirat Alexa Károly beszélgetését közli az íróval. Minta-szerű „beszélgetést“, amely a műfaj teherbíróképességének határáig megy el, az alkalmiságtól a műhelyproblémák, sőt a „sorsproblémák“, a jelenkori történelem értelmezéséig jutva el. Alexa az ünnepelt prózairó legfrissebb élményeire, amerikai útjának tapasztalataira kérdez rá, bizonyára a régi irodalomtörténeti igazság birtokában is, hogy ti. a távolból az otthoni kérdések sokszor tisztábban látszanak. (Ady óta ezt nem kell magyarázni.) „Az irodalom milyen módon segíthet egy racionalisabb Magyarország-kép és nemzettudat kialakításában?“ — kérdezi tehát Alexa Károly. Íme, a válasz: „Azt hiszem, fontos kérdés, mert a racionalisabb és reálisabb tudat kialakítása, a nagy többséget tekintve, kint is, bent is időszerű. A mai irodalmunk viszont éppen olyan területeken is »munkálkodik« ennek érdekében, ahol sokáig kint függött a fábla, hogy »kozmpolita«, »magyarságidegen« — és ehhez hasonló. Ha csak a fiatalabbak csapatában pástázok — Nadas, Esterházy, Petri, Oravecz, Hajnóczy, Tandori, Bereményi, Csaplár... És még akad. Vagy Csoóri új hangszerelésű és radikális őszinteség-igényű vallomásai a »hagyományosabb« területeken... Széles a spektrum — és mintha egyre szélesedne. Vagy nézzük a legfiatalabbakat — és ne csak a kísérletezőkedvűket, hiszen azzal minden fiatalság jellemezhető. Inkább azt az új érzékenységet, amit hoztak, s amiből — ha lehiggad — a legjobbaknál csakugyan egy új szemlélet, magyarság-közérzet stb. alakulhat ki. Ne menjünk most bele, hogy ez milyen lesz, milyen lehet... Ez alaposabb elemzést és kalkulációt igényel. Nem is szakmám. Csak a szímatom sügja, hogy ha a valamikor, most van és lesz lehetőség rá, hogy középkelet-európaivá színeződjön, otthoniasodjon sok olyasmi, ami például Kassák után, mint vállalkozás és új csapás — elvázott. Szándékosan mondtam »közép-kelet-európaikat«, és nem »magyart« — mert a kettő között egyre kitapinthatóbb a szimbiózis. S persze, nemcsak nálunk. Kettős a változás, amit kitapintani vélek: az újdonság nagy »világ-mintái« mintha szervesebben ágyazódnának a sajátunkba, mint eddig, valamilyen exponáltabb napi vagy történelmi élmény, megrendülés hatására; ugyanakkor, ami a sajátunk, nyitottabban tud áttükrözni abba a tágasabb egységbe, amit közép-kelet-európainak érzünk.“

Szekszárd, az ifjúság és Amerika, „az Óperenciás tengeren túl“ viszonyára s az épp a *Jelenkorban* indított új regényre vonatkozik a fiatal kritikus újabb kérdése. Mészöly Miklós kész a válasszal: „Régi rögeszmém, hogy ha a történelemben nem állni, lemaradni, eljellegtelenedni, hanem továbblépni akarunk, kell valami mást, újat kezdenünk a hagyományos nemzeti érzésünkkel — amely olyannyira át van itatva jogos vagy nem jogos, virtuális vagy nem virtuális érzelmi tartalmakkal. A mai beretváleszen célratörő nagyhatalmi világhelyzetben jóvátehetetlen helyzetbe sodródhatunk így. Újra kell hangszerelnünk a nemzeti érzésünket. Objektí-

vabbá és főképp történelmileg végiggondoltabbá kellene tennünk magunkban, hogy mi az, amiben ésszerűen engedhetünk, és mi az, amiben nem, semmilyen áron és körülmények között. Egy pillanatra se szem elől téveszteni az *érdemes megmardás* szempontjait.“

Mészöly Miklós prózaírói útját, mint Béládi tanulmánya is kimutatja, többszöri nézőpontváltás jellemzi. „Mészöly első számú kihívása a történelmi és társadalmi determinációnak szolt, közvetve érintette a közügy-irodalom egynémelyik ki-kezdhetetlennek vélt tételét is.“ Explicitebben: „A történelemben benne sodródunk, ám a történelmet lehetetlen megismernünk, az, amit annak mondanak, absztrakció; életünk más dimenzióban folyik, szűkebb körben, ahol a tárgyak és a természeti környezet elemei is a társaink. Mészöly ezzel a lépéssel kitérni készült a történelmi kelepceből, mivel úgy vélte, az emberi élet gyökerei máshová nyúlnak, a megismerésre érdemes titok mindenképpen túl van a köznapis tapasztaláson, az empirikus valóságon. Világérzés volt ez nála inkább, mintsem világértés.“ A *Pontos történetek, útközben* volt az újabb állomás, a második nézőpontváltás jele: a pontos följegyzések, portrék, zsánerképek egy „másik“ Mészölyt mutattak. *Film* című könyve pedig egy „harmadikat“: „... a *Film* prózaírodalmunk egyik legerőszakosabb kihívása. És folytathatatlannal, elsősorban szerzője van erről meggyőződve. Nézőpontvátlása, a történelem szubjektívizált egyidejűségé alakítása s a jelen átészátatlása a múltba s mindeközben az objektivitás fenntartása — kivételes összeszedettség igényel és a tömörítés aszkézisét kívánja meg, amit csak ritkán lehet vállalni. De fontosabb ennél, hogy a *Film* is eljutott az elbeszélés egyik végpontjához. Az idő szubjektív szemlélete és a tárgyas leírás összeforrasztása azzal a végletes következetességgel, ahogyan ezt Mészöly logikusan végigvitte, még továbbfejleszhető vagy ismételtető lett volna. De a »tisztá epiká«-nak az az eszménye, amit végső elérendő célként maga elé tűzött, a regényírók örök ábrándja maradt, s az illúziók világából aligha húzható le az írás gyakorlatába. A tisztá, hamisítatlan, ráfogás nélküli epika, amely ugyanúgy viselkedik, mint az élet, elérhetetlen vágyálom. A regény megszerkesztett fikció — nem tud más lenni. De ahhoz, hogy ezt belássuk, vállalkozók kellene, akik az elérhetlent veszik célba.“

Érdemes e külső, Béládi adta jellemzés után meghallgatni e kérdésekről magát a szerzőt. Saját fejlődését Mészöly így látja: „... azt az élménymasszát, amit még otthon, Szekszárdon begyűjtöttem. batyuként vittem magammal. Különböző okokból sokáig nem éreztem magamat alkalmasnak, hogy közvetlenül foglalkozzam vele. Egy másfajta, általánosabb ember-, valóság- és probléma-közelítés útját jártam — persze, kitérőkkel azért. A három regény, *Az atléta halála*, *A Saulus* és a *Film* elég szükségszerűen, stafétaváltásban követték egymást bennem. *Nekem* ez a három regény gondolati-érzelmi trilógia. Mélyebb dimenzióban ugyanazt bombázzák, boncolják. Technika szempontjából az *Atlétát* talán a lélektani regény és az impresszionista ábrázolás címszavaival lehetne durván jellemezni. A *Saulusban* a mondani-való választott »fénycsíkja« is arra kényszerített, hogy forró szikárságra, jelzésszerűségre törekedjem, az egyes motívumok, tények kódértékű egymásmellettségével próbálják építkezni. Eppen a sűrítés érdekében kellett lemondanom a szélesebb epikus kifejtésről. A további meztelenítés, azt is mondhatnám, egyfajta ontológiai létérzés és ábrázolás megkísérlése volt a *Film*. [...] A »végállomás« szót használtam. Ez a regény az emberi történet mérlegelésében olyan végső pontig vitt el, olyan végső kérdésfelvetésekké, amelyek majd mindent kétségbe vonnak, és mindennek az összetevőjét. Ahol már megszűnik a tovább kérdezés. És innét már csak ennek az útnak a tapasztalataival kereshetek valami újat. Most kezdem érezni, hogy egy szélesebb epikai öleléssel vissza tudok térni ahhoz a direktbb emberitársadalmi életanyaghoz, ami eddigi írásaim mögött is ott volt, csak rejtettebben.“ Most indított regényéről pedig így vall: „Amolyan partatlanak induló regény — szívesen ajánlanám Tolsztoj vagy Gogol emlékének. A nagyrealista prózát mindig csodáltam, miközben nem tudtam, nem is akartam mást írni, mint amiket írtam. Vagy ha igen, persze hogy csak imitálni... valahogy »megbolondítani«. Ahogy az egész századunk arra kénytelenedett, hogy »megbolondítson« annyi szent normát. Nem elvetni — csak »megbolondítani«. Az új felismerések birtokában mit is tehetett volna más? [...] mindig időszerű, hogy »nagyrealista« próza íródjon, de csak akkor lesz igazán azzá, ha mindig *szervesen* lesz *gyökeresen* más, mint a korábbiak.“

Mészöly Miklós „szabálytalan“ életműve már eddig is rengeteg történelmi-esztétikai tapasztalatot sűrített magába. A szerző azonban, a kortárs magyar irodalom egyik kiemelkedő egyénisége, hatvanadik életévén túl változatlan, töretlen energiával, fiatalsággal, ma sem visszafelé néz: ahogy a történelemben a jelent és a jövőt, most készülő műveiben is az új lehetőségeket kutatja. Irigylésreemeltő határozottsággal, tudatosan és kifogyhatatlan invencióval.

Kántor Lajos

„A fiatalok inváziójá”-ban jelöli meg Eugen Simion az évtized utolsó évének legfeltűnőbb jelenségét a költészetben. Nem programmal, inkább az összetartozás tudatával jelentkező, „farmernadrágos nemzedék” ez, már évek óta türelmetlenkedik, s most komplexusok nélkül lép az irodalmi körből az irodalom körébe. Igéretes elsőkönyves Nichita Danilov, Matei Visniec, Mircea Cărtărescu, Magdalena Ghica, Liviu Ioan Stoiciu, A fűgébek — Traian T. Coșovei, Cornelia Maria Savu, Emil Hurezeanu, Domnița Petri — már a második, harmadik kötetüknél tartanak. „Érvényesíteni akarják a versben gondolkodás és a verscinálás új stílusát” — állapítja meg róluk a kritikus, aki „civilben” mai román irodalmat tanít a bukaresti egyetemen. Az ifjú szerzők merészségeire allergiás olvasók? pályatársak? figyelmébe ajánlja, hogy „az érkezőkkel szembeni gyanakvás a szellemi öregkor jele no meg a saját erejükben nem bízó hiúságáé. [...] Biznunk kell a fiatalokban, mert (ahogy valaki mondotta) mindig nekik van igazuk.” Persze az érkezőkre figyelve sem szabad megfeledkezni a már beérkezettekről. A harminc- és negyvenéves „fiatalok”-ról például, akik a húszévesek szemében már elérték a matuzsálemi kort. A Cartea Românească Hyperion sorozatában 1980-ban megjelent verseskötetek szerzői közül például Emil Brumaru („gúnyosan elégikus, fejlett érzékkel a tárgyak világa iránt [...] egyike azoknak, akik ma Romániában a költészetet művelik”), Mircea Dinescu („Friss lázadó szellem, üde és felhóborodott, elkötelezett — abban az értelemben, amelyet annak idején Sartre tulajdonított ennek a fogalomnak”). Eugen Simion felfigyel arra, hogy alig száradtak fel a költészet arcán a serdülőkori könnyek, már meg is jelennek a markáns vonások, a szigorú, kérlelhetetlen, szarkasztikus érettség. Költői nyelvük tíz év alatt radikalizálódott, stílusuk leleményesebb, mint amilyen az indulás gyanútlan ihletettsége idején volt. A megszólalás szakaszában a nemzedéki szolidaritás tudata még erős, később a költők már arra törekednek, hogy megteremtseik autonóm világukat.

Ha kialakulnak is a szellemi kapcsolódások, ezek többnyire meghaladják a korhatárokat. „Szinte törvényszerű a kultúrában, hogy a nagy művészi jelenségeket szükségszerűen kíséri a kritikai tudat.”

Laurențiu Ulici, aki az 1980-as esztendőt mint a próza évét tekinti át, a fel-

sorolt művek közül a *Vocile nopții* Augustin Buzura legjobb regényének tekinti, őt magát meg „olyan prózaírónak, aki a relativista távlatlalt együtt rátalált valamire, amit nagy íróra valló regényhangnak lehet nevezni”, a *Pumnul și palma*, „Dumitru Popescu első prózaírói megszólalása inkább a politikai életből vétett, mintsem a politikai életéről szóló regény”; megjelent D. R. Popescu *Viața și opera lui Tiron B.* című regényciklusának első kötete, a *Iepurele șchiop*, amelyben az író „freskoteremtői szándékkal egyensúlyt hoz létre a képzelet és a dokumentum között”. A top-lista élén Ulici szerint változatlanul a politikai regény található, némi arányeltolódással az ideologikumtól az affektivitás felé, s a tapasztalati tény javára, szemben a tiszta fikcióval. Fokozódik a viszonylagosító szemlélet térhódítása, s talán ezzel függ össze az is, hogy „számszerűen kevesebb a boldog megdicsőülésbe torkolló regényfinálé”. Főként fiatal elbeszélők kutatják szorgosan a hétköznapi banális életközéget, „arra törekedve, hogy megújítsák az epikai képződerőt, sőt épenséggel a műfaj retorikáját”. Ulici szerint a fiatal prózaírók „tagadhatatlan jelenléte” nem annyira könyveik magában való értékében áll, mint abban, hogy különbözőségük „az epikai gondolkodás mód és a viszonyítási alap változását igéri”.

„Kétségtelenül igaz, hogy a prózának nálunk nagy az olvasótábora. Ennek az igazságnak a pontos értékéről csak feltételezéseink vannak, hiszen ellenőrzésének fő eszköze: a könyv helyzete a könyvesboltban nem segít hozzá semmihez, és nem árul el semmit az olvasásnak akár a mennyiségéről, akár a minőségéről. A könyvkereslet nyilvánvalóan nagyobb a kiadói kínálatnál, de ez a világos semmit nem mond, minthogy a kínálat túlzottan kicsi lévén, nem képes hozzávetőlegesen sem mérni a keresletet. Nem véletlenül szólók erről éppen itt: a próza helyzete többé-kevésbé és előbb-utóbb függ a kereslet és kínálat viszonyától. Mint még soha a román irodalom történetében, hatalmas olvasótömegeink vannak, olyannyira betűhések, hogy hailandók egy-egy könyvet az ára tizszerezésért is megszerezni. Megbocsáthatatlan vétek lenne elveszíteni őket belterjes példányszámokkal. Egyaránt gazdasági és művelődési hatékonyság kérdése ez, hazafias ügy.”

Valeriu Cristea „a kritika paradoxonára” jellemzőnek érzi az elmúlt évet. Sok érdekes és értékes kötet jelzi a kritika erejét, fontosságát, színvonalát 1980-ban is. De: soha ennyi vád nem érte az irodalombírálatot. A megszokott szemrehányásokon kívül, amelyek a legtehetsé-

gesebb és legbecsületesebb kritikust is érhetik, ha téved — és ki nem téved olykor! —, súlyos, és a szerző szerint méltatlan gyanúsítások és követelések is elhangzottak. Cristea különösen bántónak érzi, hogy azért marasztaljanak el kritikuskokat, ami a kritikában érdem: hogy nem hajlandó(k) a biztos érték rangjára emelni hamis értéket vagy épenséggel értéktelen fércművet, együtt emlegetni a jelentékeny írókat a harmadrangúval stb., s ily módon valamiféle értéknivelláló tendenciával visszazoritani azt az esztétikai tudatot, amelynek a megerősödése az elmúlt évtized fontos eredménye. „Visszalopakodik újabb alakzatokban az az eszme, hogy egy jó könyv hasznos lehet, »szolgálhat«, függetlenül művészi értékétől. Csak hogy a közönszerű könyvet nem menti sem a benne tárgyalt esemény történelmi jelentősége, sem pedig az, hogy milyen aprólékosan ábrázolják a szóban forgó eseményt.“ „Ragyogó kritikánk van — foglalja össze mondanivalóját Valeriu Cristea —, amelyet egyesek ádázul támadnak, s amelynek konkurrenciája- és »helyettesítője«-ként jelentkezik a naiv álkritika vagy a kincstári műbírálat.“

Sz. J.

A KÖZGAZDASÁGTAN MINT MAGATARTÁSTUDOMÁNY (Közgazdasági Szemle, 1980. 12.)

Az elmúlt évtized során a közgazdaságtudományt még saját berkeiben is hevesen bírálták (R. Frisch, W. Leontief, G. Myrdal, N. Kaldor, J. Robinson, Kornai János, K. J. Galbraith); sokan kétségbe vonják gyakorlati hasznát, olyanira, hogy egyes kutatók, akik más társadalomtudományok területén működnek, ún. pót-közgazdaságtudományt dolgoznak ki avégett, hogy tisztázzák az általuk leglényegesebbnek tartott kérdéseket. Mások az „emberi tényező“ elhanyagolásában marasztalják el a közgazdaságtudomány művelőit. Nyilvánvaló, hogy — bár ezt még nem fogalmazták meg szabatosan — sokan mechanikusnak tartják a közgazdaságtudomány társadalomszemléletét azért, mert elemzései a technológiával és az eszközökkel való ellátottságra vonatkoznak, ugyanakkor alig érintik az emberi magatartás befolyását a társadalomra.

A bírálat nem alaptalan. Elég a közgazdaságtudomány két központi területére utalni, és pedig az általános egyensúlyelméletre, valamint a gazdasági növekedés elméletére. Az általános egyensúly elmélete nemritkán az alkalmazott matematikai módszerek túltengésébe torkollik. A jelentős ráfordítás ellenére

csak erősen leegyszerűsített feltételezésekkel tartható a piac általános egyensúlyának elmélete. Általában „teljes versenyt“ feltételeznek, és figyelmen kívül hagyják az oligopol vállalatok közötti kapcsolatokat csakúgy, mint az állam és a különféle érdekegyesülések és -csoportok létezését.

Nehezen állapítható meg, mi volna e neoklasszikus modellek gyakorlati jelentősége egy olyan gazdaságban, amelyet a nagyvállalatok és politikai-gazdasági összefonódások jellemeznek. A haszon és a költség, az ingerek és a rájuk való reagálás, az ezek összevetésének eredményeképpen létrejött emberi tevékenységek nem válnak élővé, ellenkezőleg: elsikadnak az élettelen formulák között.

Ami a másik területet, a gazdasági növekedés elméletét illeti, ez a növekedési utakkal, a növekedés stabilitásával és optimumra törekvésével foglalkozik; tulajdonképpen a makroszintű termelési függvények elmélete. A tényleges növekedés tárgyalását azonban nagyrészt mellőzi. A beruházások, a műszaki újítások emberi indítékaival — azzal, hogy az egyén hogyan reagálhat a kívülről jövő ingerekre — alig foglalkozik.

A nagyrészt jogos bírálatok hatására új szemlélet van kialakulóban: a közgazdaságtan mindinkább az emberi magatartás tudományának tekinti magát. Ha az emberi magatartást közgazdasági szempontból vizsgáljuk, a magatartásmodell elemei a következők:

1. az egyén (ami szemléletbeli különbséget jelent a személyiséget összetevőire bontó pszichológiai és szociológiai irányzatokkal, valamint azokkal szemben, akik szerint a kollektívák tevékenykednek);
2. az egyének tevékenysége relatív előnyök alapján, melyeket a rendelkezésükre álló alternatívák határoznak meg;
3. a preferenciák és a korlátozások világos megkülönböztetése;
4. az egyének felismerik a választás lehetőségét (a cselekvési lehetőségek, valamint árak egymással való helyettesítése mind objektíve, mind szubjektíve lehetséges).

A közgazdasági magatartásmodell jól felismerhető a gazdasági szférában az állami (közületi) vállalatok vizsgálatakor, mert e vállalatok megítélésében lényegesen különbözik egymástól a hagyományos és az új közgazdasági felfogás. A régi felfogás árakkal, beruházásokkal, határköltség-árakkal „francia szabály“ szerinti általánosításával foglalkozik, különös tekintettel az oligopolisztikus piaci szerkezetre, ahol a „második legjobb“ megoldás szabályai érvényesülnek. A nem hagyományos felfogás, a közgazdasági magatartáselmélet ún. „magyarzó

elemzést" ad. Ez utóbbi elmélet az alkalmazottakra és a menedzserekre ható tényezőket kutatja, és a vállalatot nem tekintti egységnek.

A közgazdasági magatartásmodell a nem gazdasági szférában jól illusztrálható egyrészt a környezetgazdaság-, másrészt a politikaigazdaság-elmélet példáján.

A környezetszennyezés egyes szociológusok, pszichológusok és mások szemében az emberi tudat gyengeségének a következménye, és megoldást csak az emberi tudat magasabb szintje hozhat. Közgazdasági szemmel nézve, a környezet károsításának az az oka, hogy használata nem vagy alig jár költségekkel az egyén számára. A környezet használatából senki sem zárható ki. A környezet „kihhasználását” csak akkor csökkenthetnénk társadalmilag kívánatos szintre, ha a használatával kapcsolatban kikényszeríthető tulajdonjogokat teremtenénk (környezeti illeték).

A politikai gazdaságelmélet lényege az a felfogás, hogy a döntéshozók (kormány, ellenzék, közalkalmazottak stb.) érdekérvényesítésének korláta a társadalmi nyilvánosság. A kormányok gyakran hívnak életre „politikai ciklusokat”, amelyekben a választások után korlátozó, a választási szakasz második felében — tehát az új választások előtt — expanzív pénz- és adópolitikát folytatnak, hogy választási esélyeiket javítsák. Ez a telenség megkérdőjelezi a gazdaságpolitikának mint olyannak a komolyságát.

A gazdaságtudomány magatartásmodellje kiindulópontja lehet az emberi magatartás általános modelljének. Az Egyesült Államokban számos fiatal politológus foglalkozik az ember közgazdasági magatartásmodelljével. A szociológiában ez az irányzat haszonelmélet néven ismeretes, s ugyancsak elsősorban amerikai tudósok kutatják. Bár a német nyelvterületen is részben átvették ezt a felfogást, ellentmondás van az emberi magatartás közgazdasági modellje és a szociológia irányzata között. A pszichológia és a szociálpszichológia területén eddig alig vettek tudomást az emberi magatartás közgazdasági modelljéről. A jogtudományt azonban megtermékenyítette ez az elmélet. S új impulzusokat adott a történéseknek. Széleskörűen felhasználják a közgazdaságtudomány statisztikai eszköztárát is.

A tudomány mai állása szerint az emberi magatartás közgazdasági elméletének vannak gyenge pontjai. Túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a pénzrendszernek, és aránytalanul túlhangsúlyozzák az egyéb döntési mechanizmusok gyengeségeit. Sőt odáig mennek, hogy az ármechanizmust tekintik a legjobb allokációs eljárásnak. A közgazdasági ma-

gatartásmodellt jelenleg a konzervatív irányzat támogatja elsősorban, amely csaknem a klasszikus manchesterizmusig megy el. E kutatói kör álláspontja szerint az iskolaiügytől a honvédelemig és a külpolitikáig mindent magánkézbe kell adni. Szabályozó mechanizmusként kizárólag a versenyt ismeri el, és elveti a jóléti állam intézményeit, beleértve az egészségügyet és a társadalombiztosítást. Az emberi magatartás közgazdasági modelljére túlságosan rányomja bélyegét az amerikai értékrend.

Ha az európai közgazdászok elfogadják az amerikai kihívást, önálló közgazdasági magatartásmodellét fejleszthetnék ki „európai módon”. Ebben érvényre juthatna az európai ember- és társadalomszemlélet. A nem ortodox közgazdászok (F. List, J. Schumpeter, G. Myrdal, F. Perroux, Kornai János, N. Kaldor) értekes hozzájárulásokkal segíthetnek ennek a kérdésnek a kibontakozását. Ugyanez áll az Egyesült Államokban élő, de európai gondolkozású A. Hirschmann és K. Boulding eszméire. Sok mindent kell az európai eszmei alapján újrateremteni a közgazdaságtudomány számára; ugyanakkor nem szabad a régihez és elavulthoz visszatérni, és az amerikai elgondolásokat sem szabad elvetni csupán azért, mert amerikaiak.

A közgazdasági magatartásmodell alapján születő elméletet megtermékenyítheti:

— Az ösztársadalmi keretekben való gondolkodás; az eddigi mikroszintű gondolkodást a makroszintű összefüggések kell felváltaniuk, mert az optimalizálás rész megoldásai hamisak lehetnek az egészre nézve (példa erre a munkanélküliségről szóló elmélet, amely szerint csak elhatározás kérdése a munka viszszaautasítása egy bizonyos bér alatt).

— A termelőerők fejlesztése, amelynek érdekében a közgazdasági magatartásmodellnek fokozottan kellene foglalkoznia a dinamikus összefüggésekkel. Fel kellene deríteni, hogy melyek azok az ösztönzők, amelyek a gazdasági potenciál maximális kihasználását eredményezik. (Az ehhez szükséges ösztönzők merőben eltérhetnek a hagyományos értelemben vett hatékonysági tényezőktől. Például a hanyagság ösztönözhet újítsra, vagy a versenyháttér akadályá lehet a kutatási kedvnek.)

— A kooperáció mint ösztönző (például a családi csoportkoherencia vagy akár a munkaerőpiac japán rendszere, ahol az életfogytig tartó foglalkoztatás szokásos).

— A tiltakozás mint a magatartást befolyásoló eszköz (a gazdasági feltételekkel kapcsolatos elégedetlenség Európában gyakran tiltakozás formájában jelente-

zik, ugyanez az Egyesült Államokban mobilitásban mutatkozik, itt még a magas rangú menedzserek elbocsátása is mindennapos jelenség).

A háború utáni években a közgazdaságtudomány a fogyasztás és a termelés mechanikus elméletéből az emberi magatartás elméletévé fejlődött. A közgazdaságtan, amely napjaink kérdéseivel foglalkozik, immáron az embert helyezi a középpontba, és ezzel megváltozik a társadalom- és a természettudományokhoz fűződő viszonya is. **P. J. A.**

VÁROK EMLÉKEZETE

(A „Bercsényi 28—30” melléklete, 1980. 1.)

„Ha a cipészek egy nap elhatároznák, hogy ezentúl banán alakú cipőket fognak készíteni, ha az asztalosok szánkó formájú asztalokat kezdenének gyártani, ha a zöldséges egy nap kavicsokat kezdene árusítani, és közben arról próbálna meggyőzni bennünket, hogy azok valójában almák, azt hiszem, forradalom törne ki, s a városok polgárai a politika eszközeivel vívnák ki maguknak a cipő, az asztal és az alma újraértelmezéséhez való jogot. Mégis immár 20 éve az építészek akvárium, repülőgép és konzervdoboz formájú házakat és középületeket sóznak rá önökre. S közben mindannyiunkkal megpróbálják elhitetni, hogy amit az építészek munkájának eredményeként tartottunk számon: városok, középületek, házak, utcák és terek — nincsenek többé, felszívódtak, eltűntek, talán soha nem is léteztek...” Ezzel indítja Leon Krier a Luxembourg város lakóihoz intézett felhívását. Részletes dokumentációval mutatja be, hogyan lehet egy várost a modernség és haladás jelszavával egy évtizeden belül szinte a felismerhetetlenségig tönkretenni. Luxembourg városképének alakulása jellemző paradigmája az európai város felbomlásának az iparosodás korában. A város funkcionális zónákra való felosztása a történelmi városközpont lerombolásának leghatékonyabb eszköze. A lakónegyedek („alvárosok”), ipari zónák („dolgozó városok”) és a hivatal- és üzletnegyedek („fogyasztó-szolgáltató városok”) egymástól való funkcionális elkülönülése elviselhetetlen terhet ró a tömegközlekedésre. Az ingázóforgalom szétrombolja, szétzilálja a város érzékeny, élő szövetét: fizikai és társadalmi szerkezetét. A peremterület azzal pusztítja el a történelmi városmagot, hogy az adminisztratív és kereskedelmi funkciókat túlnyomó részben a „rég város” nyakába varrja, miközben önmagának a „tiszt” lakóterület funkcióját tartja

fenn. Ez a központosítási tendencia, mely minden politikai bürokrácia sajátja, azonban csak a szolgáltatók és a hatalmi reprezentáció szféráját tömöríti a régi városmagba, ugyanakkor e városmag lakóit — jól működő centrifugaként — a peremnegyedekbe szórja szét. Ez a folyamat fokozatosan szétszabdálja a továbbélt városi közösségek komplex kulturális és gazdasági viszonyait.

A történelmi városközpontok túlterhelése, szerkezetük szétrombolása, a peremnegyedek hipertrófiája megszünteti a város térbeli folytonosságát. A preindusztriális városok bonyolult és mégis egységes városképét a precíz városi tér biztosította: a piazza, a kolonnád, az árkád, a passzázs, a köz és az udvar színes és változatos összjátéka. A lakónegyedekhez csatolt modern városi terek (ha egyáltalán marad beépítetlen tér a betonörszalagok) inkább gyöttrő ürességükkel hívalkodnak: ürességük nem több, mint folytonosságihiány a város szövetében. A hagyományos utcát pedig a közlekedés napról napra nyilvánvalóbbá váló csödjé pusztította el.

Léptéket veszített az utcákat és tereket határoló architektúra; az építészet a mennyiségi gondolkodás orgiáit éli. Korunkat szörnyű és tagolatlan gigantómánia jellemzi. Az építészettörténet egyetlen más korszaka sem sorolt függőleges és vízszintes irányban egyenrangú elemeket oly egyhangú közönnyel egymás fölé és mellé, mint a mai „modern” korszak — állapítja meg Leon Krier. A maga módján minden korszak tipizálta a korra jellemző technikai megoldásait (gondoljunk a favázis épületekre vagy a tégl- és kőházak masszív építkezésére), de ez sohasem korlátozta a kifejezésformák változatosságát. A város funkcionális zónákra tagolása véletlenszerűen helyez egymás mellé különböző lakó- és középületípusokat. Az új lakónegyedek összefüggéstelen kuszaságában, mint tükörben, láthatjuk viszont önmagunkat. Gondolatainkat éppúgy elfojtjuk, kiüresítjük, mint intim és nyilvános tereinket. A racionalitás nevében elkövetett „irracionalitások” az építők és építetők világképének hű lenyomatai. Az átriumra emlékeztető belső udvarok jelentésvésztese és eltűnése más nagyságrendben a piacterek, ünnepi terek, templomok és városházak előtti terek funkcióvesztését előlegezi. Nemcsak a lakásmód hagyományos közösségi formái szűnnek meg: előbb a nagycsaládra épülő, majd a szomszédsági viszonyokat életető „belső-udvaros” életforma veszti el létjogosultságát, hanem e magánszférát érintő folyamat tükörképeként a város nyilvánosságának terei is elvesztik jelképes tartalmukat. Az utcák és terek nemcsak nevet

változtatnak, hanem egy közösség szimbólumrendszerében elfoglalt kitüntetett helyükről is le kell mondaniuk. A léptékét és arányait veszített város elvesztette „igazi nyelvét”: az új, beteges méretűvé növekedett, grandomán terek, amelyeknek már semmi közük a történelmi városok meghitt utcáihoz és tereihez, az európai város hagyományos nyelvét beszélők számára örökre némák maradnak. A némaság pedig tagolatlan, akár egy szélsőpörte gázsi autóparkoló.

A funkcionális várostervezés megszűnteti a város koherenciáját. Az európai város évezredek óta politikai, katonai vagy vallási szimbólumok köré szerveződött, melyek az egynemű városi szövetben tájékozódási pontul szolgáltak. Ha nincsenek ilyen szimbólumok, vagy az új középületeket, emlékműveket a közösség nem tekinti a saját szimbólumainak, szétesik az egységes várostudat, a város elveszti sajátos arculatát. Nincs többé szerves élet, összetartó erő, egyéniség: a városkép felismerhetetlenül beleolvad a történelmüktől megfosztott, „modern” városképek sokaságába. A társadalom képtelennek mutatkozik rá, hogy a város minden lakója számára elfogadható környezetet teremtsen.

„Az európai várostörténelem legsötétebb és legdestruktívabb pillanatait éljük. Az építészet holtponton van — zárja diagnózisát Leon Krier. — Egy nürnbergi pernek vagy egy másik Russell-bíróságnak kellene kinyomoznia mindazokat az atrocitásokat, amelyek az európai város és táj testén egy immár 30 éve hatalmon lévő generáció tagjai elkövettek. Ha a jövőben jelentősebb változásokra nem számíthatunk, ez azért van, mert az összes fontosabb politikai, gazdasági és kulturális pozíciót még mindig az a nemzedék tartja a kezében, amely a várost és a tájat a vég nélküli kísérletek terepének tekinti.”

Az ember túlságosan értékes ahhoz, hogy kísérleti nyúlak használgák — szögezi le az európai város történelmi nyelvén „archeológusa”, Robert Krier. (Leon és Robert Krier — testvérek, Leon elsősorban alternatív várostervek felvázolásában, Robert elméleti, várostörténeti kutatásaiban alkotott jelentőset. Önmagukat az „új racionalizmus” irányzatába sorolják, melyet nem egyszerűen új stílusként, hanem az építészet radikálisan új paradigmájaként fognak fel.)

A Krier testvérek városkritikája olyan alternatív tervek (ahogy ők nevezik, „javaslatok”) formáját ölti, melyek egyben „archeológiai” tanulmányok: az európai városi kultúra sajátos értékeire irányítják a figyelmet. A városrészvezetés különböző korszakainak régezes feltárására analitikus rajztechnikát dolgoztak ki: a

városábrázolások és várostervek újjarajzolásával tipológiai összetevőire (tér- és utcatípusokra) bontják a várost, és a városi tér iparosítás előtti formáit kiszabadítják történelmi szennyezettségükből. A szelektálásnak ez a módszere gyökeresen eltér a szelektálás XIX. századi hivatalos megoldásaitól, melyek a fontosabb műemlékek „kiszabadítására” törekedtek, hogy azokat sugárutak és körutak metszéspontjába helyezve újra középpontba állítsák. A Krier testvérek városmintája nem álmokon és nem elvont elveken alapszik, hanem városok és városképek emlékein. Az emlékezet grafikai módszerekkel való ébren tartása meggondolt cselekvési modell. A mai várostervezésben végsőképp feledésbe merült „urbánus tér” újranelismerésének és újralkotásának technikája ez: egyben elkerülhetlenné teszi, hogy újrakonfoliuk a történelemhez, a városi kontextushoz és a kulturális folytonossághoz való viszonyunkat.

„Ötezer év városépítészete tanúsítja — írja Robert Krier —, hogy az utcák és terek komplex strukturái mindvégig léteztek. Nemcsak a kommunikáció örök helyszínéeként, hanem az azonosulás támaszaiként.” A városi tér e pontos, határozott formáit kell tehát visszaállítani az elkülönült esztétikai objektumok „anarchiáira” és a funkcionális övezetekre osztás következtében létrejött hulladékterületek „káosza” helyett. Jellemző, hogy a Krier testvérek a műemlékek története mellett elsősorban a város szövetét, húsát, érrendszerét alkotó névtelen épületek tanulmányozását tekintik feladatuknak. Ezekben ismerhető fel a város szerkezeti logikája, hiszen ezek az anonim épületek nem annyira a művészet, mint inkább az építés tradíciójának „műemlékei”. A történelmi város térbeli egységét az épületek és közterek, a beépített és beépítetlen, a magán- és nyilvános szféra jól bevált összjátéka biztosította. E folyamatos játszma logikáját, az elfelejtett közösségi nyelvet, az eltékozolt népi tudáskincset próbálja a felszínre hozni az „új racionalizmus” programja. „Csak a folytonosságot lehet pozitív alternatívaként szembeállítani az építőipar brutális tekintetnélküliségével” — írja Robert Krier. A közösségi emlékezet „madártávlatából” tárulkozik csak fel előttünk, ami szemmel nem látható, a városok rejtett igazsága, a normák és előírások fölényes racionalizmusával eltörölt népi tapasztalat. A város belső szimbolizmusával való gyökeres szakítás történelemfelfogásunk ijesztő bizonytalanságáról tanúskodik. Súlyosan beteg az a történelmi tudat, amely meg akar szabadulni hagyományaitól: a haladás nevében önazonosságától is megfosztja ma-

gát — vallják a Krier testvérek. Város-tudata eltorzul, az elkülönült építészeti tárgyak sorozatgyártását is városnak nevezi, mert már nem emlékszik arra, hogy mi is volt a város. Es a házyártó ipar ügynökeivé besorolt építészek sem tudják már, hogy mi az építészet, s még kevésbé tudják azt, hogy mi volt. „Nem lévén biztosak abban, hogy minek kellene lennie, úgy tesznek, mintha halott volna, vagy legalábbis a halálát jósolják” — írja Leon Krier. A modern építészet a Krier testvérek szerint valóban az Építészet halála. Az Építészet mindig is a „földi halhatatlanság” szolgálatában állt, úgy tudott maradandót alkotni, hogy az utcák és terek logikája eleve túlmutatott egy generáció életén, az építők halandóságán, s elkövetkező nemzedékek előre nem látott igényeihez is alkalmazkodni tudott. A mai „építészet” e földi halhatatlanságát játszotta el, amikor csomagolótechnikává vagy — igényesebb változatban — a városlakók csomagolásának „művészetévé” lépett elő. A modern építészet egyúttal az Építés halála is. Eltűnt egy olyan kézműves kultúra, mely évezredek szakmai tapasztalatát bízta a kollektív emlékezetre. Búvópataként azonban még mindig ott él a népi kultúrában. Még nem késő felszínre hozni.

A történelem megértése olyan feladat, melyet nem lehet kizárólag az intézményekre bízni. A Krier testvérek a preindusztriális európai civilizáció fennmaradt dokumentumainak összegyűjtését, egy új városi kézműves kultúra megteremtését nem bízák sem az oktatási gépezetre, sem a kutatóintézetekre. Az építészek, történészek, kézművesek és művészek új nemzedékére alapoznak, amely nem hivatkozik gazdasági, technológiai, megrendelői stb. szempontokra, s a beteg várost nem tüneti kezeléssel kívánja gyógyítani. Ez a nemzedék adja ki különben xerox-sokszorosításban a budapesti Műépítészeti Egyetem Bercsényi-klubjának tájékoztató mellékletét: a *Bercsényi* 28—30-at.

A. J.

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA — A MA SZINPADÁN (Film, Színház, Muzsika, 1981. 4.)

Két új bemutató — a szolnoki és a budapesti Madách Színház-i — kínálja az alkalmat a színházi képeslap szerkesztőinek, hogy kilépjenek a hagyományos képes riport, illetve kritika keretei közül, és a lehetőségek érvényesítésével igényesen, sokoldalúan vessék fel *Az ember tragédiája* korszerű színrevitelének dilemmáit, buktatóit, a Madách-mű újabbkori színpadi történetére is vissza-

pillantva, színházi emberek — és régebbi fényképek — megszólaltatásával. A színházi felvételek közt két képzőművészeti reprodukciót találunk: egy Zichy Mihály- és egy közelmúltbeli Bálint Endre-illusztrációt (Kondor Béla sajnos hiányzik), nyilván két véletlencént, pontosabban szélső pontként jelezve a Tragédia megközelítési módjait. Sándor Iván tanulmány-mélységű színházi levele (*Két rendezőhöz és az olvasóhoz — a Tragédiáról*) a szám élén tétélesen is megfogalmazza e képi sugalmazást, amikor így foglalja össze *Az ember tragédiája* színrevitelének alapproblémáját: „A Tragédiát századunk közepéig annak a stílusnak nyomvonalán értelmezték a színpadon, amelyet *Zichy Mihály* 1885-ös illusztrációi még ma is pontosan megmutatnak számunkra: a Jó (*Az Ur*) és a Rossz (*Lucifer*) között vergődő ember már-már elveszti hitét, de végül terem-tőjéhez visszatérve leküzdö a kísértést, és küzdés-bizalom igényében megtalálja élete célját. Ez a színfelfogás mindig valami Örök Emberit igyekezett felmutatni a Tragédiában. Olyan szférába emelte a játékok, amely valami »magasabb igazságban« hitelesíthető. Az ilyen, a valóságos kérdések válaszait a valóságon túli világban kereső szemlelet majd egy évszázadig a közgondolkozást, a történelem szemléletét is meghatározta. Ma már látjuk azt is, hogy naunk a színház volt a legkevésbé önálló szellemi karakterrel rendelkező művészi intézmény. Az irodalomtörténet már regen szembenézett a Tragédia teljes problematikájával, nagy kísérleteket tett arra, hogy lehántsa róla a századvéggel ráarakódott sallangokat, amikor a színház még mindig az illúzióváltozatot vitte színre különböző megoldásokban.” Sándor Iván szerint „a Tragédia alaphelyzete nem egyszerűen egy történelmi hullámvölgy, hanem maga a Történelem”, s ezen belül „a kétféle manipuláció, a Madách életében ismert és a megsejtett; a nyíltan elnyomó és az önátlatást sugalmazó, együtt”. Konkretabban, az általános emberit hangsúlyozó régi színpadi felfogásokkal szemben azt emeli ki, hogy „a mű egy sajátosan magyar, élesen középkelet-európai helyzetből nő ki; hogy mindenekelőtt történelmi dráma, azzal az egész irodalmunkban egyedüli többléttel, hogy a nemzeti történelemből merített álláspontját filozófiai szinten összegezi”.

Kemény, de lényegében jogos ítélettel minősíti hamisnak a korábbi színrevitelek legtöbbjét, amelyek inkább a *Faust*-hoz, a *Peer Gynt*höz közelítették a *Tragédiát*, s nem érvényesítették azt a gondolatosságot, amely Széchenyihez, Kemény Zsigmondhoz, Eötvöshöz kapcsolja. „Ézert

lett a Tragédia filozófiai operett, amelyben az őnmaga isteni nagyságával szembenező közönség, miközben egy történelmi revüsorozatban borzonghatta végig luciferi elcsábítását, végül is egy dalamos refrén diadalával »súghatta« fel a nézőtérrel a színésznek a mindenre gyógyírt hozó híres utolsó igéjét. A budapesti Nemzeti Színház 1964-es, Major Tamás rendezte felújítását tekintve Sándor Iván az első jelentős lépésnek e hagyománnyal való szakításban, s most a szolnokiak bemutatóját, főként Paál István rendezői koncepcióját nevezi a legmerészebb elszakadásnak a hagyományos Tragédia-értelmezéstől. A fiatal Paálnak „Jarry, Bulgakov és Mrozek után találkoznia kellett Madách művével” — írja a kritikus, s a színpadi előadás értelmezésével meg is győzi olvasóját a meglepő kapcsolat indokoltságáról. Paál ötlete, hogy az Úr és Lucifer harcát végigviszi a dráma egészén. „Erdekes — írja Sándor Iván —, hogy Paál, bár nem kétséges, hogy kettőjük közül kinek az oldaláról nézi a küzdelmet, mégsem áll oda egyértelműen Lucifer mellé. Ahogy látom, ezt mondja: van totális hatalom, amely felhasználva a manipuláció különböző trükkjeit, bonyolult függőséget szervez. És van, aki ebben a megmerevedett szervezettségben a haladás, az ember pusztulását látja, ezért ellene fordul. Csakhogy: mind a két erő az ember bőrére játszik. Viszont (és ettől nő fel a gondolati-dramai koncepció) az ember státusa korántsem az, hogy a két erő játékszereként mozogjon. Küzd, próbál kitérni a szorítóból, így önálló erőközponttá lesz. Ennek a háromféle erőnek a váltakozó küzdelme: a história menete.”

E kitűnő összeállításban a rokonszenves újítás az, hogy még megjelenés előtt lehetőséget adott a rendezőknek — Lengyel Györgynek, a Madách Színház előadását, és Paál Istvánnak, a szolnokit megteremtőnek —, hogy a kritikát elolvassák, és ugyanabban a lapszámban kifejtsek véleményüket saját rendezésükről, illetve az olvasottakról. Mellettük olyan színészek is elmondják emlékeiket, mint Sinkovits Imre (emliti 1969-es kolozsvári vendégszereplését is, Adám, illetve Lucifer szerepében), Ruttkai Éva (Latinovits Zoltán tervét, álmát idézi, szerette volna megrendezni Az ember tragédiáját, s Ruttkai, a nagyszerű Éva asszisztensként dolgozott volna vele), Kálmán György, Ablonczy László, a lap jeles munkatársa különböző mozzanatokot villant fel Madách-élményeiből. Erdekes vallomást olvashatunk ugyanítt Harag Györgytől, az 1975-ös marosvásárhelyi bemutató rendezőjétől: „Látványt komponálunk a mondanivalóhoz,

és nem Madách filozófiáját fordítjuk le korszerű színházi nyelvre.” A *Pillanatok, előadások* címet viselő képmontázsban az 1965-ös, Rappaport Ottó-féle kolozsvári és az 1974-es, Szabó József rendezte nagyváradi előadás egy-egy jelenetét is láthatjuk, két marosvásárhelyi felvétel mellett; s az 1945—1981 közötti magyar nyelvű bemutatókat felsorakoztató összeállítás, amely az 1946-os, Fekete Mihály dirigálta kolozsvári előadással kezdődik. **K. L.**

A HOLNAP VEZETŐJE ÉS A PIACKUTATÁS

(Revue Française du Marketing, 1980. 33.)

Az 1919—1940 közötti időszak nem kedvezett a francia gazdasági fejlődésnek. 1939-ben a francia nemzeti jövedelem nem volt nagyobb az 1919-esnél. A háború alatt és a háború után a termelés jelentős mértékben fellendült, ettől azonban még nem jött minden rendbe, mert a fejlődést mérnökök és más műszaki képzettségű szakemberek vezették, ők pedig nem értették meg a vállalati fejlődés piaci összetevőit, a fogyasztók szükségleteit. Ráadásul nem foglalkoztak eléggé a külföldi piacokkal, ami gyengítette a francia cégek, illetve termékek nemzetközi versenyképességét. Ez a helyzet az elmúlt években bizonyos mértékben megváltozott, a vállalatok piackutató tevékenységében azonban alapvető javulás nem következett be.

A jövő vállalatainak — ha sikereket akarnak elérni — a következő szabályokhoz kell igazodniuk:

1. A vállalatok sikere attól függ, hogy milyen termékeket visznek a piacra, és azok mennyire felelnek meg a vevő igényeinek. A fejlődő vállalatok egyre újabb és a szükségleteknek megfelelő termékeket visznek a piacra. Ezt csak fejlett piackutatásra építve tudják megtenni, kivált ha exportálnak, mert — bár a belső piac ismeretéhez is szükség van a jó marketingre — nemzetközi méretekben ez még inkább így van.

2. A vállalatoknak részt kell venniük a gazdaság nemzetközivé válásában, azaz egyre erősebben kell bekapcsolódnuk a külpiacok meghódításába.

1979-ben Franciaország lett az USA és az NSZK után a világ harmadik legnagyobb exportáló országa. Franciaországnak nagyobb a kivitele, mint például Japánnak.

3. Mindezekkel összefüggésben előtérbe kell helyezni a piackutatás tudományát és gyakorlatát, és ezek során:

- a) tanulmányozni kell a piacokat, valamint a nemzeti és a nemzetközi fogyasztók közönségét;

b) a vállalatokban olyan szervezeti rendszert kell kialakítani, amely megfelel a piackutatás-szükségleteknek. Meg kell érteni, hogy azok a termékek, amelyek a francia vevőknek megfelelnek, nem felelnek meg szükségképpen a japán, az amerikai vagy a brazil fogyasztóknak. Nemcsak a fogyasztási cikkekkel kapcsolatos igények különbözhetnek az egyes országok között, de eltérőek lehetnek a műszaki előírások is. Természetesen a marketing a helyi piacokon végzett hatékony értékesítést előmozdító elosztási hálózatok kialakítását is jelenti. Ilyen hálózat kialakításának előfeltétele: meg kell ismerni az egyes országokat, szokásaikat, kultúrájukat. Így például meg kell érteni az értékesítést követő szolgáltatásokat, a szállítási késéseket stb. jelentőségét a különböző országokban, a hatásos reklám eszközeit, a csomagolási követelményeket stb.

A protekcionizmus korszaka a háború végeztével megszűnt, bár az USA-ban, Franciaországban és más országokban még ma is vannak — s időnként felerősödnek — különböző protekcionista irányzatok. Ma a fejlett országok között lényegében békés versengés van. E békés versenyben a franciáknak a korábbiaknál nagyobb szerénységre lesz szükségük: ugyanúgy nem szabad megpróbálkozniuk azzal, hogy a maguk életformáját, ízlését más országokra erőltessék, mint ahogyan az amerikaiaknak sem szabad ilyesmit tenniük. E tekintetben a nyugatnémeteknek és a japánoknak sokkal jobb a híruk, mint a franciáknak. Ez már csak azért is kedvezőtlen, mert például a francia műszaki eredmények megismertetése mind a mai napig nem kielégítő. Az egyik francia egyetem alapításának 150. évfordulója alkalmából New Yorkban rendezett ülésen 140 ipari szakember a francia műszaki-tudományos tevékenységnek olyan eredményein lepődött meg, amelyek például Franciaországban jól ismertek.

Az utóbbi években a legnagyobb gazdasági eredményeket a fejlett tőkésországok közül az NSZK és Japán érte el, ami már csak azért sem meglepő, mert ezek az országok a kutatásnak és fejlesztésnek a tiszta nemzeti jövedelemhez viszonyított hányada tekintetében az élen járnak. Így érthető, hogy például 1967—1975 között az OECD-országok kutatási és fejlesztési költségein belül a Japánra jutó hányad megkétszereződött. Ugyanakkor az USA részaránya 62⁰/₀-ról 49⁰/₀-ra csökkent. Az európai OECD-országok közül Franciaország esetében csökkent, az NSZK esetében viszont növekedett a szóban forgó hányad. Azoknak a szabadalmaknak, amelyeket az említett években Franciaországban nyil-

vánosságra hoztak, csupán 30 százaléka francia eredetű. Japán a harmadik a külföldi szabadalmaztatottak sorában.

Jelen pillanatban az újítási célzatú kutatási és fejlesztési munkán van a hangsúly, ami nemcsak hogy nem mond el-lent a piackutatás emittett jelenségének, hanem kifejezetten alátámasztja azt. Ma a marketing-szakembereknek éppen olyan fontos szerepet kell játszaniuk a vállalatokban, mint korábban a műszaki szakembereknek.

P. J. A.

BÚCSÚ MARSHALL McLUHANTÓL (Time, 1981. 2.)

Írásai nehézkesek, gondolatai rendszertelenek, és ő maga panaszkodott, hogy nehezen érti saját eszméit. Ennek ellenére rendületlenül dolgozott, és amikor ez év január első hetében, 69 éves korában, meghalt Torontóban, elismerték róla, hogy a hatvanas évek egyik legnagyobb hatású filozófusa volt. Néhány megfigyelése a televízió és az elektrotechnika korának természetéről közkeletű, mindennapi bölcsességgé vált, és még azok is, akik talán nevét sem ismerték, híres aforizmáját magabiztosan ismételték: „a médium az üzenet” (*The medium is the message*).

Ez más szóval azt jelenti, hogy a médium, az ő esetében a televízió, fontosabb, mint az, amit közöl, és a kritikusok, akiket a műsorok tartalma izgat, nem értik meg a lényegét. Az emberek ugyanis nézik a televíziót, függetlenül attól, hogy mit közöl, és figyelmüket jobban leköti, mint bármilyen más *mass medium* (tömegközlelési eszköz).

Mintegy tucatnyi nehéz, alig olvasható könyvében — hiszen mindig azt vallotta, hogy „a világos próza a gondolat hiányát jelzi” —, McLuhan megfogalmazta az évezredek emberi érintkezés elméletét. A primitív, irástudatlan ember szintje a paradicsomban élt: akkor ugyanis az emberek szemtől szemben álltak szoba egymással, az érintkezésben a szag, a látás, a hang és az érintés egyaránt érvényesült. Az írás felfedezése a kigyó almája volt, amely felszámolta ezt a paradicsomi állapotot: a gondolat elvált az érzéstől, a jelentés elvont szavakhoz, és nem magukhoz a dolgokhoz kapcsolódott. A Gutenberg-féle nyomda, amely a könyvek, az újságok, a folyóiratok tömegmértetű termeléséhez vezetett, tetézte ezt a folyamatot. Az írástudás mindennapivá vált, és amint az emberek hozzászórtak ahhoz, hogy a nyomtatott lapokon kövessék a betűsorokat, úgy lett gondolkodásuk lineáris, vonalas, következetes. Az információst most már a társadalmon kívül, elszigetelten is „fel le-

hetett szedni“, s ezzel a közvetlen kapcsolatú kommunikáció megszűnt.

Am az elektronika — állapítja meg McLuhan — az egész Földön szétáradt, és az embert visszavezette a maga gyökereihez. A mozi és a televízió igénybe veszi mind a fület, mind a szemet, és elkötelezést, involvációt követel. A televíziót McLuhan — az ő sajátos szargonjában — „hűvös“ médiumnak nevezi, ezzel szemben számára a könyv „meleg“ médium. A meleg médium szerinte kevesebb elkötelezettséget, kisebb részvételt enged meg, mint a hűvös. A könyvek mint *mass mediák* elavulnak, és ha majd a könyvnyomtatás befolyása megszűnik, a paradiesomi állapot ismét visszaáll, és az elektronika társaságában az

ember boldogan él a maga „globális“ falujában.

Mint sok más radikális teoretikus, McLuhan is boldogabbnak érezte magát a „meleg médium“ teremtette környezetben. Edmontonban született, és azzal a szándékkal iratkozott be az egyetemre, hogy mérnök lesz; az irodalom szerete azonban ettől a szándékától eltért, s átiratkozott a cambridge-i egyetemre, és különösen Chesterton volt rá döntő hatással. Tanulmányai elvégzése után 34 évig a torontói egyetem tanára volt. Elmélete, túlzó volta ellenére, különösen a hatvanas évektől kezdve egyre népszerűbb lett, mert a *mass media* különböző formái világtörténeli jelentőségére hívta fel a figyelmet. Sz. E.

Szörtsey Gábor: Nyom

„Bercsényi 28—30“ melléklete); K. L.: Az ember tragédiája — a ma színpadán (Film, Színház, Muzsika); P. J. A.: A holnap vezetője és a piackutatás (Revue Française du Marketing); Sz. E.: Búcsú Marshall McLuhantól (Time)

ILLUSZTRÁCIÓK

Marcel Chirnoagă, Csutak Levente, Fazakas Tibor, Felvidéki András, Isuf Florin, Ráduly Liszka Mária, Szörtsey Gábor, Takács Dezső, Unipan Helga

A KORUNK HÍREI

A középiskolások olimpiájának országos döntőjén a *Korunk*-díjat filozófiából Földváry Melinda (sepsiszentgyörgyi Filológia—Történelem Líceum, XII. osztály), magyar irodalomból Pethő Agnes (csíkszeredai Matematika—Fizika Líceum, XII. osztály) nyerte el.

Március 31-én Csíkszeredában Veress Zoltán képviselte szerkesztőségünket a műszaki alkotás kérdéseivel foglalkozó Hargita megyei tanácskozáson.

Április 2—4. között Veress Zoltán részt vett a *Transilvania* folyóiratnak a nagy-szebeni Brukenthal Múzeumban megrendezett, Octavian Goga emlékének szentelt kritikai kollokviumán, ahol — *Más azonosság* címmel — Goga eddig öt kiadásban megjelent Madách-fordításáról beszélt.

Április 14-én a parajdi szabadegyetemen Nagy Miklós tartott előadást a világ élelmezési kérdéseiről.

KORUNK GALÉRIA

Március 28.: Bartók Béla emlékére rendezett képzőművészeti kiállítás — Adorjáni Endre, Árkossy István, Bakos Erzsébet, Balázs Péter, Bardócz Lajos, Bene József, Cseh Gusztáv, Deák Ferenc, Gál András, Györkös Mányi Albert, Heim András, Kádár F. Tibor, Kudelász József, Kusztos Endre, Madarassy György, Márton Árpád, Meer András, Mérey András, Nagy Endre, Paulovics László, Sövér Elek, Szederjesi András, H. Szöke Gyöngyvér, Takács Gábor, Veress Pál, Vinczei Sándor és Weiss István munkáiból. — A megnyitón Terényi Ede zeneszerző ünnepi köszöntőjét Boér Ferenc, a marosvásárhelyi Nemzeti Színház művésze olvasta fel, majd Csiki László, Egyed Péter, Markó Béla és Szemlér Ferenc Bartók-verseiből összeállított műsorát adta elő; a megnyitó zenei részében Ambrus Sándorné Márton Kata, Bartók sárvásári adatközlője énekelt, utána a következő Bartók-művek, illetve részletek hangzottak el: *Siratónének I.* (Buzás Pál), *Tizenöt magyar parasztdal*, *Négy régi keserves*, *Balлада változatokkal* (Szabó Géza), *I. rapszódia hegedűre és zongorára* (Balogh Ferenc, Azzoláné Irion Annie), *Húsz magyar népdal énekhangra és zongorára* — IV. füzet (Barabás Kásler Magda, Buzás Pál), *Kontrasztok* — I. és III. tétel (László György, ifj. Márkos Albert, Buzás Pál), *II. vonósnégyes* — II. Allegro (Pro camera vonósnégyes — Bányainé Liné Ildikó, Botár Gerő, Sánta János, Török Béla), *Bolyongás*, *Ne hagyj itt!*, *Levél az otthoniakhoz* — kórusművek (a Zeneművészeti Középiskola XI. B osztályának leánykara — vezényelt Kőnczei Csilla).

Április 11.: Kovács Géza (Segesvár) grafikai és Suba László (Torda) szobrai. — Kántor Lajos megnyitó szavai után Bágyoni Szabó István olvasott fel verseiből, majd Márkos Albert *A táncban* című kamaraművét adta elő ifj. Márkos Albert (hegedű) és Márkosné Adorján Zsuzsa (zongora).

Április 25.: Ziffer Sándor festményei. — A nagybányai mester születésének centenáriuma alkalmából rendezett kiállítás megnyitóján Borghida István művészettörténész bevezetője után Török Katalin, az Allami Magyar Színház művésznője Áprily Lajos- és Zelk Zoltán-verseket mondott, Kányádi Sándor felolvasta Zelk Zoltán halálára írt versét, Crucița Lupa (hárfa) és Rónai Ádám (hegedű, zongora) Debussy-és Ravel-műveket adott elő.

Nemsokára megjelenik

a

KORUNK ÉVKÖNYV 1981
KÉT ÉVTIZEDES HAGYOMÁNYAINKBÓL
(1957—1976)

Angi István • Antal Árpád • Aradi József • Balázs László • Bálint Tibor • Balogh Edgár • Bányai László • Beke György • Benkő Samu • Antoine Roger Bolamba • Bretter György • Bustya Endre • Augustin Buzura • Demény Dezső • Demény Lajos • Demeter János • Egyed Ákos • Egyed Péter • Faragó József • Octavian Fodor • Gáll Ernő • Petru Groza • Nicolás Guillén • Peter Hacks • Zbigniew Herbert • Herédi Gusztáv • Imreh István • Jakó Zsigmond • Kabay Béla • Kallós Miklós • Kanecura István • Kántor Lajos • Kányádi Sándor • Kassay Miklós • Kolozsvári Papp László • Könczei Adám • László V. Ferenc • Lászlóffy Aladár • Markó Béla • Méliusz József • Molnár Gusztáv • Nagy György • Blas de Otero • Rácz Győző • Reiter Robert • Roth Endre • Selye János • Marin Sorescu • Spielmann József • Sütő András • Szász János • Szilágyi Domokos • Szilágyi Júlia • Szöcs Géza • Dylan Thomas • Tóth Sándor • Giuseppe Ungaretti • John Updike • Victor Vasarely • Veress Zoltán • Vermes Péter • Andrej Vozneszenszkij írásai